

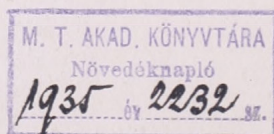
MINERVA

SZERKESZTI
THIENEMANN TIVADAR

XIII. ÉVFOLYAM

1934

100
0.257
XIII. évfolyam

1—10. szám

MINERVA

SZERKESZTI
THIENEMANN TIVADAR

TARTALOM

PROHÁSZKA LAJOS: A vándor és a bujdosó.
ZOLNAI BÉLA: A gallikanizmus magyarországi visszhangja.
MAYER ERZSÉBET: Az írói önérzet a renaissance korában.
HALASY-NAGY JÓZSEF: A fiatal Dilthey.
TUDOMÁNYOS IRODALOM.

BUDAPEST, 1934.
EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
RÉNYI KÁROLY BIZOMÁNYA
IV., Kossuth Lajos-utca 2.

A MINERVA lezárta tizenharmadik évfolyamát. Visszatekintve a végzett munkára, úgy érezzük, hogy a Minerva jegyével kiadott tanulmányok sokféle módon, váltakozó sikerrel, de egy akarattal és egyenlő buzgalommal igyekeztek megközelíteni azt a célt, amit folyóiratunk kezdettől fogva maga elé tűzött és a szellem-történet szóval jelölt meg. A Minerva tanulmányai ebben a célban egymásra találtak, mert különbség nélkül arra törekedtek, hogy a történelmi gondolkodást az idealizmus és a filozófiai tudatosság magasabb fokára emeljék. Ez a törekvés fogja vezetni folyóiratunkat továbbra is. Ezután is lemondunk az extenzív gondolatterjesztés eszközeiről és tartózkodni fogunk a népszerűsítés gyakorlati eljárásaitól. Meddőnek tartunk minden polémiát és tárgytalannak érezzük a tudománypolitikai kompromisszumokat és áthidalásokat. A Minerva a maga zárt körén belül minden sorával tovább akar munkálni távoli célja megvalósításán, tudva azt, hogy a történelmi mult a mi jelenünk egyik élő alkotó eleme: hogy a történelem tudománya semmiféle módszernél nem állapodhatik meg, mert maga is folytonos küzdelem, haladás és teremtő fejlődés, mint az élet maga; folytonos újrakezdés és revízió, amely önmagunkból indul ki és önmagunkhoz tér vissza. Hisszük, hogy továbbra is lesznek, akik törekvéseinkben támogatni fognak.

A Minerva-Társaságra és folyóíratra vonatkozó minden közlemény a Minerva-Társaság címére küldendő. Budapest, Múzeum-körút 6—8. Bölcsészeti kar. Német Intézet.

*A Minerva-Társaság tagdíja: évi 8 pengő, amely részletekben is beküldhető. Előfizetés jogi személyeknek évi 12 pengő. Könyvkereskedésben 16 pengő. A póstatakarékpénztári csekkszámla száma: *38.688.*

A VÁNDOR ÉS A BUJDOSÓ.

A BUJDOSÓ.

4. Gens sui prodiga.

Nincsen, látom, a legénynek,
Semmi bece jaj szegénynek,
Mert itthon inkább kedveznek
Az idegen jövevénynek.
Bujdosó ének a XVII. század végéről.

Talán sehol sem vagyunk közelebb a fogalmi kifejezhetőség szélső határaihoz,* mint ott, ahol az életforma változásának, a magatartás módosulásának nyomait akarjuk felkeresni. A lelki alaprétég még aránylag mindig könnyebben hozzáférhető: történeti sorsból és költői alkotásokból szinte egyértelműséggel tekint reánk és bár ez a lelkiség mint éppen a magyarságnál is, néha elszikkad, vagy elfödik jövevény rétegek, azért mindig újra s újra felbuggyan és talán váratlan, mégis ősi jellegében mutatkozik meg. De hol érhető utól ennek a léleknek kitágulása, úgy amint az idegen lelkiséggel való találkozásában, a más szellemmel elvegyülésében ötvöződik s amely legtöbbször épp ott, ahol igazán áttörő, egyszersmind leginkább észrevétlen? Mert az ismert szólam, hogy a lélek az átvettét mindenkor a maga módján dolgozza fel, még semmit sem magyaráz; itt az életforma változásának minden elképzelhető irányban lehetősége nyílik, az egészen önálló magatartástól a más életformába beilleszkedésig, a tudatos továbbfejlesztéstől a puszta másolásig. A látszólag legeredetibb feldolgozás is lehet csupa függés és kiszolgáltatottság, mint ahogy másfelől az utánzásban utolérhetetlen hajlékonyság nyilvánulhat. S az sem hagyható figyelmen kívül, hogy maga a már módosult életforma is alapvetővé, mondhatni autochthonná válhatik ismét; tanú rá a francia szellem, amely a latinitás kohójában nyerte el magatartásának sajátos

* L. az előbbi fejezeteket Minerva XI. évf. 72—99., 210—241., XII. évf. 3—19. és 219—245. ll.

veretét s így már történetbelépése tulajdonképen asszimilációval kezdődik. Viszont a szüntelen recepció mellett is mindig kiütközhetik az ősi adottság, ahogy azt kiváltképen a németiség fejlődési útja jellemzően mutatja. Általában egy közösségi életforma fejlődésének belső dinamikáját számtalan kívülről jövő, idegen tendencia befolyásolhatja olymódon, hogy egyszer begyökerezve, ennek eredeti jelentése mindinkább elhalványodik, talán feledésbe is merül, miközben maga a tendencia tovább él.

A magyar életmagatartás történeti alakváltozásának vizsgálatát mindezen felül különösen megnehezíti két körülmény. Az egyik a magyar lélek ősi finitizmusa, amellyel eleve elsorompózza magát a hatások elől. Megtermékenyülés és átalakulás eszerint tehát csak jóformán akarata ellenére jöhetne létre. S kétségtelen, hogy ez a küzdelem az idegen hatások ellen végigvonul a magyarság egész történetén, szinte napjainkig; azt lehet mondani, hogy akár közönyösségbe gubózva, akár szenvedélyes ellenállással, egyaránt csak szellemének ősi örökségét igyekezett megőrizni. De ugyanakkor — s ez viszont a sajátos magyar léthelyzet másik oldala — meglepően erős a nyíltsága, lelki készsége a külső hatások iránt. Ez a vonás is kezdettől fogva végigkísérhető a magyar élet kiteredbélyesedésében. Úgy látszik, mintha mindig kívülről várná és kapná az erőt, amelybe belefogózik és amelynek tendenciáival kereszteződve maga is átéli annak belső feszültségét és válságait... Innen a magyarságnak gyakran említett kettős arca, a „keleti“ és a „nyugati“, amely látszólag állandóan ellentétes irányba néz s ha mégis egymással szemtől-szembe tekint, gyanakvóan és megvetéssel teszi. Attila-álmok és Európa-akarat szegik egymás útját és törekszenek egymást kölcsönösen háttérbe szorítani. S ennek ellenére a két arcról, ha jobban odafigyelünk, mindig csak egy- és ugyanannak a léleknek vonásai olvashatók le; a két arc úgy egymáshoz tartozik, hogy egyiknek sincs a másik nélkül kifejezése. Nincs külön keleti és nyugati magyar; a dacosan elzárkózó, csakvédekező, mozdulatlan, öskényelmű, keleti-fajta magyar nem külön típus az előrelátó, európai minták után igazodó, új tartalmakat ojtogató, tágabb keretekbe beilleszkedő magyarral szemben. Valahogyan a kettő mindig egyszerre és egymásban van, talán már gyökereikben összefogóznak; a hagyo-

mányos gátlásaival küzdőnek mintegy lelkiismerete a „dal és szépség nyugtalan magyarja“ és viszont az európai öntudatúnak napkeleti álmokra van szüksége önmagában, hogy élni tudjon. Jellemzően kitűnik ez már abból, hogy oly gyakran egymás szerepét vállalhatják. A változás motívumai majd az egyik, majd a másik oldalon merülnek fel és ebből a szempontból a „nyugati“ szellem épp úgy lehet a tespedtség és ellenállás hordozója, mint ahogy viszont a sokat gáncsolt „keleti“ magatartás a megújulásé. Ez azonban épp azért válik lehetségessé, hogy a kétféle szellem nincs egymás mellett, hanem valóban egymást hatja át s ami esetenként még szembenálló és idegen, az a fejlődés további folyamán már maga is szerves része a nemzeti karakternek.

Ennek a lelki egybeolvadásnak és kölcsönös egymást-színezésnek azonban két oldala van. Kétségkívül neki tulajdonítható, hogy a nyugati szellem hozománya nem máz a magyar élet testén, nem kívülről ráakódott kéreg, amely mögött egy teljesen másminő lelki adottság nedvei áramlanak, de nem is pusztá mintá, amelyre az Európába szakadt, exogen nép a valóság nyomása alatt kénytelen-kelletlen formálódik, hanem bensőleg, gyökeréből, végzetesen összenőtt vele, úgy hogy ha akarná, sem tudna többé elmaradni tőle. De ebből ered egyszersmind a magyar szellem örökös ingatlansága és egyensúlyozatlansága is. Az ellenállás és a felejtés lelki bizonytalanságában indul meg a magyarság európai útja. Mint-hogy az ellenállás nem sikerült, a kalandozás emlékeivel együtt felejtenie kellett a pogány hagyományokat. Ámde a feledés sem volt teljes. Nem is lehetett az, mert amikor krisztianizálódott, vagyis európaisult, ez a keresztény Európa már maga is százados átalakulásra tekintett vissza, amelyet a nyugati latin-germán népek mind végigcsináltak, amelyből azonban a későn érkezett magyarság szükségképen kiesett. Nem élve át az európai szellemnek ezt a tavaszát és a befogadásnak más lelki előfeltevéseivel közeledve feléje, úgyszólván csak kész eredményeket, leszűrt tartalmakat vett át, de nem vehette át az életformákat. Innen a paradox helyzet, hogy bár ezek az átvett tartalmak lassankint az ősi életformákat is átszivárogták és őket lényegükben áthasonították, mégis mindig újból, úgyszólván századról-századra kellett a nyugati szellemre önmagában ráeszmélnie és azt meghódítania. Ehhez

járult az örökös védekezés szüksége, amelyet éppen akkor kellett mindig a Nyugat ellen kifejtenie, amikor a tőle már idegen Kelet szorongatása még csak jobban ehhez a Nyugathoz kapcsolta, — de egyszersmind új vért és hatást is ömlesztve beléje, ismét a maga eredetére és ősi, nyíratlan szokásaira is emlékeztette. Ha tehát Nyugat és Kelet szelleme váhatalatlan is a magyarban és örökké egymáson keresztül szól, mégis azt mondhatni, hogy ugyanakkor számára mindkettő csak eshetőség és alkalom és szüntelenül keresnie kell közöttük az egyensúlyt, lépésről-lépésre meg kell alkudnia velük, hogy belőlük valóságot formáljon.

Ez a sajátságos léthelyzet avatta a magyarságot a közvetítés népévé Európa többi népe között. Közvetítő nemcsak abban a történeti szerepben, amelyre teljes tudatossággal először Széchenyi mutatott rá s amely szerint a latin-germán szellemnek és a graeco-szlavizmusnak, az 'értelmiségnek' és a nyers hódítási váagnak összeütközését kell mérsékelnie. Mindenesetre ezt a szerepét is végzi, sőt végezte amióta erre a helyre került, bár kevés köszönetet nyert érte és önfelajánlásának jelentőségét éppen Európa oly ritkán és mindig későn látta be. Közvetít azonban elsősorban — önmaga számára. Különös fordulata ez a magyar sorsnak: az elzárkózásra hajló, finitisztikus szellemű, rokontalan magyarság arra vállalkozik, hogy felvegye magába az ellentéteket és lázba ejtve tőlük, mindinkább elveszti faji kizárólagosságát, elszakad mintegy önmagától, szétszóródik, de ezzel egyszersmind kitágul és hajlékonyá is válik. Így lesz a finitizmus mellett a népi szétszóródás a magyar létnek másik, lényeges meghatározó tényezőjévé, amely a vérnek és az eszméknek keveredése folytán és nem utolsó sorban a körülmények kalapácsütéseire az eredetileg mereven ellenszegülő, a maga sáncaiból nehezen kimozduló szellemet az idegen hatások számára fogékonyabbá, hozzájuk alkalmazkodóbbá tette.

Az életformának ebben a lassú kitágulási folyamatában a legjelentősebb szerepe bizonynyal a latin-germán hatásoknak jutott. Mindenkor nehézségekbe fog ütközni azonban annak megállapítása, hogy mi benne a tiszta latin szellem iránya, s mi minősíthető tipikusan német befolyásnak. A magyarság a latin életforma hatását is inkább német közvetítéssel érezte meg; úgy mondhatnók, hogy a német szellem

keresztül kapcsolódott bele az Európát egyetemesen alakító latinításba, míg közvetlen kapcsolata vele ritkább és főleg szűkebbkörű volt: olyan megtisztulást, aminőt például a németiség hozott magával Itáliából, a magyarság sohasem merített a latin szellemmel való közvetlen érintkezésből. De viszont másfelől a sajátos német ösztönzéseket is mindig a latin szellemen, kiváltképen ennek legtisztább médiumán, a nyelven átszűrve fogadta magába, amelynek iskolázó nyugalma kétségkívül a német végtelenségvágyat és a magyar szalmalángos nekibuzdulást egyaránt mérsékelte. A bölcs meggondoltság, az életlehetőségek józan felismerése, amely a „magát álmokban hintázni szerető Hunniában“ mégis mindig él valahol, ha talán sokszor csak a kritika formáiban is, bizonynyal elsősorban a latin szellem hatására vezethető vissza. Ezért téves nyomon jár, aki ezt a meggondoltságot a keleti ember szemlélődő, lusta egykedvűségével hozza vonatkozásba. Ugyan hol található fel Európán kívül ez a körülményeket mérlegelő, mindig kissé racionális életforma, melyik az a keleti nép, amely a világos, homálytalan, tömör és jól tagolt látást és beszédet kedveli és képességeit folyton új feladatokra és követelményekre beállítani tudja? Kétségkívül a magyarság sem jött készen ezzel a képességgel, hanem történeti élete folyamán mindinkább elsajátította, úgyszólván hozzáédződött, mert gyakorolnia kellett és ebben az áthasonulásban éppen a latin kultúra volt leghatékonyabb iskolája: erjesztő és minta is egyben. A hagyományhoz, a megletthez való szívós ragaszkodásában is — legyen az életstílus, tételes forrás vagy intézmény, — épp úgy az egyetemes latinság attribútuma tükröződik vissza, mint ahogy erre vall fogékonysága a külsőségek iránt, amely gyakran a klisészerűvel is összebékíti, továbbá hajlama az önelégültségre, amellyel mindent csupán enmagára szeret vonatkoztatni. A tekintélyi elvnek a közéletben szinte korlátlan uralma ennek a hajlamnak már csak természetszerű fejleménye és ezért éppen nem véletlen, hogy mellette — mintegy ellensúlyozásául és feloldásaként — a legsajátosabb latin vonás: a szatirikus kedv is gyökeret vert. Általában ahol a magyar lélekben a metafizikumnak morális irányba hajlása figyelhető meg, ott az leginkább a latin szellem befolyására ment végbe. S hogy nyelvünk, ez a különös és idegen zengésű húr

a régi európai hangszeren, mennyire a latin diapazonra hangolódott, alig szorul bizonyításra: rajta vált fegyvelmezetté, neki köszönheti „feszességét“ és nyomatékosságát. A magyar karakternek ez a habituálissá vált „latinsága“ szinte egészen magábanálló jelenség Európában, mert nem a latin szellem folytatásaként, vagy annak új alakzataként lépett fel (mint a franciánál vagy az olasznál); nem is a tradíció áttörésének, az életérzés megtisztulásának vágya szólaltatta meg (mint a németnél), hanem valóban és szöszerint iskolázás eredménye volt: a suhanc-lélek megkomolyodása, átitatódás, összenövekedés és kibővülés egy eredetileg távolálló és idegen, utóbb azonban mind rokonabbnak érzett életformával.

Ennek a latin életformának begyökerezése pedig történetileg főleg két szempontból vált jelentőssé. Neki tulajdonítható legelőbb is, hogy minden európai mozgalomnak Magyarország volt mindenkor a végső határköve: Róma szelleme csak a Kárpátokig hatolt el és nem tovább. Túl a magyar lelki humuson sivár és kietlen szelek hiúsították meg útját s így legfeljebb szigeteken köthetett ki, de közösségek sorsát már nem tudta formálni. Másfelől azonban ez a latinitás volt az összetartó erő Európával, mindenekelőtt a környező népekkel, de legfőként a magyar föld-lakta nemzetiségekkel. Ez volt valóban a vasabroncs, amely a corpus Hungaricumot megóvta a szétszóródástól s csak ma eszmélünk rá, hogy amily mértékben ez megtágult másnemű, „romantikus“ erők befolyása alatt, olyannyira szétugrottak a vele átfogott népek.

A latin szellem szinte páratlan módon erősíteni, keményíteni tudta a magyarság eredeti magatartását. S mindnyájan érezzük, hogy a latin életformában, vagy talán helyesebben: ennek az életformának fejlődési irányában rejlő kötöttség, nyugalom, zártság és rend, másfelől pedig a magyar finitizmus szelleme között valami halk, titkos és mégis egészen spontán megfeleléség, egymásratalálás, mondjuk: egzisztenciális rokonság nyilatkozik meg. A platoni ὁμοιος ὁμοίως elve nyilván a közösségek életében is érvényesül. De emellett már kezdettől fogva sajátos nyugtalanság, elvágyódás, a lelki kiszéledés utáni törekvés is észrevehető a magyarságban. Az idegenbe-kalandozás kedve úgy látszik sohasem hagyta el végkép: csak a kaland jelentése változott az idők folyamán és életfeleslegből mindinkább életszükségletté vált. A kívülről

szemléelő előtt valóban úgy tűnhetik fel, mintha valami sajátos gyökértelenség készítetné a magyart, hogy mindeniütt gyökeret akar verni és ezért a dacnak és az áhítatnak, az aggodalomnak és a mohóságnak egymástkeresztező érzelmi ösvényein siet a más szellemmel való találkozás elé. Lelke mélyén örökösen hiány-élmény rejtőzik. S ezt a hiány-élményt, amely oly élénk ellentétben áll a latinitás által is megedzett biztonság-szeretetével és önelégültségével, kétségkívül leginkább a német szellem költögette benne. Megtörve a magyarság régi kalandvágját, a minduntalan elő-előrobogó kurucos lelkületet, ezt szinte észrevétlenül végtelenségvággyá módosította át. A vándorlás motivuma szövődik bele ezzel a bujdosó életformába.

Ezért ahol a magyar lélekben a csodálkozás képességére akadunk, ahol magatartása bizonyos érzelmi mozgalmasságról, az átalakulásnak, a lelki áthelyezkedésnek erejéről tesz tanúságot, s főleg ahol a kitartó munka ethoszát is magáévá tudja tenni: ott valamiképen mindig a német szellem ösztönzéseit sejthetjük. Kétségkívül idegen, nem töről nőtt hajtások ezek mind a magyar életfán; nem is lélekokonság adta őket ajándékba, mint a latinságot, sőt legtöbbször inkább negatív formában, ellenkezésből, talán túlpótlásból fejlődtek ki: egy kissé „igézet“ van bennük mindig és egy kissé „késői utánzás“... Attól fogva, hogy Szent István a frank birodalom mintájára szervezi az országot, először törve rést ezzel az eredendő magyar finitizmuson, ez a kettős vonás, a maga konfliktusterhes következményeivel együtt végigkíséri a magyar történetet. A mágia és az imitáció szelleme szól hozzánk az Árpádok expanziós politikájából, amellyel biztosítani törekednek a magyarság európai elhelyezkedését; ez sodorja nagyvonalú és végzetes vállalkozásokba, keresztes hadjárat indításától Mátyás Középeurópa-tervéig, vagy akár a világháborúban való részvételig. Természetszerűleg fokozódik a német behatás az újkor elejétől kezdve, a reformáció elterjedésével és a barokkal s ami nálunk ezzel időben egybeesik: az ország területének szétagolásával, a régi biztos határok megbontásával. Ekkor tűnik fel a „vándor“ szellemi tipusa is a bujdosó mellett a magyar lelki horizonton. De míg a középkorban a latin kötöttség és a germán végtelenségvággy szerencsés egyensúlyba jutva mérsékeli, visszaszorítja,

lappangóvá teszi a magyarban a bujdosási hajlamot, amely csak időnként tör elő, addig mostantól fogva a vándor mindig közel van hozzá, hogy bujdosóvá válják és viszont a bujdosásra kárhoztatottban fel-felébred a vágy, hogy a vándorlás életformájának vállalásával küzdje le, vagy legalább enyhítse a magyar sors elszigeteltségét. Szenczi Molnár Alberttől egészen Adyig hosszú a sora ezeknek a nyugatjáróknak, akiknek ki kell szakadniuk a magyar globusból, hogy magyar voltuk igazán élménnyé válják számukra, s akiknek a távolból kell sóvárogniuk magyarságuk után, hogy valamit tenni tudjanak érte. A menekülésnek és a tettváagnak különös, sokszor tragikus összeszőődése nyilvánul ebben a típusban. De ha ez az önmagát leginkább felőrlő életforma is, mégis — sőt talán éppen ezért — leginkább is tört utat a magyar fejlődésnek. Főként három ízben. A hitvitázás korában, amikor a magyar lélek először nyílt fel egzisztenciális problémák számára s ebben az „Istenkereső lármában“ megszületett a magyar szellemnek talán máig legszebb metafizikai produktuma: a magyar nyelv. Másodszor: Vörösmarty és Széchenyi nemzedékénél, amikor az önmagára-eszmélés és a formai kifejezés egymásratalálásában felfedezte a maga népi, vagy inkább nemzeti individualitását és ennek előrettekintő arcán egyszersmind a régi kötöttségektől, a magyar éjszakától való megváltás lehetőségeit. S végül legutóbb Adynál, akinek sorslátása az élet és az elmulás egyetemesen átfogó nagy realitásából egy új mithológiát teremtett, ahol „csupa legendák és jelek“ a magyar egzisztencia értelmére figyelmeztetnek. Lét-élmény, öneszmélés és sorsmegértés: ezek tehát azok a formák, amelyekben a „vándor“ szellemiség, — mindegy, hogy közvetlenül vagy közvetve, támogatólag vagy kihívóan, bűvöllettel vagy pedig ellenkezés árán, — a „bujdosó“ lelkiségben megszólalt. Emellett mindenestre a vándor szellemi típusa tisztán is előfordul a magyarságban: a magyar tudományosság például úgy szólván a maga egészében a „vándorlás“ életformája után igazodik. Hasonlóképen a gazdasági és a szociális tevékenység is, általában azok a szférák, amelyek a polgári életforma irányában fejlődtek s így funkcióik módszeresen intézhetők, kiváltképen német mintára alakultak. S mivel a szellemi életnek ez az oldala a polgári nyugat számára sokkal inkább hozzáférhető, mint akár a művészi, akár a politikai,

azért nyilván ez az oka annak, hogy mindazok, akik első-sorban a kutatásnak vagy a szervezésnek módszerében látják egy népszellem legjellemzőbb megnyilvánulását, bennünket rendszerint csak a német kultúra letéteményeseinek tartanak.

Már az utóbbi körülmény is arra figyelmeztet, hogy a germán szellemnek ebben a módosító befolyásában, mondhatnók egzisztenciális izgatásában, bizonyos anomáliák is rejlenek. Az egyik ilyen anomália már abból következik, hogy a hatások valóban túlközelről jönnek. Nincs lelki médium, amelyen lehiggadhatnak és kiegyenlíthetnének, érintésük legtöbbször támadásszerű, valósággal pörölyként érik a magyarság testét. Ezáltal azonban a magyar életforma nemcsak a másodlagosság jellegét ölti — ami talán még a kisebbik baj volna, — hanem egyoldalúvá is válik. Bár áttöri, sarkában a vándorlás „tüskéjével”, az öröklött finitizmust, ámde az emberi teljességet így sem sikerül elérnie, valamiképen mindig feleúton marad, az odaadás és az opposzió között. Ez a magyarázata, hogy legnagyobbjainkból is mindig hiányzik még valami ahhoz, hogy egyetemessé váljanak. Bármily átfogó is a hangskálájuk minden emberinek megszólaltatásában, mihelyt a végső, nagy kozmikus öleléshez közelednek, olykor már csak egy lépésnyire attól, hogy közlésük koron és népiségen túl paradigmaticussá lehessen, elhallgatnak, vagy pedig — látva, hogy mások ebben mindig előttünk járnak — elpazarolják magukat. S ebből érthető meg mindjárt egy másik visszásság is: a magunknak másokkal való örökös összehasonlítását. Kirekkentve lelki buvóhelyünkben, megszáll a haladás láza és féltékenyen ügyelünk arra, hogy csak valamiképen el ne maradjunk. Nem önmagunk életirányából, — erre talán csak utolsó sorban gondolunk, — hanem a más, a „haladottabb” népektől. Hiányérzésünk sohasem önmagunkból ered, hanem a mással, az idegennel való összehasonlításból, ami mindig a belső, metafizikai ösztön megfogyatkozására vall és ezért ott, ahol a bennünket érő hatások közt éppen kiválasztást kellene végeznünk, tétovázóvá és ingataggá tesz. A fejlődés egyenletessége azonban ezzel tetemes nehézségekbe ütközik, minthogy ennek a lelki bizonytalanságnak szinte természetes kompenzációja a hirtelen kirobbanás. Ha a németiség állandóan hiányérzésekkel küzd, akkor ez az ő végtelenségvágyából következik, nem tehet másként, ez az ő meta-

fizikai természetének spontán megnyilvánulása. Nálunk ellenben ez a hiányérzés örökké harcban áll a meglegedés hajlamával, akaratunk, kedvünk ellenére engedünk az izgatásnak és követjük a vándort a végtelenség útján. Ennek a követésnek pedig úgy látszik más jelentkezési módja nem lehet, mint az időről-időre felgyülemlett erőknak kirobbanása, ez úgyszólván a szelep, amelyen át a finitista lélek a maga fojtottságából kiszabadulhat és a végtelen felé tágulhat. De ez az állandó egzisztenciális izgatás, a maga többé-kevésbbé tudatosan megérzett anomáliáival együtt az oka annak, amiért a németiség számunkra mindenkor az „ösellenség” s itt rejlik egyben a magyarázata a nálunk oly gyakori ú. n. németgyűlöletnek is, amelynek alapjában semmi köze sincs a gyűlölethez, mert ennél sokkal imagináriusabb, de még ressentimentnek sem tekinthető, mert ehhez viszont sokkal naivabb és becsületesebb. Inkább csak harag ez, a negációnak mindenmű közvetlen vagy közvetett jegye nélkül; annak a mérgeződése, akit kényelmes nyugalomból kizavartak.

A latin-germán hatások mellett a magyarság főleg még egy irányban élt át olyan ösztönzéseket, amelyek magatartásának módosításához hozzájárultak: t. i. szláv-török oldalról. Mindamellet ezek a hatások már nem oly belső szükség-szerűség eredményei, mint a latin-germán szellemé, hanem inkább történeti véletlenek, vagy más szóval: nem az érületi odakötöttség és összetartozás tudatában jöttek létre, hanem tisztára azért, mert a szlávtság gyűrűjétől övezve és mert a török éket testében viselve, állandó érintkezésben volt ezekkel a népekkel s bár ebben az érintkezésben többnyire ő volt az adakozó, viszont maga sem zárkózhatott el végkép a hatásuk elől. S kétségkívül van a magyar életformában valami, ami e hatások útját megkönnyítette: a túlnyomólag emocionális lelki beállítottság, amelyet a nyugati népeknek sikerült racionálissá tenni, elpolgáriasítani, amely azonban itt, a Dunamedence „nagy olvasztójában” a magyarságra és a környező szláv és török keveredésű népekre egyaránt jellemző maradt és sok tekintetben a társadalmi tagozódásban is analog vonásokat hívott életre. Ezért, ha a szláv szellem általában eltérő típust jelent is¹ a törökkel szemben, mégis a magyar-

¹ L. errenézve a Vándor „Szlavikus intermezzo”-ját, Minerva, XI. 251 sk ll.

ságra kifejtett hatásaiban. éppen ezeknél az emocionális gyökerű megegyezéseknél fogva, a kettőt bizonyos joggal együtt és egyszerre szemlélhetjük.

Az első szembetűnő lelki tulajdonság, amely ebben az irányban fejlődött ki a magyarságban, bizonynyal a csüggettség és a lemondás vonása. Lehet, hogy erre már a finitizmus szelleme is hajlamossá tette; bizonyos azonban, hogy a szláv melanchólia és a török fatalizmus csak erősítette benne ezt a hajlamot. A nihilizmushoz, vagy önmaga szenvtelen feladásához soha, vagy csak ritkán jutott ugyan el; ehhez — szerencsére — hiányzott nála a könnyörtelen elvi következettség, másfelől azonban a keresztény Nyugat racionálisan cselekvő szelleme is sokkal mélyebben áthatotta, semhogy a keleti magatartásnak ebbe a hinárjába végkép belesodródhattott volna. És mégis: a bánatosság lomha madara szüntelen ott kering a magyar lélekben és elemészti benne a cselekvés értékebe vetett hitet. A reménytelen pusztulásnak, a nemzet-halálnak, minden küzdelem hiábavalóságának látománya Mohács napjai óta mind gyakrabban kísért, ölmos kezével lefogva az élet feszülő megmozdulásait. Kellene valamit tenni... De minek is. Nem érdemes. A mélabús rezignáció, amely megleégszik a cselekvés elképzelésével s csak akkor megy át akcióba, ha „valami hajt”: ez nemcsak a magyar élet mindennapja, ez a végső szava majd minden magyar géniusznak is. A sok csonkán vagy töredékben maradt alkotás tanuskodik róla. Leginkább ez a busongó hajlam természetesen ott jelentkezik, ahol az emotionalitás legközvetlenebbül áradhat ki: a zenében, amelynek tiszta népi forrásaiban mintha olykor valóban a távoli orosz-tatár szteppék vigasztalan szeledudolna. Sőt már maga ennek a léleknek a háttére is, a magyar táj s elsősorban a magyar falu, a maga álmos és robotos életével, kissé szomorú és lehangoló. S mindezek ellenére is, a magyarságnak ez a depresszív jelleme más, mint akár a szlávé, akár a töröké. A magyar nem olvad fel egészen az életszomorúságban vagy életközönyben, nem tobzódik benne, de nem is bagozza össze aggresszív indulatokkal, hogy ezáltal mintegy szabaduljon tőle. Inkább bizonyos józansággal, a sokat tapasztaltságnak kissé intellektuális jellegű szkepszisével vegyülve éli át, majdnem azt mondhatnók: nem is

lelkileg kínozza, hanem fizikailag fáj neki. Nyilván ez az egyik, talán legfőbb oka annak, hogy az alázatosság és a forradalmi lelkület, ez a két szélső életforma, amelyben a csüggettség önmagáért úgyszólván elégtételt vesz, általában idegen tőle.

Erősebben a „keleti”, szláv vagy akár török magatartás szellemét idézi a magyarságnak az a vonása, amely történeti életében a „passzív rezisztencia” neve alatt ismeretes. A tétlen ellenállás a maga lényege szerint kollektív jelenség; nem az egyéni akarat irányában működik, hanem a tömegnek erejével hat, amennyiben ezt a névtelen tömeget bizonyos izgató élmények szolidáris állásfoglalásra tudják hangolni. Erre a szolidaritásra a magyar általában kevésbé hajlik. A bujdosó mindenképen egyéni típus, aki csakazértis a maga meggyőződése után indul s ezért szuggesztív hatások számára nehezen hozzáférhető. A leginkább szolidaritást-képző erő, a faji érzés is, alig szólal meg benne, sokszor még a veszedelem óráiban sem. Csak egyetlen rés az, amelyen át szelleme a sorsközösség vállalására megnyílik: ha zugolyában megháborgatják és függetlenségét fenyegetik. S minthogy ez a veszedelem rendszerint előrelátása hiányából és szervezetlenségéből kifolyólag váratlanul következik be, amikor az egyéni kezdeményezésű, céltudatos ellenállás természetesen már kevés sikerrel kecsegtet, azért ilyenkor egy merész fordulattal átesap az emocionális síkra és szót sem szólva, mit sem cselekedve, de mégis mintegy közös elhatározásból éppen ezzel a szolidáris tétlenségével olyan erőt fejt ki, amelyre egyéni, racionális eszközökkel soha sem lett volna képes. Magában ebben az érzelmi egységesülésben kétségkívül nincsen semmi sajátlagos, bizonyos körülmények közt ez minden népnél azonos lefolyással jelentkezhetik, amikor éppen a szolidaritás erejénél fogva akár a hatalmat elérni, akár valami nemzeti vállalkozását célravezetni, vagy eszmét megvalósítani törekszik. Egészen sajátos azonban az a mód, ahogyan a tömegelő a tétlen ellenállás esetében működik, ahol voltaképpen semmit sem akar elérni, — legalább is nem közeli és világosan megfogalmazható célokat, — ahol állásfoglalása inkább negatív irányú: azzal hat, hogy nem cselekszik, hogy tartózkodik az önérvényesítéstől. S az aktivitásnak ebben a szolidáris visszafojtottságában rejlik éppen ennek a magatartásnak mód-

feletti aggresszivitása, ami végül is a racionális ellenfél legyűréséhez vezet. De ez a vonás bizonyosan jövevény a magyar lélekben. Ezért talán nem tévedünk, ha gyökereit elsősorban ott keressük, ahol a sok tekintetben hasonló német szolidaritás eredetét is feltalálni véltük: a szláv lélekben. Hogy ez miképpen jutott el a magyarsághoz, azt természetesen a tények útján követni kilátástalan próbálkozás volna; a leginkább kéznélfekvő naturalisztikus magyarázat, amely szerint a szláv vérnek magyar erekbe való lassú beömlése idézte volna elő, korántsem kielégítő: a fajkeveredés magában véve még nem jelent életformaátalakulást. Valószínűbb, hogy a sokszázados életközösség a hazai szlávssággal, továbbá a gyakori érintkezések Bizánccal, az orthodox szláv szellemnek ezzel az ősi fészkeivel és a befolyása alá került balkáni népekkel; majd később a kapcsolatok a lengyelekkel, akik maguk is a nyugati kultúrkörbe illeszkedve ugyan, másfelől azonban állandó surlódásban voltak az orthodox szlavizmussal: mindez nyílt vagy rejtett utakon nemcsak külső formákat és szokásokat közvetített a magyarságnak, hanem valamit a szláv életmagatartásból is meggyökereztetett benne. Bármiként legyen is azonban, a függetlenség szeretete a magyarságban csakugyan a szláv messianizmus hevével jelentkezik és ezért az érdekében kifejtett szolidáris tűrés is, a maga tétlenségében aggresszív jellegével, olyan életérzés kifejezése, amely az őskereszténység magatartásán kívül még csak az orthodox szlavizmus körében található fel. A keleti lélek heroizmusának legfőbb, talán egyedüli formája ez. „Ne álljatok ellene a gonosznak...” Ámde itt, ezen a ponton válik el egyszersmind a magyar szolidaritás típusa a szlávsságétól és mutat fel lényeges különbségeket is. A magyarság szolidaritásából ugyanis hiányzik a szláv (s általában a keleti) lélek kozmikus beleérzése. Ezért ha tétlen ellenállása a kollektivitásban érvényesül is, az egyén mégsem olvad fel egészen ebben a tömegben, hanem bizonyos mértékig megőrzi egyéni felelősségét. A tömegerő névtelen ugyan, de bármely pillanatban tudatossá válhatik, ha egy nagy egyéniség nevet ad neki és tevékeny szónokká szelődik. Ez állapítható meg a magyar felkelések egész során, legutóbb a kiegyezés előtti korszak passzív ellenállásában s mintha mai fojtogatottságában is, amikor szinte egész Európával szemben passzív rezisztenciát kell kifejtenie,

csak erre a nagy névadóra várna . . . Épp ezért hiányzik azonban a magyarság tétlen ellenállásából a fanatizmus is, a megváltáshit alázatos aggresszivitása, amely a szlávra oly jellemző. Van ellenben benne méltóság. Szinte azt mondhatni, hogy a magyar szolidaritásban, a régi rendi alkotmányjog tudatos ius resistendi-jének valamilyen emocionális formájú változata jut kifejezésre. A szlávság határozatlan irányú, szétömlő, misztikus szolidaritásérzésével szemben, amely épp ezért oly könnyen kapcsolódik vad és szertelen ideológiákkal, a magyarságot tehát itt is inkább a morális ösztön, a latin mérséklet szelleme irányítja.

Végül kifejezetten szláv adottság a magyar léleknek az a vonása, amely főleg az újkorban fejlődött ki benne: a kollektív büntudat. Magában véve természetesen a büntudat sem kizárólag valamely népszellemhez köthető jelenség. Kollektív fellépésével is, főleg a középkorban a nagy lelki megrázkódtatások vagy elemi csapások idején, vagy a chiliasztikus vágyakkal kapcsolatban, Európaszerte találkozunk. A büntudatnak ez a kollektív formája azonban, amely végeredményben mindig az egyéni magábaszállást és megigazulást akarja életre hívni, lényegesen különbözik a kollektív büntudattól, amelyre nézve (mint azt más összefüggésben már említettük) épp az jellemző, hogy mindenkinek felelősek mindenkéért. Ez a kollektív büntudat pedig tipikusan szláv sajátosság, amely Nyugaton sehol, még a nagy misztikus mozgalmakban sem ismeretes és ezért magyar előfordulásáért valamiképpen szláv hatásokra kell gyanakodnunk. Történetileg először a Mohács utáni korszakban találkozunk vele, amikor a szláv gyökerek valóban először kezdenek láthatóan belecsomósodni a magyar fa törzsébe. A XVI. és XVII. század jeremiádjai már ennek a kollektív büntudatnak hangulatában keletkeznek s ezzel egyidejűleg a szektárius hajlandóság is ekkor mutatkozik először a magyarságban. Az áldozatnak és az áldozat árán való önmegváltásnak, mint kollektív ténynek az eszméje ösztönös erővel fészkei magát lelkébe s nem véletlen, hogy éppen a szláv eredetű Zrinyi ennek az eszmének legelszántabb kifejezője. De nála tűnik ki egyszersmind a legtisztábban az az átalakulás is, amelyen a misztikus szolgálatvágnak ez a tipikusan szláv eszméje a magyar vagy a magyarrá vált lélekben keresztülment. Mert míg a szláv büntudat és áldozatrakínál-

kozás az egész emberiséget átfogja és ennek megváltását akarja az egyetemes testvériesüléssel felidézni. addig a magyarságnál ez a hajlam mindig csak a nemzeti közösség határáig terjed és ha végső célként — mint Zrinyinél — az összes keresztény népek szolidaritása lebeg is szeme előtt, mégis ennek a lehetséges szolidáris egységnek csak egyik tagjaként érzi magát és ezért szolgálatvágya is közvetlen erre, az egészre pedig legfeljebb csak közvetve irányul. A nemzet a bűnös, ezért kell lakolnia; mástól nem várhatja megsegítését, neki kell kollektív áldozattal megváltania enmagát és csakis enmagát. Egy szemernyi racionalizmus tehát a magyar léleknek ebbe a leginkább irracionális vonásába is beleférközik: a misztikus sor oksági sorrá oldódik fel, a büntudat önváddá öntudatosodik, az áldozat lelkiismereti kérdéssé válik és ezzel az egész magatartásnak kozmovitális iránya morális fordulatot vesz. A latin életforma itt is diadalmaskodik tehát a magyar lélekben a szláv felett.

A szláv és a török hatások tulajdonképpen mindig nagyobb veszedelmet jelentettek a magyarságra nézve, mert legtöbbször a saját testén belül, úgyszólván a gyepűn innen érezte meg őket, nem jöttek a meggyőzés erejével, vagy oly értelemben támadásszerűleg, mint a latin vagy a német ösztönzések, hanem lappangva és észrevétlenül. Hogy mégsem váltak reánézve végzetessé, azt leginkább szelleme lényegesen különböző voltának köszönheti, aminek következtében jöttükre ösztönszerűleg vak és süket maradt. De ha át is léptek lelkének ajtaján, törzsökös életformájával, vagy akár más hatásokkal ellensúlyozni tudta őket. Azt lehetne mondani, hogy nekik is át kellett hasonulniok előbb nyugatvá, mielőtt őt megérintették volna. A magyarságnak tehát itt is valóban közvetítő szerepe jutott és ezekkel a nyugati életformába már belenőtt szlávokkal és törökszláv népekkel közösen átélt hatásoknak és ugyanakkor az egymásra kifejtett kölcsönhatásoknak is a száma már temételen. Ez azonban már nem jelenti a sajátos magyar magatartás módosulását, hanem élet- és sorsközösséget egy tágabb kereten belül.

Kétségtelen azonban, hogy a magyar létnek éppen ez a közvetítő szerepe, aminek következtében történeti élete folyamán a legkülönbözőbb irányú hatásoknak valósággal gyújtópontjába került, nemcsak kitágította életformáját, nemcsak

mozgékonyabbá és éberebbé tette, hanem lassankint megváltoztatta. Amint átalakult idők folyamán a nyelve, a szokásai, a szervezete és az életérzése, úgy alakult át a lelki articulata is. Talán nincs még egy népe Európának, amelynél ez a metamorfózis oly kirívó volna. Napjaink németje még mindig közelebbi rokonságban áll a reformációnak vagy a Staufok korának németjével, a modern francia lélek még mindig hasonlóbb a nagy forradalom előttihez vagy a keresztesháborúk korabeliéhez, — az olaszról nem is szólva, akiben valóban évezredek szelleme megszakítatlanul jelenvaló, — mint amennyire a mai magyar megegyezik a maga multjának különböző típusaival. S az egységnek ugyanez a hiánya tűnik szembe, ha a magyar létet nem folytonosságában, hanem mintegy keresztmetszetben nézzük. A „nemzet akaratának“ kifejezője úgyszólván a közelmultig a köznemesség volt, mégis a magyar sorsot végeredményben nem ő döntötte el, legfeljebb opponált vagy megalkudott, míg ebben lassankint felőrlődött; a hatalomban legbefolyásosabb arisztokrácia a német vagy cseh arisztokráciát, amelyhez életformában és szellemben is egészen hozzáhasonult, általában mindig magához közelebb állónak érezte, mint a saját fajtáját; a polgárság, eredetileg és később is többségében idegen eredetű, nem tudván hova kapcsolódni, majd tulipánosan „magyarkodó“, majd pedig minden nyugati mozgalomban groteszk módon előlszalad; a parasztság, hosszú ideig öntudatlanságban szunnyadva, eddig még nem találhatott olyan életformát, amely az egész magyarságé lehetne; és vannak még a kevesek, akikben mélyről, koron, származáson és társadalmi széttagoltságon túlról zengett fel a magyar földnek, a magyar történetiségnek és irodalomnak a húrja, a magyar létnek ez az egyetlen igazi szubsztanciája, akik azonban mindenkor elszigetelten, magukra hagyva, egy kissé „bujdosva“ élnek. A sokféle szellemi hatáson kívül nyilván biológiai okok is közrejátszottak abban, hogy a magyarságnak a léte nem folyamatos és egységes, hanem örökös átalakulásokkal, újramegzésekkel és széttagoltsággal terhes lét. A kezdeti időktől fogva úgyszólván sorozatos települések és beolvadások természet-szerűleg erősebb zökkenéseket és válságot idéztek elő a magyar organizmusban, mint más népekében, akik az idegen

eredetűeknek ilyen tömeges asszimilációjától mentesek maradtak.

A különböző oldalról jövő hatások és beojtódások nyomán a magyar lélek tehát átalakul, sokszínűbbé és gazdagabbá válik, közben azonban mindinkább eltérül eredeti irányából és elpazarolja önmagát. Sokszor dicsőítették nálunk a magyarság nagy beolvasztó erejét, talán némileg túlozva is; de ritkán merült fel az a kérdés, hogy kibírja-e azt a nagy lelki feszültséget, amely az idegennel való megtermékenyüléssel jár, anélkül, hogy a hatások ellentétei közt megrekedjen és kedvetvesztve elszórja azt is, ami igazán az övé. A bujdosó típus, mintha egy kissé e lelki feszültség elől való menekülést, „elbujdosást” is jelentené, és ahol ez a bujdosó módosul, ott már nem gyökeresen és ősi módon magyar. E kettősségnek örök feloldatlansága a rejtett oka sok százados külső és belső küzdelmeinknek. Érezzük, sőt tudatos tisztán látjuk mindkettőnek történeti szükségességét: akarunk, — akarjuk a kibővülést és a tágasabb lelki horizontot és meghozunk érte minden áldozatot, — de közben fáj, hogy elvérzünk és ezért „búsan lekönyökölve” lázadozunk az áldozat ellen. Ezen, és nem képességeinken múlik, hogy nem tudtunk egyebet adni magunknak és Európának is — elvérzésünkön és elvérzésünkön érzett örök, lázadó fájdalomunkon kívül. Valami lényegeset, egyetemlegeset, hasonlót a latin életformához, vagy a germán végtelenségvágyhoz, vagy akár a szláv szolidaritás-eszméhez, amelyek mind a nagy egyéni alkotásokat is egy sajátos, átfogó egésznek kifejezőjévé ihletik. A magyarság a pazarlás népe. *Gens sui prodiga*. Elhullogatja értékeit, elfelejti vagy másoknak hagyja őket, s amit létrehozott magából, soha sem áll arányban — legalább is más népek hasonló irányú teljesítményeihez viszonyítva, — azzal az erővel és áldozattal, amit reá fordított. A legjobbat mégsem sikerül egészen kiszóllatnia magából. Innen van, hogy még a legnagyobb egyéni alkotásaival sem tud más népeknél mélyebb érdeklődést és visszhangot kiváltani. Nem az egyéni iniciativa és alkotóerő csekélyebb itt, de hiányzik az egész magyar létnek töretlen folyamatossága, átfogó kapcsolata, amely sajátos ugyan, de mégis egészen emberi. Ezzel szemben nálunk az alkotást a folytonos újrakezdés és új kapcsolatkeresés jellemzi és eköz-

ben az alkotó szükségképen elpazarolja a legjavát, ép úgy, amint az egész közösség is elpazarolja őt.

De a pazarlás életformája nem a szegénységnek, hanem a bőszerűségnek a jele. Pazarolni csak az képes, akinek van még miből pazarolnia. Az ifjú lélek magatartása ez, egy kissé megdöntöttségéből, egy kissé fitogtatásból s mindenesetre erős vitalitásból szövedve. De vajjon egészen reménytelen-e az ifjú sorsa, amiért nem tért meg még az atyához, mondván: vétkeztem? ...

— Vége következik. —

Prohászka Lajos.

A GALLIKANIZMUS MAGYARORSZÁGI VISSZHANGJA.

C'est Dieu, s'est ce grand tout, qui soi-
même s'adore!

Il est; tout est en lui...

Tout l'univers subsiste à l'ombre de sa
main...

Sa volonté suprême est sa suprême loi.
Lamartine, Méditations. VII.

AZ ELSŐ ALKALOM, mikor Magyarország belekapcsolódhatott a nyugati janzenista-gallikán kontroverziákba, az 1682-ben tartott francia nemzeti zsinat alkalmával kínálkozott. Eleve nem lehetett kétséges, hogy a meghasonlást szító és Rómát fenyegető párisi mozgalommal szemben a magyar klérus a pápa mellé fog állani. A magyar klérus nemcsak dogmatikai ügyekben, hanem az általános egyházpolitika viszonyait is Rómára támaszkodott, ha szembekerült az osztrák uralkodóval, akinek érdekei sokszor eltértek a magyar alkotmányra támaszkodó püspöki kar céljaitól.¹

A gallikanizmusnak, mint episzkopális irányzatnak, kevés talaja lehetett Magyarországon, de a probléma nálunk is jelentkezik: a magyar-francia összecsapásnak emléke és hatása egészen a tizennyolcadik század végéig fönntartja magát.

I.

1. A Gallikán szabadságtörekvések.

Gallikán szabadságok, — *libertés de l'église gallicane* — : a tizenhetedik századi Franciaország diadalmasan fölfelé ívelő vallásosságának egyik jelszava. Richelieu századja, amely az oratoriánusok megalapítását, a bencések reformját, a jezsuiták előretörését és keleti propaganda-akcióját látta:² az egyházi élet terén is bizonyos nacionalizmust fejlesztett ki, amely szembehelyezkedett a pápa centrális hatalmával és nemzeti tradíciókra, valamint

¹ Tóth László, A jubileumi búcsú kihirdetése Magyarországon 1776-ban. Bp. 1928.

² V. ö. erre és az alábbiakra vonatkozólag: Ch. Gérin, *Recherches historiques sur l'assemblée du clergé de France de 1682*, Paris 1870, 210 stb.

az egyetemes Egyház történetére hivatkozva demokratizálni szeretne volna az apostoli alkotmányt. A nemzeti alapon való egyház-szervezkedésben, a püspökök és országos zsinatok spirituális hatalmának növelésében élték ki magukat azok a centrifugális energiák, amik másutt, a germán országokban, nyílt szakadáshoz vezettek.

A gallikanizmus — a pápai csallhatatlanság korlátozásában és az Egyház ősi, politikum-nélküli eszményének követelésében — egy sinen haladt a janzenizmussal. A vallási nacionalizmus pedig még egyes jezsuitáknál is (La Chaise) megértésre talált. J. Blö t z e r írja,³ hogy a jezsuiták között akadtak gallikán érzelműek: ezek inkább franciák voltak, mint jezsuiták.

A gallikanizmusnak⁴ eredete a tizenötödik századra nyúlik vissza. Első megfogalmazója Pierre Pithou (1594); „mesteri” tudományos megalapozójának Edmond Richer-t tekintik; propagálói az egyháztörténész Fleury abbé, aki egyik *Discours*-ját a francia egyház kiváltságainak szentelte: *Sur les libertés de l'Eglise gallicane* (1724) — és a Du Puy fivérek, Pierre és Jacques, akik négy folio-kötetben vonultatták föl az érveket... A gallikán gondolatrendszer legtöbbet idézett theologusa és kiépítője Petrus de Marca párisi érsek, aki nagy munkájával — *De concordantia sacerdotii et imperii seu de libertatibus ecclesiae Gallicanae* (1641) — nemcsak a francia papság hatalmi érdekeit, hanem a XIV. Lajos impériumát is szolgálta: az abszolutizmus segítőre talált a Róma-ellenes nemzeti egyházban, amely temporális szempontból kiengedte nemcsak a hívőket, de a papokat is a pápa jurisdictionja alól.

A jezsuiták, — Le Tellier, Rapin stb. — akik a királyt a janzenisták kiirtására inspirálták, az udvar gallikán politikájával nem értettek egyet: közülük került ki a hirhedt A. Santarelli, aki (1625) a legszélsőbb gregoria-

³ Wetzer, Kirchenlex. XI, 236.

⁴ V. ö. Reusch, Index der verbotenen Bücher, II, Bonn 1895, 355 stb. — Merkle, Die Kirche im Zeitalter der imperialistischen Aufklärung. Akademische Bonifatius-Korrespondenz 1934, 179, 187. — Fritz Vigener, Gallikanismus und episkopalistische Strömungen im deutschen Katholizismus. München 1913. — Sainte-Beuve, Port-Royal.

nus elvek képviselőjében detronizálási, sőt király-kivégeztési jogot vindikált a pápa számára...

A vallási nacionalizmusnak legszelidebb formája volt, amit a janzenisták — *Le Tournoux* stb. — végeztek a biblia és a kultusz vulgarizálásával: protestáns gondolat ez is, mert profán világosságot akar vinni a titokzatos cselekmények közé... Egyébként a janzenizmus lényege egyetemesebb gondolat volt, mint a gallikanizmusé és nem egyházjogi, hanem dogmatikai alapokon nyugodott. *Sainte-Beuve* a gallikanizmus oraculumának *Bossuet*-et nevezi. A gallikán szabadságokat és a pápai infallibilitas elhárítását azonban már 1663-ban deklarálja a Sorbonne és a Bernardinusok kollégiuma. Nyilván nem a hit kérdése volt ez, hanem egyházpolitikai ügy és a gallikánok — éppúgy, mint a janzenisták — abban a meggyőződésben élhettek, hogy övék a vallás, Rómáé a politika. Amint a *Gazette Burlesque* szerkesztője, a zsurnaliszta-költő *Loret* írta egyik gúnyversében:

...la foi n'a rien de douteux,
Et l'Eglise et Rome sont deux.⁵

A gallikanizmus legfőbb dogmatikai erősségét és érveit a konstanzi zsinat szolgáltatta, amelynek határozatát — a zsinat a pápa fölött áll — a bázeli zsinat is megerősítette, sőt hittételnek deklarálta:

Veritas de potestate Concilii generalis universalem Ecclesiam representantis supra Papam et quemlibet alterum declarata per Constantiense et hoc Basileense generalia Concilia, est veritas fidei catholicae.

Ezt a tényt katolikus részről sem vonhatják kétségbe, de egyéb érvekkel megvilágítva úgy magyarázzák, hogy nem dönti meg a pápai infallibilitas érvényességét... Az 1682-es gallikán zsinattal szemben pedig kéznél fekvő az érv, hogy az összegyűlt főpapok a királyi akarat eszközei voltak, amint ezt már *Leibniz* megállapította, az a *Leibniz*, akiről *Sainte-Beuve* írja,⁶ hogy „a legkevésbébb janzenista” a század szellemei között... A világi hatalom függetlenülése az egyháztól, amit az első gallikán pont deklarál: följososi-

⁵ Idézi *Sainte-Beuve*, i. m. IV, 152. — *Loret*-ről: *Hoefler*, 51. 651. — *Lanson*, *Manuel bibl.*, 255.

⁶ *Gérin*, i. m. 355. — *Sainte-Beuve*, i. m. III, 362.

totta az uralkodót, hogy a bullák kihirdetését placetumtól tegye függővé. Egykorú dokumentumok bizonyítják, hogy a közvélemény az 1682-es nemzeti zsinatot úgy tekintette, mint a pápa és király háborújának döntő ütközetét. G é r i n a Bibliothéque Nationale kéziratgyűjteményéből közli a következő népies-gúnyos versikét:

La Sorbonne défend la foi,
Et le Clergé, l'édit du Roi;
On ne sait qui l'emportera;
Alleluia.⁷

A gallikanizmusnak volt azonban, a francia egyház belügyein messze túlmenőleg, egyetemesebb jelentősége is. A „pápai” egyház és a „püspöki” egyház eszméje ütközött össze ezen a ponton és az *episcopalismus* nem szorítkozik sem időben, sem térben a francia klérusra. Évezredes ez a harc és világi, valamint egyházellenes részről mindig a püspökök apostoli egyenjogúságát támogatták... A gallikán kontroverziák folyamán komolyan felmerült a terv, hogy Franciaország — Róma hozzájárulása nélkül, a jeruzsálemi és konstantinápolyi mintára — külön patriarchátus alatt szervezi meg a katolicizmusát.⁸ És szinte a humor erejével hat, hogy ennek a nézetnek egyik feltűnést keltő propagálója jezsuita volt: Michel R a b a r d e a u... Természetesen a gallikanizmus elhárításának munkájában nagy szerepet játszottak a jezsuiták. Thomas de R o c a b e r t i dominikánus valenciai érsek és főinkvizitor folio-kötetben állította össze a papalis szerzők vitairatait...⁹ Rocaberti egyik pápa-védő munkájáról azt írta az approbator: hálásak lehetünk a francia klérusnak nagy vétkéért, mert különben nem jött volna létre ez a könyv. Mindez azonban nem válik az Egyház számára egyetemes jelentőségű problémává, ha a gallikán törekvések megmaradnak egyes könyvek keretei között, aminek irodalmi cáfolata vagy indexre helyezése többé-kevésbbé pontot tett volna a „herezis” megmozdulásaira. Mikor azonban a francia papság nemzeti zsinatra gyűlt össze és a *Declaratio cleri gallicani* útján négy pontban megszövegezte és világgá bocsá-

⁷ G é r i n, i. m. 402.

⁸ Reusch, i. m. II, 362.

⁹ Bibliotheca maxima pontificia stb., Romae 1699. — Budapesti egyet. könyvtár, „Ab 2° 104” jelz.

totta doktrínáját: az egész katolikus világ kénytelen volt hivatalosan állást foglalni Páris és Róma nyílt harcában. Most kellett eldőlnie annak, hogy a pápa határozataihoz szükséges-e a *consensus ecclesiae*, illetőleg a consensus ki-zárja-e magából a gallikán pontokat, vagy befogadja őket...

*

A zsinat összeült és a határozatok¹⁰ — Bossuet szövegezésében — kimondják, hogy: a pápának lelki hatalma van, de semmi beleszólása nincs, mégcsak közvetve sem, a világi dolgokba és sem nem detronizálhat uralkodókat, sem alattvalókat nem oldozhat fel a hűség alól; az egyetemes zsinatok a pápa fölött állanak, amint azt a konstanzi zsinat minden időkre érvényesen kimondotta; a pápák hatalmát a kánonok korlátozzák; a pápa a legfőbb bíró a hit dolgában, de nem csalhatatlan, csupán az Egyház előzetes hozzájárulásával...

A pápák — XI. Innocent, VIII. Sándor stb. — részéről nem maradtak el a határozatokat kiátkozó bullák és az index-kongregáció alig győzte a zsinat utáni gallikán-publikációk — Natalis Alexander (1684), Maimbourg (1685), Dupin (1688), Choiseul de Tournay, Borjon, Fleury abbé, Févret, Arnauld és mások idevonatkozó iratait kiátkozni. Maga Bossuet is készített egy *Defensio*-t a nemzeti zsinat védelmére (1685), de a király kívánsága szerint politikai okokból nem publikálta, úgyhogy a híres munka csak 1730-ban jelenhetett meg. XIV. Lajos azonban befelé teljesen magáévá tette a határozatokat és a francia theologiai oktatást erre a szellemre kötelezte. Egyébként még az appellánsok és janzenisták ellenzői között is voltak, akik ragaszkodtak a *consensus ecclesiae* elvéhez: példa rá Honoré Tournely.¹¹

Az *infallibilitas* hívei épúgy az egyetemes egyház állás-foglalásától várták a kérdés eldöntését, mint a gallikán episzkopalisták. (Azt persze egyik párt sem tudhatta, hogy a pápai abszolutizmus dogmatikai definíciója csak az 1870-es vatikáni zsinaton fog bekövetkezni.)

¹⁰ L. A. Veit, Die Kirche im Zeitalter der Individualismus, I, Freiburg 1931, 75. — A határozatok teljes szövege: Gérin, i. m. 317. — V. ö. még Szelepcsényi levelét (l. alább).

¹¹ V. ö. Vigner, i. m. 25. — Jos. Hild, H. T. und seine Stellung zum Jansenismus. Freiburg, 1911, 135.

A spanyol főnhatóság alatti Belgiumnak semmi oka nem volt gallikán-francia eszméket ápolni. Dokumentum erre a nemrég Franciországhoz csatolt Douai egyetemének Rómapárti határozata, amely még az 1682. évben energikusan tiltakozik XIV. Lajos előtt a *Declaratio Cleri Gallicani* ellen. A király új területeinek hű alattvalói tévesnek tartják azt a nézetet, amely kétségbevonja a pápa abszolút primátusát és csalatkozhatatlanságát. Ez a tiltakozás vehető az első „külföldi“ visszhangnak, amely — körülbelül Szelepcsényi akciójával egyidejűleg — arra is hivatkozik, hogy Douai theologusai inkább lemondanak állásukról és beneficiumokról, semhogy lelkiismeretüket elnyomják.

A császári és protestáns Németország atmoszférájában a katolicizmus régtől fogva bizonyos spirituális önállóságot élvezett. A gallikanizmus ellenzői és védelmezői helyet kaptak a német theologiai irodalomban, de egyébként nem vált nemzeti üggyé a mozgalom: inkább a fölvilágosodás hívei húztak hasznot belőle.

A katolikus Ausztriában még kevésbbé lehetett várni, hogy a XVII. és XVIII. század fordulóján nagyobb visszhangja támadjon — akár pro, akár contra — a gallikán pontoknak. A fölvilágosodás még nem bontotta ki szárnyait a Felső-Duna mentén és — „politikai nemzet“ hiányában — a „nemzeti egyház“ eszméjének sem lehettek meg a lelki feltételei... A salzburgi érsek a bencés-egyetemmel cenzuráztatja meg a gallikán pontokat és a tanárok közül Augustin Reding¹² figyelmeztet a gallikanizmus veszélyeire: nagyobb vihar nem támad Bossuet körül.

Annál érdekesebb, hogy Magyarországon, mely ebben az időben testével is védte a kereszténységet, hangosabb szózat támad a veszélyeztetett római centralizmus védelmére.

II.

Szelepcsényi pásztorlevele.

Az 1682-ki párisi gyűlés szabadságtételei — *Declaratio cleri gallicani* — Magyar-honban is nagy figyelmet ger-

¹² Magnus Sattler, Collectaneen-Blätter zur Gesch. d. ehem. Bened.-Univ. Salzburg, Kempten 1890, 237.

jesztettek, amint egy multszázadi egyháztörténészünk írta.¹³ A gallikán határozatokkal szemben a magyar papság a kétségbevonott pápai infallibilitas és a veszélyeztetett pápai hatalom védelmére siet.

Az első lépést a legfőbb egyházfő, az esztergomi érsek tette: Szelepcsényi György, aki nyolcvanhétéves korát meghazudtolva lép akcióba, hogy népét az egyházszakadás-sal fenyegető gallikanizmustól megóvjá. Még az 1682. évben, október 24-éről és Nagyszombatból keltezve pástorlevelet¹⁴ ad ki: Esztergom és Nagyszombat, a magyar Róma és a jezsuita fellegrár, szellemi szövetségre lépnek a Nyugatról fenyegető reformeszmékkel és centrifugális erőkkel szemben.

A proklamáció mindenekelőtt megállapítja, hogy a primás mindjárt hivatalbalépése idején elhatározta: nemzeti zsinatot hív össze az erkölcsök megjobbítására, a katolikus hit öregbítése és az apostoli Szentszék tekintélyének — *Sacrae Sedis autoritas* — megerősítése céljából. A primás nem habozik nevének nevezni a főöket: a pápai tekintély — éppen a gallikán és janzenista kontroverziák miatt — annyira meg volt már támadva, hogy elhallgatással nem lehetett segíteni a dolgon. Az ország belső megoszlása és egyéb akadályok azonban — nyilván a török hódoltságra céloz a primás — mindezideig megghusították az ő üdvös terveinek megvalósítását. Bízik azonban benne, hogy a nemzeti zsinat Isten kegyelméből mégis összeülhet majd: *ut praefata Nationalis Synodus suo tempore celebretur*.

Ez a nyilatkozat megdönti azt a véleményt, hogy Szelepcsényi edictuma zsinatra hívó levél vagy pláne „a nagyszombati nemzeti zsinat” határozatainak írásbafoglala-

¹³ Cherrier Miklós, A m. egyh. tört. Pest, 1856, 424. — A kérdés irodalma: J.-N. Alber, *Epitome institutionum historiae eccl.*, Agriae 1826, 460. — Alber, *Dissertationes in selecta argumenta hist. eccl.* I, Pest 1820, 241. — Zelliger, *Egyh. írók*, 505. — Péterfy, *Sacra Concilia*, II, Pos. 1742, 438. — S. Baumgarten, *Un épisode hongrois de l'hist. du gallicanisme*, *Revue des Études Hongroises* 1953, 51, 53. — Kath. Szemle 1908: 986. — Széphalom, 1928: 388 (Tóth László).

¹⁴ 4 nyomtatott negyedréti lap, az esztergomi primási könyvtárban. — A pástorlevél szövegét közli Péterfy, i. m. II. 447. — Szvórényi, *Synopsis*, 100. — Köszönetemet fejezem ki e helyen is Zákonyni Mihály esztergomi könyvtárigazgató úrnak, aki munkámban nagy segítségemre volt.

lása. Pedig a *Synodus Nationalis Tyrnaviensis* közkeletű fogalom a magyar egyháztörténetben. Nemzeti zsinat a három politikai részre szakadt országban gyakorlatilag nem is volt lehetséges.

A primás azonban ilyen körülmények között sem mulasztotta el — folytatja a pásztorlevél — azoknak az eszközöknek keresését, amikkel az Orthodox Római Egyház fölmagasztosul, a hamis doktrínák és gonosz tévelygések (*perversi errores*) kiirtatnak, valamint a pápának, Krisztus földi helytartójának, csorbítatlan és teljes hatalma megtartható... Azok között, amik — a lelkek nyilvánvaló veszedelme miatt halaszthatatlanul — javítandónak és kiküszöbölendőnek látszottak, nem utolsó helyen áll az a négy pont, amit nemrégiben a gallikán klérus párisi gyűlése elhatározott.

A proklamáció úgylátszik mégsem fél a gallikán pontok terjesztésétől, mert megismétli őket: az Egyház hatalma spirituális, nem pedig világi; a Szentszék apostoli hatalma együttesen gyakorlandó az egyetemes zsinattal és a kánonokkal összhangban; a hit kérdéseiben a legfőbb szó a pápáé, de ez csak úgy megmászíthatatlan, ha az Egyház hozzájárult...

Szent haraggal jelenti ki nyomban a primás ezekről a gallikán proposíciókról, hogy keresztény füleknek borzalmasan hangzanak és megvetésre méltók (*auribus Christianis absurdae et plane detestabiles*); a magyar provinciákban a Sátán miniszterei terjesztik őket és pedig nyilván abból a célból, hogy visszavonást, belső zavarokat szítsanak és — jámbor kegyesség örve alatt — az elővigyázatlan hivek lelkebe a szakadárság csiráit (*schismaticum virus*) beoltsák...

A primás ezúttal nem tartja szükségesnek a gallikán pontok cáfolását, hiszen ezeket a Szentatyák állandó hagyománya, az ökuméniai zsinatok határozata, sőt maga az Evangélium is eléggé megvilágítja és cáfolja, bár a proposíciók szerzői a Szentírásnak egynémely helyét — ravasz és hamis magyarázattal — a maguk javára ferdítik és vannak kiváló theologusok, akik nagy hévvel követik ezt az irányzatot... (Ezt az utóbbi mondatot maguk a gallikánok is aláírhatják.)

Szelepcsényi azonban elődeinek nyomdokaiba lép, akik ilyen esetekben egybehangzó bölcseséggel és szellemben elítélték (*subscripterunt*) a kártékony és a hitre veszedelmes

doktrínákat, amint az kitűnik a mindenkori magyar zsinatok és egyházi gyűlések határozataiból. Isten nevében, érett megfontolással és beható vizsgálat után kijelenti a primás — püspöktársaival, apátokkal, prépostokkal, káptalanokkal, theologiai professzorokkal és a Szent Kánonok tudományában jártas férfjakkal egyetemben — hogy a négy gallikán propozíciót kipellengérezzi és indexre teszi (*configimus et proscribimus*), az egész ország hivei számára eltiltja és interdictum alá veszi: hogy senki ezeket sem olvasni, sem elfogadni (*tenere*) még kevésbbé pedig tanítani ne merészelje, mindaddig, amíg felőlük nem nyilatkozik a csalhatatlan apostoli Szentszék (*infallibile Apostolicae Sedis oraculum*), amelyet változhatatlan isteni kiváltságnál fogva egyedül illet meg a hitbéli vitákról való döntés (*ad quam solam... spectat, de controversiis fidei judicare*) és amelynek a primás — éppen ez oknál fogva — a magyar papság jelen kiáltványát, és határozatát legalázatosabban ítélete alá bocsátja...

A proklamáció további része hűségnyilatkozat a tévedéstől mentes Egyház mellett, amelynek hitét — a tévelygésekkel és az új dolgok áhítozóival szemben — Szent István országának papsága utolsó csepp véréig megvédelmezi: az Egyház ellenségei ellen harcol és nem tér el a római pápa iránti köteles tisztelettől. *Datum in libera, Regiaque Civitate Tyrnaniensi*, Kéri János váci püspök keze által, typis academiae Archiepiscopalis, 1682 október 24-én. Aláírva: *Georgius Szelepcheny*.

*

Az edictumnak van egy passzusa, amely arról szól, hogy a primás többekkel való beható tárgyalás után publikálja kárhóztató véleményét. Ez megfelelhet a tényeknek, hiszen Nagyszombat géniuszának szerepe kellett, hogy legyen a pásztorlevél létrejöttében, de ebből még nem lehet arra következtetni, hogy az előzmény: formálisan megtartott nemzeti zsinat lett volna. Az a körülmény, hogy a primás a saját nevében adja ki a levelet és zsinati határozatokról említést sem tesz: egymaga is kizárja a zsinat megtörténtét. Ennek ellenére a magyar egyháztörténeti köztudat állandóan nagyszombati zsinatról beszél. Így nyilatkozik például Szvórenyi, aki október huszonharmadikára teszi a zsinatot, amely ilyenformán mindössze egy napig tartott volna, — de

mindjárt hozzá is teszi, hogy a „zsinat“ aktái mindezideig napvilágot nem láttak. Ez is Szelepcsényi egyéni akciója mellett bizonyít; ha lett volna zsinat, annak valami nyoma marad az egyházi levéltárakban. Lehetséges, hogy középen van az igazság: Nagyszombatban az esztergomi érseki tartomány vezető papjai gyültek össze minden különösebb formaság nélkül, amit annnyival is inkább megtehettek, mert legnagyobb részük Nagyszombatban székelt vagy legalább is az északnyugati részeken, miután csak *in partibus infidelium* kinevezéssel bírtak. Annak a bevezetésnek, amit Szelepcsényi az eskümintához fűz, fölsorolva formula-szerűen, csupán rangjuk szerint, de név nélkül az eskütevőket: úgy is van értelme, hogy a prímás az eskütevők jelenlétén kívül, valamennyi magyar főpap nevében nyilatkozik...

Ha fölvetjük a kérdést, kik lehettek jelen Nagyszombatban az edictum kibocsátásakor, Szvorényi-val feleleltünk, aki összeállította az 1682-ben élt magyar püspökök névsorát, amelyben a következők szerepelnek: Széchényi György kalocsai, Korompay Péter egri, Széchényi Pál pécsi, Sennyei István veszprémi, Kéri János váci, Gubassóczy János nyitrai, Benkovich Ágoston nagyváradai, Borkovich Márton zágrábi, Sebestény András erdélyi, Jáni Ferenc szerémségi, Plumbaeus boszniai, egyházfejedelmek...

Maga az eskü minta szintén figyelmet érdemel: sokkal szelidebb hangú, mint az edictum egyéb részei és minden polémiától mentes. Krisztusról azt mondja, hogy érettünk is meghalt — *crucifixus etiam pro nobis* —: ez a fogalmazás nem élezi ki a nagy vitát, ami a janzenisták predesztinációs hite körül forgott és amelynek szélsőséges formulái: „az egész emberiségért“ és „a választottakért“. A Szentírást abban az értelemben követeli elfogadni, amint az Egyház magyarázza: ez nem zárja ki a Biblia egyéni olvasását és a szövegfölötti misztikus elmélkedést. Az érdemszerzésre vonatkozólag a tridenti zsinat alapjára helyezkedik, ami egymagában még nem elégséges a kontroverzia megszüntetésére, hiszen a jezsuiták is, a janzenisták is ezt cselekedték. Egyéb vita-anyagot nem is érint az eskü, amely végül is engedelmességet fogad a pápának és az egyetemes zsinatok határozatainak alá-

veti magát. Az infallibilitás kérdésében is csak annyit mond a formula, hogy a Római Egyház nem tévedhet és hogy az eskütevő nem tér el az Egyháznak világszerte egyetemesen elfogadott intézményeitől: *totius Orbis consensu approbat*... Ezt a — Péterfy szerint IV. Pius által előírt — eskümintát akármelyik gallikán, sőt némi stiláris módosítással janzenista is aláírhatta volna.

Szelepcsényi akciója nem maradt legfelsőbb elismerés nélkül. A pápa, XI. Innocentius, 1683 május 2-ről keltezett dicsérő levelet küld kedvelt hívének, buzdítva őt a sötét tévelygés, a csalfa eretnokség elleni harcra: ... *educat eos de potestate tenebrarum et de manibus furentium Haereticorum*.¹⁵

III.

A Sorbonne a magyar papság ellen.

Szelepcsényi libelluma nagy európai diszkussziót támasztott. Illetékes egyházi helyeken tudomásul vették. Bossuet haragos választ készít, megemlékezve Rocaberti-ről is és más pápa-párti nyilatkozatokról, de válasza egyelőre kéziratban marad. A Sorbonne hivatalosan foglalkozik az ügyel és — amint Reusch jelzi¹⁶ — a Parlament 1683 június 23-án betiltja az esztergomi röpiratot, egy lüttichi nyomtatvánnyal együtt, amely a Szelepcsényi-ével azonos tételt hirdet: *Ad solam sedem apostolicam divino immutabili privilegio spectat de controversiis fidei judicare*...

A dolog azonban nem ment egészen simán.

Az udvar¹⁷ és a főpapok gyülekezete nem örülhetett a magyar primás harcias ellenvéleményének. A *Declaratio* tekintélye forgott kockán és föltehető volt, hogy a példa követőkre talál. ... Viszont a gallikánok önmagukkal kerülhetek ellenkezésbe, ha megtagadják az esztergomi érsektől, amit a francia klérus számára követeltek: a szabad véleménynyilvánítást egyetemes zsinaton még el nem döntött ügyekben.

¹⁵ Esztergomi primási levéltár: Arch. Eccl. Vetus, 251.

¹⁶ I. m. II, 571.

¹⁷ P. Féret, La faculté de théologie de Paris, III. Paris 1904, 309.

A király megküldi a nagyszombati edictumot François Harlay de Chanvalon párisi és Le Tellier reimsi érseknek. A diplomáciai ügyességéről és könnyű erkölceiről ismert Harlay¹⁸ nem volt híve a janzenizmusnak, mindent elkövetett Pascal leveleinek megsemmisítése érdekében, az 1682-ös gyűlésen Bossuet ellenfelei között szerepelt, Le Tournoux és a gallikánok ellen szigorúan fellépett, Dupin-t cenzurázta, — Szelepcsényi ügyében azonban jobbnak látta semmit sem csinálni.¹⁹ Gazier a janzenisták barátjának és a Port-Royal üldözőjének, leggonoszabb ellenségének nevezi őt, Sainte-Beuve „perfid” jelzővel illeti viselkedését... Charles Maurice Le Tellier,²⁰ aki nem tévesztendő össze a jezsuita Michel Le Tellier-vel a napkirály gyóntatójával: Bosseut barátja, Le Tournoux iskolatársa és az ultramontán politika ellensége volt. Janzenista szempontból a mérsékelt érzelmű egyházfők közé tartozott: a molinizmust kiátkozta és az augusztinizmus mellett foglalt állást; a jezsuiták meg is gyanúsították, hogy Quesnel-lel levelezik; Sfondrati kardinális ellen — Noailles-al, Bossuet-vel, Seves de Rochechouart és Feydau de Brou püspökökkel szövetkezve fölíratot szerkesztett XII. Innocent pápához; Arnauld egyik könyvét approbálta... Tőle nem sok jót remélhetett Szelepcsényi.

Le Tellier sajátkező jelentést készített a parlament számára Szelepcsényi libellumáról.²¹ Természetesen az a véleménye, hogy nem lehet büntetlenül (*impunément*) hagyni a dolgot. A Sorbonne foglalkozzék vele, de a megcenzurázás iránt aggályai vannak, mert egy püspöknek joga van vitás kérdésekben a saját területére vonatkozólag intézkedni. Mégis tudtára kell adni Szelepcsényi-nek, hogy mi a véleménye a fakultásnak az *ad solam papam* kezdetű

¹⁸ Sainte-Beuve, i. m. III, 308; V, 155. — A Gazier, Hist. gén. du mouv. janséniste, Paris 1922, I: 123 és 206. — Reusch, i. m. II:488 stb. — Michaud, Dict. de biogr. univ. 18:473.

¹⁹ Baumgarten, i. h.

²⁰ Vacant et Mangenot, Dict. de théol. cath. IX:454. — Sainte-Beuve, Gazier, i. m.

²¹ Teljes szövegét közli a Bibliothèque Nationale kéziratából (Mss. fr. 2076): Gérin, i. m. 417.

propozicióról. Mert ez a vélemény, ha nem is heretikus, mindenesetre téves és ellenmond a hagyománynak, sőt a Szentírásnak is. A Fakultás csupán régi határozatait újítsa föl... A Sorbonne döntése után aztán a Parlament tiltsa be a libellum terjesztését. De ezenfelül még szükséges volna egy iratot szerkeszteni, amely rámutat a magyar cenzura tudatlanságaira és ellenmondásaira és a Szentírás, valamint a hagyományok alapján kitanítja az esztergomi érseket, hogy téved, mikor doktrínájával a Szentírásra, a Szentatyára és a Conciliumokra hivatkozik. A nemkellemes bök-szó,²² amiben a magyar főpap részesülne, elvenné a többiek kedvét, hogy példáját kövessék. Tudja meg az egész királyság, hogy a francia egyház tekintélyéről van szó.... Ezzel a harcias akkorddal végződik az érsek jelentése, amelynek alapján Denis Talon, a király ügyésze, a Parlamentben szót emel a lázító vélemények ellen, amiket Sz ele p c s é n y i libelluma és még két más opusculum terjesztenek.²³ Ezek az írások — mondotta az Avocat-Général — a pápa korlátlan uralmát szolgálják és ilymódon közvetve a királyok világi hatalmát is csökkentik.

A parlament ilyen értelemben továbbítja az ügyet a theologiai karhoz, amely három hónapon keresztül nem kevesebb, mint negyvenöt ülésben deliberál az *ad quam solam* propozíció ereetnksége fölött. A hosszú húza-vona a véleménynyilvánítás körül érthető, hiszen Sz ele p c s é n y i szavait *in melius* is lehetett értelmezni: olyanformán, hogy a gallikán határozatokat addig nem fogadja el, amíg a pápa nem szankcionálja. És figyelembe kellett venni azt is, hogy maga Sz ele p c s é n y i hivatkozik ökumeniai zsinatokra, mint a hittételek jogforrására.

A Sorbonne nyilván olyan dodonai határozatot akart ni, amely mindakét felet kielégítse és amely mindkét nyban kedvezőtlenül is, kedvezően is magyarázható. Denis Talon-t idegesíti a késedelem, hiszen előtte oly nyilvánvaló az *ad solam* propozíció hamis volta...

Május 9-én, mikor a Sorbonne válasza még mindig késett, Harlay főállamügyész (procureur-général) Col-

²² A franciában: brocards. — Gérin, i. m. 419.

²³ Féret, i. m. 309.

bert-hez levelet írt,²⁴ amelyben bosszúságának ad kifejezést a halogatás miatt és felveti azt az eszmét, hogy a Király előtt kellene szorgalmazni a Sorbonne reformját és — az állam érdekében — a tanárok kicserélését. ... Ez a „világnézeti“ beavatkozás, úgylátszik, részben be is következett, mert — a magyar-francia vita egyik későbbi harcosa, Petitdidier, tudósít róla — több Doktor inkább a száműzetést választotta, semhogy hozzájáruljon a magyar primás megleckéztetéséhez. Szelepcsényi akciója néhány párisi theologusnak tanszékébe került... Féret abbé²⁵ a Sorbonne hosszú tanakodását azzal is mentegeti, hogy nem kis dologról volt szó: dönteni egy primás és egy nemzeti zsinat vitájában; megcenzurázni egy főpap cenzuráját.

Kényes egyházpolitikai helyzet az egyik oldalon, a királyi ügyész pressziója a másikon: érthető a tudós doktorok fejtörése. Közben a procureur-général levelet ír Piroty syndicushoz, akitől jelentést kér a Sorbonne-on uralkodó állapotokról és általa értésére adja a doktoroknak, hogy amennyiben — *nos Sorbonistes* — valami homályos orákulumba akarnák burkolni a francia papsággal ellenkező véleményüket: rájuk süti, hogy a Pápát fölébe helyezik a conciliumnak és csálhatatlannak tartják, valamint hogy elvetik a konstanzi zsinat határozatát.²⁶

Az így megfélemlített fakultás május 18-án hozza meg határozatát, amely magyar fordításban így szól:

Az *ad quam solam* proposíció, amennyiben (minthogy) kizárja a püspököket és conciliumokat, sőt még az egyetemes zsinatot is a hit dolgában való ítélkezésből, amely jogot pedig ezek közvetlenül Krisztustól birják: hamis, vakmerő, téves, az Egyház gyakorlatával ellenkező, Isten ígéjének ellenmond és felújít olyan doktrínát, amit a fakultás már elítélt.²⁷

A szöveg fogalmazása olyan, hogy egy szó (*quatenus*) értelmzésétől lényeges dolgok függnék. Ha a *quatenus ad-verbium*, „amennyiben“ jelentéssel, akkor Gérin joggal

²⁴ A levelet in extenso közli Gérin, i. m. 420. — V. ö. Bibl. Nat.: Mss. fr. 15728.

²⁵ I. h., 310.

²⁶ A levelet közli Gérin, i. m. 420. — V. ö. Bibl. Nat.: Mss. Harley, vol. 165.

²⁷ Gérin, i. m. 419. — Féret, i. h. 310.

mondhatja, hogy a Sorbonne csak feltételezi, de nem állítja Szelepcsényi-ről, hogy téves doktrínát hirdet. A Sorbonne részéről a visszautasítás csak akkor teljes, ha a *quatenus* kötőszó: minthogy... És még egy kedvező momentum Esztergom részére: a fakultás nem mondja ki a pápai infallibilis tagadását, csak a püspökök és conciliumok tekintélyét védi, amit — úgylátszik — Szelepcsényi sem vont kétségbe, hiszen püspökök véleményére és zsinatokra hivatkozik...

A fakultás határozata, bármiképpen is értelmezzük, lezárta végérvényesen a hosszúra nyúló ügyet. A verdict alapján Denis Talon avocat-général 1683 június 22-én referál a Parlament ülésén, amely másnap ki is mondja az inkriminált röpiratok kitiltását.

A procureur-général azonban, Harlay, nincs megelégedve a dolgokkal és a fakultás határozatában csak látszólagos meghunyászkodást sejt. Colbert-hoz intézett újabb levelében²⁸ rámutat arra, hogy a professzorok egyike, Piro (aki úgy látszik az ő embere volt) lemondott a syndicus tisztségéről. A király bizonyára informálva van az igazi okok felől, amik miatt el kellett tűrni a vélemények ellenmondásait az esztergomi érsek ügyében... Harlay nem mondja meg, de könnyű kitalálni, mire gondol: a jezsuiták, Róma befolyása, közömbösség a királyi hatalom érdekei iránt. Meg kell akadályozni, — folytatja Harlay, — hogy a Sorbonne kebelében tovább terjedjen az összeesküvés és a hamis hittudomány (*les cabales et la mauvaise doctrine*). A szindikus tisztségének betöltésére olyan embert javasol, aki maga is megvan győződve az általa képviselt felfogás helyességéről. Mint olyant, aki egyedül képviseli a kormányzat elveit, egy Lefèvre nevű professzor kinevezését ajánlja....

Néhány nap múlva újabb levelet írt Colbert-hez,²⁹ kifejtve, hogy a Sorbonne intrikái veszélyeztetik a gallikán egyház szabadságait. Négy-öt kivétellel valamennyi professzor ultramontán elveket képvisel. A fiatal doktorok igyekszenek a hatalmasabbak kedvében járni, hogy kathed-

²⁸ 1683 júl. 20. — Közli Gérin, i. m. 421.

²⁹ Bibl. Nat. Mss. fr. 15529. — Közli Gérin, i. m. 425.

rát vagy más hivatalt kapjanak. Harlay szigorú ellenintézkedéseket javasol. Az obstrukció letörése céljából limitálni kell a felszólalások időtartamát háromnegyed órára. Hosszú beszédben elsiklik a veszedelmes vélemény, mint az esztergompártiak esetében történt (*ainsi que plusieurs Strigoniens ont fait*), akiket aztán propozícióik visszavonására kényszerítettek. Lamet és Lestocq két napon át beszéltek, Bureau, Presset, Duret és Lefèvre négyöt-hat óra hosszat. Egy augusztinus barát is követte példájukat az idő-húzásban. A legcélravezetőbb módszer volna mindezen visszaélések megszüntetésére: a királyi professzorok kicserélése. Mind a három elég régen tanít már és valamennyi ultramontán érzelmű: ők a kavarodás igazi szerzői. Helyükbe pedig ne választott, hanem a király által kinevezett tanárok jöjjenek! Az ifjúságot új szellemben kell nevelni és a három professzor (*Lestocq, Boust és Desprier*) elcsapása intő példa lesz...

Ez a politika mindinkább lazította a Sorbonne kapcsolatait a Szentszékkal és a főiskola az államhatalom eszközévé lett — állapítja meg sajnálkozva Gérin.³⁰ A professzorok a király tanszékjelöltjeire szavaznak... A Harlay ajánlotta Lefèvre-t igaz gallikán elveinek honorálásaképpen, tényleg szindikussá választotta a fakultás: neki mindenestre hasznára vált az esztergomi akció.

*

Forma szerint tehát Szélepcsényi és a magyar klérus vereségével végződött a magyar-gallikán mérkőzés. De morális szempontból nagy világsikert ért el az esztergomi primás, amire theologiai téren nem is lehet több példát idézni a magyar egyházpolitika javára. A legkiválóbb világi és egyházi szerveket hónapokon át foglalkoztatta a négy lapnyi nyomtatvány, amely Nagyszombatból indult európai útra. Királyi tekintély és római diplomácia minden hatalmi és spirituális erőt megmozgatott, hogy döntést provokáljon a magyar primás akciója körül, amely pápaság és impérium harcában a legelevenebb ponthoz nyult: olyan kérdéshez, amely a maga konkrét körülhatárolásában, a gallikán pontok fölötti vitában még egy századon keresztül foglalkoztatja a

³⁰ I. h. 426.

Francia, magyar és német theologiai közvéleményt és amely az Egyház szélesebb alkotmányát illetőleg csak a XIX. század derekán, a vatikáni zsinat *infallibilitas*-határozatával jutott nyugvópontra.

A dogma definíciójának előkészítésében mindenesetre Magyarországnak is volt része.

IV.

A kölni censura.

A hivatalos elkobzás nem zárta le végérvényesen a Sz ele p c s é n y i-féle akció ügyét. A gallikánok és a janzenisták, akik ezen a ponton is a római abszolutizmus ellen harcoltak: irodalmi térre vitték a kontroverziát. Erre szükség is volt, mert Sz ele p c s é n y i libelluma megtalálta az utat a theologus közvéleményhez.

A párisi censurával egy évben, 1683-ban jelent meg, kölni nyomdajelzéssel az első irodalmi támadás, „néhány párisi theologus“ véleménynyilvánítása Sz ele p c s é n y i libellumáról:

*Notae in censuram Hungaricam quatuor propositionum Cleri Gallicani. Opera et Studio aliquorum theologorum Parisiensium.*³¹

A röpirat mottója Tertullianus-ból van véve,³² a legjobb helyről: az eretnekek elleni tanácsokból... Abból a könyvből, amelynek hitvitázó módszeréről — a lényeges pontokkal foglalkozó érvelésről (*méthode de la prescription*) — Nicole olyan nagy dicséréssel nyilatkozott.³³ Semmit a saját értelmünk és ítéletünk szerint ne kockáztassunk meg és másoktól se fogadjuk el, amiket a saját fejük szerint javasolnak — kezdi a Tertullianus-idézet. Például szolgálhatnak erre az óvatosságra az apostolok, akik semmit a maguk véleménye szerint nem cselekedtek, hanem a Krisztustól kapott tudományt hűségesen továbbadták a népeknek... A célzás már itt nyilvánvaló: az esztergomiak azok, akik a maguk külön útjain járnak, eltérve a krisztusi hagyományoktól.

³¹ Coloniae, apud Balthasarum ab Egmond et Socios, 1683. — Az Apponyi-könyvtár példányát használtam (1047).

³² De praescriptionibus, cap. 6.

³³ Sainte-Beuve, i. m. IV, 450.

A mottó csattanója pedig a klasszikus tétel: még ha egy angyal jönne is az égből, más evangéliumot hirdetni, kárhuzatos legyen az új tan!

*

A *Notae* szövege hasonló célzással kezdődik: ha új dolgok keverednek a régiekhez, profánok a megszenteltékhez, ez a szokás elburjánzaná az egész mindenséget és semmi sem maradna épen, tisztátalanság nélkül az Egyházban, amely — az igazság Szentélyéből — átalakulna a vallástalan és aljas tévedések kéjtanyájává... Nem valami barátságos ez a bevezetés, még egy olyan munkához sem, amely a magyar papság pápapárti állásfoglalását akarja kritizálni.

Az Egyház békéjét semmisen kavarja föl annyira, mint a skolasztikusok és a kazuisták doktrínája: ez az első prae-missák egyike. A stílust már ismerjük a század polemiáiból. A tanú, akire hivatkozik a *Notae*, természetesen nem más, mint Szent Ágoston, az Egyház igaz tanításának letéteményese. De tanú Szalézi Szent Ferenc is, aki a leveleiben kijelenti, hogy a katolikusok vitatkozása a pápa és király hatalmáról az eretnekek szemében botrányt okoz és romlásba viszi az Egyházat. Ebből subintelligitur: fölösleges és kárthozó a magyar papság polemikus akciója. Arany szájú Szent János pedig megmondotta, hogy aki az Egyház orthodox tanítását nem ismeri, az távoltartassék a püspöki széktől: ez ismét a magyar főpapoknak szól. Mert a magyar klérus — folytatja tovább a *Notae* — elhamarkodottan, hamisan és tudatlanul támad neki a gallikán propozícióknak, amik pedig semmi mást nem tanítanak, mint az igaz doktrínát. A magyar cenzura — *censura Hungarica* — téves újításokat hoz, Isten ígéjével ellenkezőt; destruálja a világi fejedelmek hatalmát, mert alárendeli őket a római pápának; az Egyház békéjét feldúlja, a szentek egyességét megszünteti, mert egyedül a pápának adja, ami az egész Egyházat illeti: a donatisták túlzásait újítja föl, mikor a vele ellenkező véleményt eretnekségnek nyilvánítja; magát a pápai tekintélyt is aláássa — még a gallikánok védik Szelepcsényi-vel szemben a pápát! — mert Szent Péter szándékaival ellenkezőket erőszakol...

A *Notae* szerzői ahhoz a jólismert formulához folyamodnak, hogy ők azok, akik szenvednek. Rossz idők járnak az

igazakra... Az Egyház igazi védelmezőit ellenségként üldözik. És természetesen Augustinus-ból vett idézettel jellemzik a helyzetet.

*

A polemikus irat ezután következő része párhuzamos szöveg. Baloldalt közli a nagyszombati edictumot, jobboldalt a csípős kommentárt, amely minden mondatba, szóba belekapaszkodik.

Mindjárt az edictum címezésében kifogásolja, hogy Szelepcsényi, akit ő „Szelepechemy“-nek idéz, *Dei et Apostolicae Sedis gratia* érseknek nevezi magát: új doktrína ez, amit a Szentírásból (Apost. csel. 20, 28), Szent Ciprianus-ból és Szent Ágoston-ból könnyű megcáfolni, hiszen a Szentlélek küldi a püspököket, nem a pápa... Szelepcsényi címei között a királyi kancellárius és szekretárius szintén szemet szúr a *Notae* szerzőinek: a Biblia (Szent Pál, II. Timoth. 2, 4) eltiltja a hívőket a világi hatalommal való minden közösségtől: *Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus*. Kissé túlságos rigorizmussal interpretálja a *Notae* a keresztények függetlenségét: hol a pápai, hol a császári hatalomtól félti őket. Annál meglepőbb ez a kifogás, mert éppen a gallikanizmus támaszkodott világi hatalomra a Szentszékekkel szemben.

Magát a zsinat összehívásának elvét — elválasztva a pápapárti állásfoglalástól, — természetesen helyesli a *Notae*. Ebből a szempontból dicséretre-méltó az illusztris primás buzgalma, mert Szent Bernát szavai szerint a conciliumok gyakori tartása az Úr földjének művelését jelenti. A gallikán-janzenista szellem ebben az elvben önmagára ismer és a *Notae* hivatkozik is rá (7. l.), hogy a francia királyság szónokai a Tridentinumon követelték a provinciális és generális zsinatoknak három, illetőleg tizenkét évenként való összehívását.

Az első gallikán proposíció védelmében kijelenti a *Notae* (9–10 l.), hogy senki épelméjű, hacsak nem rágalmozó vagy tudatlan, soha nem vonta kétségbe azt a tételt, hogy az Egyház hatalma csupán spirituális. Itt aztán mellékvágányra tereli a *Notae* a diszkussziót (11–12. l.): aki kárhoztatja az első gallikán proposíciót, az állítja — itt a logikai hiba: Szelepcsényi nem állított semmit, csak generálisan el-

vetette a gallikán fogalmazványt — állítja, hogy a pápa detronizálhat uralkodókat és alattvalókat fölloldozhat hűség-esküjük alól. Ez a dögleletes hittétel (*pestilens dogma*) nem más, mint a jezsuita herezis; amelyet Antonius Sanctarelli könyvében (*Tractatus de Haeresi, Schismate et Apostasia*)³⁴ a gall egyetemek és a parlament indexre helyeztek. Ezt a fájdalmas jezsuita-doktrínát, hogy a pápa megfoszthatja trónjától a császárt, Labaeus, Cossartius, és Jacobatius is hirdették... A magyar cenzura ezt az Isten igéjével ellenkező és megbélyegzett tévtant foglalja magában, — állapítja meg a *Notae*. Kemény igazság ez a magyar klérus számára, — teszi hozzá — de mért ítélte el az igaz hitet?

*

A másik három gallikán tétel védelmére nem kell sok bizonyíték, mert ezek a konstanzi, bázeli és nicaei zsinatokban foglaltatvák. Igaz, hogy nem egészen szorúl-szóra — koncedálja a *Notae* — de erre is van mentség: *si dicas nove, non dicas nova*, ezt már Vincentius Lyrinensis megmondotta. A Concilium Generale nem tévedhet. (Ezt Szelepcsényi sem vonta kétségbe.) De a zsinat a pápa fölött áll, amint a tridenti zsinat egyik francia kardinálisa nyíltan és klasszikus tömörséggel megírta Rómába, 1562-ben, jellemezve egyúttal a Sorbonne harcias szellemét is:

Gallus sum, et educatus in Universitate Parisiensi in qua auctoritas Concilii Generalis supra Papam comprobatur et ut haeretici condemnantur qui contrarium tenent.

(Akkoriban a párisi fakultás gallikánabb volt, mint a gallikán határozatok idején, 120 évvel később.)

Ilyen okoskodási előzmények után természetes, hogy a *Notae* nem helyesli Szelepcsényi-nek azt a kijelentését, hogy kárhoztató levele csak ideiglenes intézkedés, mert a döntő szót majd a római oraculum mondja ki a gallikán határozatok ügyében. Erre előhúzza a *Notae* a legnagyobb ütőkártyáját, amit a gallikánok, janzenisták, febronianusok és aufkláristák egyaránt örömmel szoktak kivágni: az utrechti születésű VI. Adorján pápa híres nyilatkozatát,

³⁴ Megj. 1625. — Reusch, i. m. II, 351 és 341. — Sanctarelliről v. ö. fentebb.

amely szerint az Egyház legfőbb Feje is tévedhet hit dolgában, definíciójában vagy rendelkezésében eretnekséget állítva.³⁵ Ezt tanította A d o r j á n, louvaini doktor korában, mint magánember és ezt nyomatta ki, mikor pápa lett (1522) ...

A jezsuiták — folytatja a *Notae*, elejtve az előző fonalat — 1661-ben, a hirhedt clermonti thézisekben, úgy szövegezték újfajta herezisüket, hogy a concilium generalén kívül is van az Egyházban bírója a hit dolgainak. A párisi egyetem a következő évben cenzura alá helyezte ezt a tételt, de legfelsőbb helyen az ítélet kihirdetését megakadályozták. Menynyi baj származott az Egyházzra az efajta tévtanokból! Az emberek többet akarnak tudni, mint amit tudni szükséges; így a magyar papság is: *Miror Clerum Hungaricum plus sapere quam sapere oportet*. Pedig maga Bellarmin kardinális, a Szentszék legodaadóbb híve, szükségesnek tartja a conciliumokat a kontroverziák eldöntésére: állandó szokása ez Bellarmin szerint is az Egyháznak és az új eretnekségeket soha zsinat nélkül nem átkozták ki. (Bellarmin nem tudhatta, hogy a janzenizmus elhárításában más lesz a Szentszék álláspontja, és hogy szünetelni fognak a conciliumok a Tridentinumtól a vatikáni zsinatig.) A *Notae* hivatkozik Bellarmin-nak egyéb helyeire is, amikből kitűnik, hogy az Egyház kormányzatát nem monarchikus-abszolutistának tartja, hanem arisztokratikus-alkotmányosnak, az írás beteljesüléseképen: *Visum est Spiritui Sancto et nobis*.

Mindebből tanulhat a magyar papság, hogy miképen illik Isten házában beszélni.³⁶ E leckéztetés után Szent Pálnak Timótheushoz intézett szavait idézi Szelepcsényi fejére a *Notae*: Óríz meg, ami rád van bízva, elfordulván a szentségtelen üres beszédektől és a hamis nevű ismeretnek ellenvetéseitől, amellyel némelyek kevélykedvén, a hit mellől eltévelyedtek (I. Tim. 6, 21.).

Miután a magyar prímást így kioktatta, az infallibilitas ellen hoz föl újabb érveket a *Notae*. Legjobb „argumentum ad hominem“, ha magukat a pápákat szólaltatja meg: III. Innocentius-t, VIII. Innocentius-t, aki 1486-ban

³⁵ *Notae*, 13—14.

³⁶ *Notae*, 16.

mege erősítette a „párisi iskola“ doktrínáját, II. Gergely testamentumát. A herfordi egyetem 1440-ben kimondta, hogy a zsinat a pápa fölött áll; hasonló határozata van ugyanebből az évből a bécsi és a krakói egyetemnek. Végső konkluzió, amit a nyájas olvasónak kell levonnia ezekből a dokumentumokból: a magyar cenzura új, hamis és téves tanítást hoz...

*

A párisi theologusok kölni röpirata a hitviták legélesebb hangján támad a magyar klérusra. Míg az óvatos párisi cenzura megelégedett egy személytelen hittételnek heretikussá nyilvánításával, a köln-párisi névtelenek teljes theologiai fegyverzetben állnak ki, hogy elhárítsák a fenyegető magyar veszedelmet.

Róma szemében természetesen továbbra is, sőt újabb éremekkel gyarapodva, a kereszténység védőpajzsa maradt Magyarország. Szélepcsényinek nem akadt megfelelő készségű és harcrakész propugnátora. A későbbi vitázók valamennyien megemlékeznek, pro vagy contra, az ő bátor kezdeményezéséről, de csak a tizennyolcadik század végén támad egy magyar polemikus, aki a régi készséggel suhogtatja az érvek gúnyoros buzogányát.

V.

Petitdidier és a pápai abszolútizmus.

A gallikánizmus fölötti magyar-francia kontroverzia új korszakba lép az *Unigenitus*-bullával (1713), amely — egy eretnek mozgalomnak pápai tekintéllyel való elnyomását célozva — ismét aktuálissá tette a concilium generale és a pápai infallibilitas ügyét.

Egy túlbuzgó pápa-párti bencés, valamikor maga is janzenista: Dom Mathieu Petitdidier a pápai auctoritasról és csalhatatlanságról francia munkát adott ki Luxemburgban (1724).³⁷ A könyvet állítólag Franciaországban nyilvánosan elégették... Petitdidier célja, amit már a pápához, XIII.

³⁷ *Traité théologique sur l'infalibilité des Papes.* — Megvan a budapesti egyetemi könyvtárban: „Ad 10245“. — V. ö. Reusch, i. m. II, 490. — Patouillet, *Dict. des livres jans.* Anvers 1752, I:82. — P. könyve megjelent Augsburgban is, latinul (1727) és Rómában olaszul (1725). A szerző 1659—1728-ig élt.

Innocent-hez, intézett bevezető levélben hódolattal bejelent: a Szentszék jogainak védelme. Ugyanitt hivatkozik egy Du Pin elleni munkájára, bölcsen hallgatva arról az ifjúkori bűnéről, hogy kétkötetes munkácskával védelmébe vette Pascal-t³⁸ és hogy nem is olyan rég az *Unigenitus* ellen appellált, igaz, hogy ezt később visszavonta... (Az is igaz, hogy XIII. Benedek címzetes püspökké nevezte ki őt a *Traité* megjelenése után.)

A *Traité* a büszkélkedő lojalizmus szellemében készült. Szemrebbenés nélkül állítja például, hogy az *Unigenitus*-körüli visszavonás csupán azért van, mert nem akarják elismerni a pápák csálhatatlanságát. Ebben a hibában ő maga is bűnös volt, amint pár sorral alább bevallja, de mentségül hozva föl, hogy nem volt eléggé járatos a régi dolgokban és megtántorította őt a francia papság és a Sorbonne tekintélye. Mikor azonban alaposabban nekilátott a kérdésnek, meggyőződött róla, hogy az 1682-es gallikán zsinat letért a francia hagyományok útjáról és a Sorbonne is elhagyta régi mesterének doktrínáját. Pedig éppen a francia Egyház fogalmazta meg a leggyakrabban és a legvilágosabban a pápai infallibilitást... (Petitdidier gallikánnak látja a Sorbonne-t, amelynek „ultramontán” szellemével a még gallikánabb Parlament nem volt megelégedve.)

A *Traité* bevezető sorai világosan megjelölik Petitdidier célját: két vélemény áll szemben egymással és a kettő között kell döntenie. Az egyik vélemény szerint a konstanzi zsinat (1414) kimondotta, hogy a hit dolgában az egyetemes zsinat a pápa fölött áll. (Súlyos és régi érv, amelynek propagálásával maga alatt vágja a fát a szerző.) A másik vélemény a konstanzi zsinatot megelőző évszázados hagyományra és a Szentírásra hivatkozik, bár elismeri, hogy a pápai infallibilitást nem definiálták dogmaként (ez csak 1870-ben fog megtörténni); nem kétséges azonban, hogy ha egyetemes zsinat elé vinnék a dolgot, a zsinat a Pápa javára döntene. Petitdidier ezt az utóbbi véleményt fogadja el és ennek a bizonyítására szánja művét, nem gondolva azzal a logikai lapzással, hogy ha a concilium generale határozata szükséges

³⁸ Apologie des Lettres Provinciales de Louis Montalte... 1697. — V. ö. Reusch, i. m. II:489. — Patouillet, i. m. I:81.

a pápai infallibilitas kimondásához, akkor ez a definíció maga is a zsinatok hiteléből meríti érvényességét...

Az első fejezet azt bizonyítja, hogy a pápák csalhatatlanságának tagadása egészen újfajta vélemény az Egyházban és csak Gerson³⁹ és Major⁴⁰ óta léteznek, akik a konstanzi zsinatnak — állítólagos és legfőljebb csak a „nyugati schizma” megszüntetésére vonatkozó — határozatából, miszerint a concilium a pápa fölött áll, ilyen téves konkluziókat vonnak le, szembehelyezkedve az Egyház tizennégy évszázados hagyományaival.

A Szentírásen alapuló infallibilitas ismert érveit a második fejezetben gyűjtötte össze Petitdidier. A harmadik és negyedik fejezet már nehezebb problémával foglalkozik: a pápa primátusa az első századokban. Vannak érvek, amik visszafelé is magyarázhatók: a buzgó Petitdidier hivatkozik a 372. évi római zsinatra, amely tiltakozott a Riminiben összeült püspöki konferencia ellen, azon az alapon, hogy sem „Róma püspöke”, sem Vincentius, aki már oly régen püspök, sem mások nem járultak hozzá; Szent Ambrosius érsek és püspökei levelet írnak Siricius pápához és értesítik őt, hogy elfogadják és helyeslik az eretnek Jovinianus kiátkozását és megdicsérik őt pásztori buzgalmaért. (A janzenisták egyebet sem tettek, mint azt hangoztatták, hogy a pápai határozatokhoz az egyetemes Egyház hozzájárulása szükséges.) Van egy negatív bizonyítéka Petitdidiernek, ami figyelmet érdemel: az Egyház nem tévedhet (itt Szent Ágoston-ra hivatkozik), tehát a pápák sem tévedtek, mert az Egyház nem tiltakozott a pápák végzései ellen. (Ez nem vonatkozhat azonban az *Unigenitus*-ra.) Miután a Szentatyák és a pápák tanúbizonyságait felsorakoztatta Petitdidier, a hetedik fejezet végére tartogat egy nyomós érvet, az ellentábor egyik tagjának, Fleury abbénak nyilatkozatát az Egyház csalhatatlanságáról: ezt az érvet azonban a pápai infallibilitas szempontjából, pro és contra is lehet magyarázni.

³⁹ A középkori műveit a főntebb említett Du Pin adta ki (1706). A gallikán Richer Bellarminnal szemben védelmébe vette Gerson-t (1676).

⁴⁰ Joannes Major munkáiból az 1606-os párisi Gerson-kiadás hoz mutatóványokat, amelyhez Richer írt előszót. V. ö. Reusch, II:355.

Most a conciliumok véleményei következnek. Az efezusi zsinat levelet írt a pápának, jóváhagyva a pelegianusok, pelagiusok és más eretnkségek kiátkozását.⁴¹ Ez is kétes érv. Hosszan magyarázza Petitdidier Szent Leó levelét, amelyből az újabb időkben azt igyekeztek bizonyítani, hogy a pápák tévedhetnek. Egyébként liberálisan gondolkozik Petitdidier a pápák szerepéről: elismeri, hogy mint magán-személyek (*Docteur particulier*) jóváhagyhatnak tévedéseket, sőt heretikusok is lehetnek: az infallibilitas az egész Egyháznak szóló pápai kinyilatkoztatásra korlátozódik. Ezt a tévmentességet pedig még a zsinat-pártiaknak is el kell fogadniuk, ha egy zsinat határozattá emeli: ilyen zsinat volt a negyedik konstantinápolyi,⁴² amely egy pápai formulárét fogadott el, kimondva, hogy a Szentszék őrizte meg tisztaságában a katolikus vallást. Petitdidier örvendezik és az ellentábor álláspontjáról hirdeti mostmár: senki sem döntheti meg, amit egy concilium generale jóváhagyott!

Nagy erudícióval ismerteti Petitdidier az egymásutáni zsinatok megtartását ebben a főbenjáró ügyben. Azután sorra veszi a századok egyházi íróit.⁴³ Ferrandus diakonust külön kiemeli, mert ennek véleménye szerint még a zsinatok tévmentessége is a Szentszék hozzájárulásától függ. Beda Venerabilis, Alcuin, Hincmarus rheimsi érsek, Szent Tamás és Szent Bonaventura, a párisi fakultás doktorai, Szent Tamás canterburyi érsek, Szent Bernát, a tizenkettedik század világossága, Jean Parisius stb. A német zsinat (1085) a pápák abszolút hatalmát mondotta ki. A Sens-i zsinat megbélyegezte Abélard tévedéseit, de határozatát jóváhagyás végett a pápához terjesztette föl. Aquinói Szent Tamás-ról maga a regalista és gallikán Jean de Launoy⁴⁴ is, Arnauld védelmezője, kénytelen volt elismerni, hogy az Angyali Doktor a pápák szuverén hatalmát és csalhatatlanságát vallotta.

*

⁴¹ Traité, 152.

⁴² Traité, 203=4.

⁴³ Traité, 232=303.

⁴⁴ Élt 1603=1678. V. ö. Sainte-Beuve i. m. III.: 56. — Reusch, II.: 369. — Bayle azt mondta róla, hogy minden évben egy szentet letagad a mennyországból.

Az 1682-es gallikán határozatok kritikájához csak a tizennegyedik fejezetben jut el Petitdidier. Mindenekelőtt politikai hátsó okokkal magyarázza a francia papság harcias lépését: a király éppen haragban volt a pápával és hivei a legérzékenyebb ponton akartak ártani a Szentszéknek... Az első eset ez, hogy a francia papság gyülekezete az infallibilis ellen nyilatkozik. 1626-ban még elismerték a tévmentességet, úgyhogy az 1682-es határozat a francia hagyományokkal helyezkedik szembe. Van Petitdidiernek egy életrevaló kifogása a gallikanizmus ellen: technikai nehézségekre, az elv kivihetetlenségére hivatkozik, ami kívüláll ugyan a dogmatikai vitán, de kétségkívül igen hatásos érvelés. Egyetlen püspök vétője megakadályozhatná az igazság érvényesülését. És a hívők nem függeszthetik föl a hitüket, amíg a legtávolabbi püspökségekből megérkezik a hozzájárulás. Petitdidier persze nem számolt a technika haladásával, ami ezeket a nehézségeket minimumra redukálja. Abban is csak rövid időre volt igaza, hogy Franciaországon kívül nem akadt püspök, aki visszautasította volna az *Unigenitus*-t. Van aztán még nagyobb hiba: — fejtegeti tovább Petitdidier — belső ellenmondás a gallikán szövegben. Ha hit dolgában főrész illeti a pápát (*partes principales*), akkor miképen lehetséges, hogy az utolsó püspök is ellene szegülhet (*nisi accesserit Ecclesiae consensus*) és ezzel szinte pápai jogokat nyer? Hiszen az ökuménikus zsinatokon sem jelent meg az egész Egyház, még a püspökök fele sem... Ha az összes püspökök hozzájárulása szükséges, akkor semmis az eddigi zsinatok összes határozata, beleértve a niceai hitvallást és a többi alapvető dogmákat!⁴⁵ Ilyenformán megdől a zsinatok tekintélye éppen azok miatt, akik tévmentességet követelnek a conciliumok számára. Mi lesz, ha a zsinatból egy csoportja a püspököknek szecessziót csinál és — belülmaradva az Egyházon — megtagadja bizonyos határozatok elfogadását? Petitdidier fejtegetéseinek levonható konkluziója az, hogy csak tekintélyi alapon, nem demokratikusan kormányozható az Egyház. A püspökök egyhangú szavazata újdonsült tárlmány...

A következő fejezet tovább polemizál a pápai infallibili-

⁴⁵ Traité, 364.

tás tagadóival, elsősorban L a u n o y doktorral, akit az ellenzék korifeusának nevez. L a u n o y leveleinek okoskodása szégyent hozna a legközépszerűbb logistára is! Semmi adatot nem tud fölhozni annak bizonyítására, hogy a pápák tévedtek, vagy a conciliumoktól függtek volna. Petitdidier, a dogmatika ismert módszerével, számozva elsorolja azokat az érveket, amiket fölhoznak a pápák inferioritásának dokumentumául, hogy egyenként megválaszolja őket. Ilyen érvek, a hét közül: a zsinatok szükségessége, ami fölöslegessé teszi a pápai jurisdictiót; S z e n t Á g o s t o n szerint az „Egyház” kapta a mennyország kulcsait és Péter csak szimboluma az Egyháznak (ennek az állításnak könnyen bebizonyítja az ellenkezőjét, de a vita századokon át e körül forog); az ötödik egyetemes zsinat az apostolok példájára hivatkozva, magának követelte a legfőbb auktoritást és ezt a konstanzi zsinat szószerint definiálta is... Az utóbbira megjegyzi, hogy a határozat csak az aktuális schizma — a római és az avignoni Egyház szétválása — idejére szólt és hozzáfűzi még, szellemesen: ha nem így van, kiátkozni kellett volna azokat, akik a konstanzi zsinat után lándzsát mertek törni a pápai infallibilitas mellett, ez azonban nem történt meg. D e l' A u b é p i n e püspök a tizenhetedik század elején úgy írhatott a pápai tévmentességről,⁴⁶ mint egy dologról, amiben senki sem kételkedik. R i c h e r támadta ugyan a tant, de a közvélemény kényszere alatt visszavonta tagadásait...

Itt kapcsolódik bele S z e l e p c s é n y i decretuma a Petitdidier gondolataiba. A magyar primás állásfoglalása szintén bizonyíték arra, hogy az infallibilitas mennyire egyetemesen elfogadott tény, sőt mártírokat is nevel:

Emlékezetes, hogy a francia papság 1682-i hirhelt pontjai után az esztergomi érsek kijelentette, hogy csupán a pápára tartozik a hittétel definíciója és hogy az érsek proposícióját cenzurálás végett a párisi theologiai fakultás elé terjesztették; jöllehet a cenzura pártját a királyi tekintély is támogatta, ez a törekvés nagy ellenzésre talált és többen a doktorok közül inkább a száműzetést választották, sem hogy aláírják az esztergomi proposíció kárhoztatását.⁴⁷

Mindezek után — fűzi hozzá Petitdidier — ki merné állítani, hogy a konstanzi zsinat hittételnek mondotta volna ki,

⁴⁶ Traité, 410.

⁴⁷ Petitdidier francia szövege után. V. ö. Traité, 472.

hogya a conciliumok a pápák fölött állanak? Ha ez igaz volna, akkor vagy az egész Egyházat, valamennyi hívőjével együtt — ideérthetjük: *Szelepcsényi*-t is beleszámítva — eretnekséggel kellene vádolni, mert eltért ettől az állítólagos konstanzi dogmától, vagy pedig a pápa által megerősített konstanzi zsinattól kell megtagadni a tévmentességet... Petitdidier érvet merít egy új motívumból, amely eddig nem szerepelt a vita-anyagban: a hívők egyetértéséből, amely — mint valami *infallibilitas passiva* — hallgatagon megakadályozza, hogy a tévedés igazságként terjedjen el. A csekély számú francia papsággal szemben áll a többség igaza, amely szerint a pápa csálhatatlan: nem áll fönn olyan konstanzi határozat, amely ezt tagadná.

Az utolsó fejezettel aztán kegyelemdőfést szánt Petitdidier az ellenvéleménynek: a pápák megerősítő hozzájárulása adja a tekintélyt és hitelt magának az egyetemes zsinatnak is!

*

Hosszasabban kellett időznünk Petitdidier könyvénel, mert fontos mozzanat a gallikanizmus vitájában és mint ilyen, a janzenizmusnak egyik lényeges egyházpolitikai tételét, a zsinathoz valló föllebbezést, érinti; valamint azért, mert a könyvnek szerepe lett Magyarországon a későbbiek folyamán.

A *Traité* már 1725-ben olaszul is megjelenik, Rómában, XIII. Benedek parancsára.⁴⁸ 1726-ból van keltezve az augsburgi latin kiadás⁴⁹ approbációja, aláírva Fr.-Joh. Wilhelmus von Bettendorff és Fr.-Joh. Handl által. A fordítást állítólag Gallus Cartier készítette. Valószínűleg 1727-ből való ennek a — Petitdidiertől approbált — latin fordításnak évnélküli és anonym lenyomata a pozsonyi Royer-cégnél,⁵⁰ úgyhogy ezzel a kiadvánnyal Magyarország már a második publikációt adja közre a gallikanizmus ellen. Ez a *Tractatus theologicus de autoritate et infallibilitate Summorum Pontificum* a francia szöveghez képest két novumot tartalmaz: bő indexet, amelyre úgylátszik a munka közhasználata miatt is szükség volt (*qui hactenus desiderabatur*): és XIII. Benedek pápa levelét Petitdidierhez.

⁴⁸ Megvan a szegedi Somogyi könyvtárban.

⁴⁹ Egrí liceumi könyvtár, kat. 278. — Georgi, Suppl. I:2856

⁵⁰ Megvan a budapesti egyetemi könyvtárban: „Ad 11207”. — V. ö. Szvorényi, Synopsis, 107.

Mit írhat és küldhet a pápa kedvelt hívének, és fiának, aki nagyszerű könyvében megvédte az Egyház centrális alkotmányát? Apostoli áldást, dicsérve erudícióját, amelyet az Isten házának dicsőségére használt, példát nyújtva a tévelygőknek...

VI.

Bossuet válasza Szelepcsényinek.

A gallikán pontok szövegezőjének és lelkének, Bossuet püspöknek védekező irata csak halála után, 1730-ban jelent meg. *Defensio*⁵¹ címmel. (A publikációt XII. Kelemen indexre akarta tenni, de a kiátkozás mégis elmaradt, nehogy az Egyház nagy hőségének megtagadása nagyobb bajt csináljon, mint maga a posthumusz kiadvány...⁵²)

Bossuet mindjárt a bevezető elmélkedésében megemlékezik a magyar cenzuráról és csodálkozását fejezi ki, hogy Szelepcsényi primás a magyar papság tekintélyét szembe meri állítani a francia papság tekintélyével; öt-hat magyar püspök, még ha majd nemzeti zsinatra ül is össze, nem vindikálhatja magának a jogot, hogy kiátkozza és interdictum alá helyezze a gall Egyház határozatait.

Bossuet tekintélye kissé post festa kerül bele a magyar-francia kontroverzia mérlegébe. A nagy egyházpolitikus néhány szóval elintézi a magyar papság berzenkedését. A gallikánizmus orákuluma érvek helyett a tekintélyelvre hivatkozik, arra az elvre, amit a pápával szemben maga is sutba dobott. Mózeshez, Szent Ágostonhoz hasonlították Bossuet-t a maga korában: annál nagyobb tisztesség Szelepcsényi számára, hogy egy ilyen ellenféllel vette föl a harcot. A király embere és udvaronc. Szelepcsényi vallási nacionalizmus apostoli és a *Regnum vere Apostolicum* eszméjében nem lát semmi ellentétet birodalom és egyetemes kereszténység között. Bátor kirohanásával és nyers szókimondásával a „Paysan du Danube“ klasszikus alakját juttatja eszünkbe.

⁵¹ *Defensio declarationis celeberrimae, quam de potestate ecclesiastica sanxit clerus gallicanus... Luxemburgi 1730.* — V. ö. Péterfy, *Sacra concilia*. Pos. 1742, II: 438.

⁵² V. ö. XIV. Benedek Dum praeterito kezdetű bulláját. — *Gazier*, i. m. II: 77.

Az ő primitívebb egyvonalúságához képest Bossuet⁵³ sokútú diplomata, aki a protestánsok visszaédesgetéséhez játssza az ultramontánok elleni haragot, de ugyanakkor a legmerevebbül intoleráns, Richard Simon bibliafordítási ügyében; az Egyház egységéről tart megnyitó beszédet azon a gyűlésen, mely ki fogja mondani a római prímátustól való elszakadást; tíz évig dolgozik *Defensio*-ján, amikor királya parancsára kénytelen abbahagyni a munkát, hogy az új politikai helyzethez alkalmazkodva a visszakozás és retractatio aktáját megszerkessze... *Szelepcsényi* valóban *motu proprio*⁵⁴ — fölülről vagy alulról jövő befolyástól függetlenül — mondja ki, hogy a Legszentebb Római Egyházhhoz csatlakozik és ebben Istvánnak, a szent királynak és a többi boldogult magyar királyoknak alkotmányát védelmezi.

Így viszi az ősi alkotmány védelme a magyar „nemzeti” Egyházat a pápa zászlaja alá.

VII.

Nagyszombati hangok.

A magyar jezsuiták természetesen a gallikanizmus elhárításán dolgoztak. Nem ugyanazzal az önvédelmi ösztönrel, amely a janzenizmus hódító vallásossága vagy a fölvilágosodás vallásrombolása ellen a maga területeit fölfegyverezte; és a protestantizmus legyűrésében talán még kooperációra is hajlamosan. A Társaság, amely nemzetek fölötti szervezetében csak egy célt ismer, éppen ennek a célnak elérésére nem idegenkedett nemzeti eszközöktől. Kínában koncesszió a copfos tradícióknak, Magyarországon a nemzeti szentek és ereklyék kultuszát kiépíteni, a franciáknál ott ülni a gallikán király gyóntatószékében: a jezsuita rendnek, amely a pogány latin-görög kultúrából is nemzeti és keresztény értékeket tudott kovácsolni, nem állott érdekében, hogy a nemzeti hiúságok és ambíciók megsértésével veszélyeztesse a világi hatalom és római centralizmus harmóniáját. A pápa mindenekfölött! De a Róma-párti katolicizmus ölthet nemzeti jelleget, ha az uralkodó nem tervez regale-val, placetum-mal

⁵³ V. ö. A. Rebelliau, Bossuet. Paris 1900:137—141.

⁵⁴ Levele, 4. l.

hatalmi beavatkozást az Egyház spirituális és javadalmi ügyeibe...

Nemzetek fölötti pápa és nemzeti uralkodó kézfogása: ez lehetett a jezsuita ideál. A világi és spirituális hatalom viszonya mindennél jobban kellett, hogy érdekelje őket.

Egy magyar vonatkozású apróság megvilágítja érdeklődésüknek ezt a beállítottságát.

Mikor S e n n y e y László báró jezsuita, nagyszombati rector, 1687-ben — tehát XIV. Lajos és a Szentszék nyílt harca idején — Rómában járt,⁵⁵ föltűnt neki a Szent Lajos-templom belső kapuja fölött két kép. Az egyik ülő helyzetben, a pápát ábrázolja. A másik, állókép, a gallusok királyát. A pápa úgy ül, hogy hátat fordítson a francia királynak... Minden kommentár nélkül írja be naplójába Sennyei atya ezt a beszédes tényt, amely még a templomba is beviszi az egyházpolitika rejtett vonatkozásait és egy jámbor szentet, Lajos királyt, a klérus kiváltságainak megerősítőjét, a heretikusok elnyomóját, a Szentföld lovagját, a Sorbonne alapítóját: utódainak rebelliója miatt pápai megrovásban részesíti.

*

A magyar zsinatok első történetírója Péterffy Károly jezsuita, egy aulikus beszéd és egy Xavéri Szent Ferenc-életrajz szerzője, a század közepén kiadott magyar egyháztörténeti munkájában⁵⁶ már távlatból nézi a gallikán-magyar vitát. Közli Szelepcsényi határozatát, valamint a Bossuet-féle *Defensio* idevonatkozó helyét és ő az első, aki címet ad az ügynek, elfogadva zsinatnak a decretumot: *Conventus episcoporum Hungariae, adversus Declerationem Cleri Gallicani de potestate Ecclesiastica*. De azután ő is csak edictumról beszél és — megengedve ugyan, hogy a szöveg kibocsátás előtt rostáláson ment át — a zsinati „aktákról” kijelenti, hogy ilyeneket nem látott, sőt azt sem tudja, hogy maradtak-e fenn.

Péterffy-nak van egy érdekes megjegyzése a Bossuet-féle gallikán pontokhoz. A magyarság keresztény szeltemben nevelkedett — mondja — és csupán a szigorú gya-

⁵⁵ V. ö. Iványi Béla, Báró Sennyei László S. J. nagyszombati rector római útazásai. Bp. 1929, 97.

⁵⁶ I. m. II. 438—9.

korlat, a régi törvény, az ősi tiszta-lelkűség jámborságát ismerte, de az orthodox vallás határszélein meghúzódó kibúvókról sejtelve sem lehetett: ezt a nemzetet könnyen bánthatták a gallikán proposíciók.

Péterfy észrevétele másszóval annyit jelent, hogy a magyar nemzet még az első keresztények naiv hitbuzgalmában él és nem fertőzte meg lelkét a modern theologia csavaros okoskodásaival... Ebben igaza lehetett, hasonlót II. József is mondott a Duna-vidék theológiatlanságáról. De a gallikanizmus visszautasításában semmi szerepe nem volt magának a nemzetnek. Szelepcsényi-t és szakértőit pedig nem lehet a theologia tudós finomságaitól messzire tagadni. Nem a jámbor együgyűség, hanem a harcra kész egyházpolitikus beszél a nagyszombati edictumból, amelynek szelleméhez maga Péterfy is igen közel állott.

*

Huszonkét évvel⁵⁷ az eredeti francia kiadás után, 1746-ban, már második magyarországi publikációban lát napvilágot Petitdidier munkája: a nagyszombati jezsuiták gondozása mellett.⁵⁷

A kurialista Petitdidier ezzel a kiadásával bevonul a magyarországi szerzők közé és eszméit Nagyszombatból terjeszti tovább. Ez az egy tény is bizonyítja, hogy Magyarország a latin irodalom korában mennyire egy szellemi tartományt alkotott Európával.

*

Schmitth Nicolaus jezsuita Nagyszombatban kiadott egy munkát *Archiepiscopi Strigonienses* címmel (1752), amely⁵⁸ Szelepcsényi kapcsán ismerteti a gallikán határozatok elleni magyar akciót; megemlékezik Bossuet replikájáról is és közli a *Defensio* idevonatkozó helyét. Megjegyzi hozzá, hogy téved Bossuet, mikor a nagyszombati decretum mögött legföljebb hat püspök véleményét látja... Röviden utal Schmitth arra a nagy mozgalomra, amit a

⁵⁷ Tyrnaviae 1746. — Zelliger (Pantheon Tyrnav., 105) szerint megvan a budapesti szemináriumban. — Budapesti egyetemi könyvtár: Ad 10165. — Szegedi Somogyi könyvtár: Ae 729.

⁵⁸ A 2. kiadást láttam (1758); megvan az esztergomi érsekm. könyvtárban: „3062”.

magyar cenzura keltett Párisban: *Censura Szelepcsényii in Galliam perlata, non levem motum excitavit Parisiis* — és közli in extenso Petittdidier-nek erről szóló észrevételeit.

A gallikán-magyar kontroverzia nem mult el nyom nélkül a magyar jezsuita irodalomban.

VIII.

A zágrábi iskola.

Időrendben itt kell megemlékeznünk a vita 1756-ban megjelent, legközelebbi termékéről.

A sokoldalú és janzenista Claude-Pierre Goujet abbé⁵⁹ franciára fordította és bevezetéssel ellátta a párisi theologusok kölni röpiratát, amely *Notae* címmel feleletül szolgált Szelepcsényi edictumára. A fordító nagy szerepet játszott a tizennyolcadik század kontroverziáiban.

A francia szövegű *Notes*⁶⁰ függelékül jelent meg Le Vayer de Boutigny munkájához, amely a gallikanizmus regalista kérdéseiről szól: *Suite du traité de l'autorité des rois touchant l'administration de l'Eglise* (Londres 1756). Le Vayer de Boutigny-nek egy másik regalista munkája megjelent Bécsben németül: *Abhandlung von der Macht des Königs* (1771). Mindezek szorosan összefüggnek a gallikanizmussal, amelynek bécsi publikációi rávezetik a kutatót az osztrák monarchiának egy kisebb theologiai centrumára, ahol szintén termékeny talajra találtak a Bossuet eszméi: a zágrábi iskolára.

*

A gallikán határozatokat nyilván kedvező beállításban tanították a zágrábi királyi akadémián, amelynek egyik egyházzogi hallgatója, Joannes Istvanich⁶¹ horvát nemes, a zágrábi káptalan alumnusa, 1776-ban doktorátust tett Millassin Ferenc prépost kanonok és egyházzogi professzor elnöklete alatt. Doktori kiadványául egy 1768-ban megjelent velencei anonym-munkát választott,⁶² amely elé téziseit

⁵⁹ V. ö. róla: Vacant, i. m. VI:1516. — Patouillet, i. m. IV: 20—26, 210.

⁶⁰ Baumgarten, i. h. 52. (A kiadványt nem láttam.)

⁶¹ Szinnyei J., M. írók, V:203.

fűzte *Positiones ex jure ecclesiastico universo* címmel. Kiadványa⁶³ — barok irodalmi hagyományként — már a címlapján elmondja a tartalmát:

De potestate ecclesiastica et temporali, sive Decleratio Cleri Galliani anni 1682 Sacrae Scripturae, sanctorum Patrum, conciliorum, Romanorum Pontificum, etc. testimoniis firmata. — Mariae Theresiae augustae honoribus dicata. — Reddite ergo, quae sunt Caesaris, Caesari; et quae sunt Dei, Deo. Matth. 22, 21. — Vindobonae, ex typographeo a Gheleniano. 1776.

A cím is nyilvánvalóvá teszi, hogy a könyv a gallikán-szellemű irodalomba tartozik és visszavezethető Edmond Richer munkájára, amely *De ecclesiastica et politica potestata* címmel, jóval a Bossuet-féle határozatok előtt, 1611-ben jelent meg és két év múlva már indexre is került;⁶⁴ a gallikán gyűlés után ismét kiadták a még mindig aktuális művet, Kölnben, 1701-ben, a különböző toldalékokkal, amik között Richer kiadatlan védekezései is szerepelnek. Patouillet⁶⁵ a vallás egyik legnagyobb veszedelmének tartja Richer munkáját, bűnéül hozva fel azt is, hogy sürgeti a zsinatok gyakori összehívását. Persze a janzenisták lelkesen fölkarolták a *richerizmust*-t, teszi hozzá Patouillet; ők rendezték sajtó alá az 1701-es kiadást is és Quesnel 90. propozíciója tiszta richerizmus....

Istvanich János — a zágrábi iskolán keresztül — Richer kései utódának tekinthető.

*

A Mária Teréziához intézett dedikáció, a szokásos frázisok után, utal az isteni és egyházi dolgok fontosságára, amiket a császárnő régi fényükben óhajtott látni és tárgyaltatni; soha meg nem feledkezve a mondásról, hogy „adjátok meg a császárnak...” — a Felség jogait biztosítani akarta, úgy, hogy az Egyházéiból semmi el ne vétessék és ilymódon Imperium és Papság elválaszthatatlan és állandó harmóniában kapcsoltassanak össze... Az egyházi és állami hatalom

⁶² De potestate ecclesiastica, Venetiis 1768. — Akadémia könyvt.: „Polit. Q. 26.” — Szegedi Somogyi könyvt.: Bc 255.

⁶³ Saját példányomat használtam. — Megvan a Nemz. Múz.-ban: „J. can 651/s”, Millassinak tulajdonítva. — Somogyi könyvtár: „Bc 244”.

⁶⁴ Reusch, i. m. II:357.

⁶⁵ I. m. III:261—273.

— folytatja tovább a dedikáció — mint ikertestvérek adattak Isten által az emberek boldogítására. (Ha nem mutatná a könyv címe: ez a mézes alattvalói hang is elárulná, hogy regalista a szerző.)

Az egyházjogi tételek közül, amik nyilván a zágrábi iskola szellemében szólnak és amiket Millassin kanonok örömmel hallgatott, csak a figyelemreméltókat idézzük.

Az Egyház legfőbb vezetője a római pápa (VIII). Ez szépen hangzik, de jön utána egy megszorítás: a püspökök, akik az apostolok utódai, egyházi hatalmukat közvetlenül Krisztustól kapják (X) és a Szentlélek küldte őket, hogy kormányozzák Isten eklézsiáját (XXXI) ... A XIII. tétel — teljesen a gallikán pontok és a fölvilágosodás szellemében — az egyházi és világi hatalmat szigoruan elválasztja egymástól: *Potestas sacra a politica, et vicissim politica a sacra nec directe, nec indirecte pendet*. A következő tétel enyhébb fogalmazásában szintén a gallikánizmus visszhangja: a pápa nem avatkozhat be a fejedelmek világi dolgaiba és nem oldozhat föl világi hűségeskü alól.

Figyelmet érdemel a fiatal egyházjogásznak az a tétele is, hogy a *jurisprudencia ecclesiastica* legfőbb alapelvei a Szentírásan nyugszanak (XVIII). A generális conciliumot a pápa hívja össze, de az uralkodók által összehívott első nyolc zsinat szintén érvénnyel bír (XXII). A *concilium oecumenicum* csalhatatlan. (A pápának ezt a jelzőt nem adja meg.) Külön és hasonló *infallibilitas* illeti meg az egész Egyháznak egyetértését, ami egyébként nem új dolog és amire maguk a kurialisták is hivatkoznak:⁶⁶ *Ecclesiae per orbem terrarum dispersae, in fidei dogmatibus consensus* (XXVII). A 28. és 29. tétel szórul-szóra a IV. gallikán határozatból való, amit a zágrábi iskola ilyenformán teljesen magáévá tett:

In fidei quaestionibus praecipuae summi Pontificis sunt partes; ejusque decreta ad omnes et singulas Ecclesias pertinent. Nec tamen irreformabile est ejus iudicium, nisi Ecclesiae consensus accesserit.

Ehhez hozzájön a legvégső konklúzió: a *concilium generale* a pápa fölött áll. Hogy némi couleur locale-ja legyen a dolognak, Istvánich itt a sok tekintély közül a bécsi egyetem 1440-ből való határozatára hivatkozik (XXX) ...

⁶⁶ V. ö. pl., föntebb, Petitdidier.

A fejedelmek legfőképen vannak a vallás védelmére kötelezve (XXXIII): kényes pont, amit a fölvilágosodás (II. József) a maga módján értelmezett és kihasznált. Hogy mi lehet ennek az *advocatia Ecclesiastica*-nak a következménye, kitűnik a harmincötödik tételből, amellyel Istvanich és Zágráb minden irányban kiépített regalista doktrínája fölhatalmazza az uralkodókat a következőkre: tartományi zsinatokat összehívhatnak; vallásszakadások megszüntetésére megbeszéléseket szervezhetnek; megfékezhetik azokat, akik a vallást támadják vagy egyetemesen elfogadott dogmákat kétségbevonnak... Mindez már maga is — legjobb esetben — olyan benső együttműködést föltételez Egyház és Állam között, hogy ellenmond annak a szigorúságnak, amellyel Istvanich iskolája az egyházi és világi hatalmat szétválasztja. Ebből a tételből például az is következhetik, hogy az uralkodó — éppen a gallikanizmus és janzenizmus esetében — régebbi és általa szabadon magyarázott zsinatokra vagy egyetemes véleményre hivatkozva eltiltsa minden mozgalmat, ami a janzenizmus és gallikanizmus ellen irányul. A fejedelem azonban még ennél is több jogot kap a zágrábi alumnustól: eljárhat azok ellen, akik vita alatt álló dolgokban pártoskodnak és a köznyugalmat ilymódon háborítják, türelmetlenül lépve föl a másként gondolkozók ellen. Ez a jog mindenféle irányban — jezsuitákkal és kurialistákkal, vagy janzenistákkal és gallikánokkal szemben egyaránt — fölhasználható és a regalisták a tizennyolcadik századi kormányzati atmoszférában kétségtelenül a római centralizmus gyöngítését célozták vele. Ugyanezt mondhatni arról az uralkodói jogról, amely indexre helyez vallásra és erkölcsre ártalmas műveket (XXXV): II. József cenzurája bőven élt vele, a maga céljainak szolgálatában.

A zágrábi doktrína még ennél is tovább megy: helyesli a *placetum regiumot*, amely nélkül az egyházi törvényhozó semmiféle egyházi törvényt vagy bullát nem hirdethet ki (XXXVI). Meg vannak toldva ezek a jogok még egyéb, vagyoni beavatkozásokkal is, amiket az államérdek megkíván: *ineluctabilis Reipublicae necessitas*. Így kapcsolódik össze egyházjog és a dedikációban kifejezett alattvalói hódolat.

A *De potestate ecclesiastica et temporalis* eredeti kiadásának approbációja Páduából van keltezve (1768). A cenzorok az egyetem directoriumához tartoztak: „*riformatori dello studio di Padova*”. Mindenesetre az a körülmény, hogy semmi kivetni-valót nem találnak a könyvben, eléggé jellemzi érzelmeiket és talán politikai helyzetüket is, amely Ausztria közelségében és az egyházi államon kívül, ilyen irányban sok szabadságot élvezhetett.

Istvanich a velencei szöveget nyomatja le, kijavítva a sajtóhibákat. Változatlanul maradt az *Editoris praefatio*, amelynél nem jelzi a zágrábi theologus, hogy ez sem az ő szövege.

Ez a bevezetés igen erős szavakat használ annak a hiedelemnek elhárítására, hogy kulcs és kard — az égi és a földi hatalom jelképei — egy személy birtokában lehetnek. Éppen ezért igen fontosnak tartja a szerző, hogy a gallikán pontok védelmére keljen.

Az olvasóhoz szóló intés (Monitum) vallomás az ismeretlen szerző részéről. Elmondja, hogy mikor a párisi egyetem tanácsa, az előző évben, buzdította a baccalaureusokat, hogy védelmezzék meg (propugnarent) a francia papság gyűlésének 1682-i proposícióit, volt a baccalaureusok között egy theologus, aki vállalkozott erre a munkára és így jött létre a könyv...

A bizonyító eljárás könnyen áttekinthető: sorra veszi a szerző a gallikán pontokat, szétszedve őket ízeikre, azután mindegyikhez jönnek a *probatio*-k, megszámozva. A főérvek természetesen a Bibliából valók. Máthé evangéliumának szavaiból — „aki titeket nem hallgat, legyen nektek pogány és vámos” — azt a következtetést vonja le (10. l.), hogy az Egyháznak nincs joga világi büntetéssel sújtani a bűnösöket... Ennek azonban lehet erős vonatkozása a janzenista és gallikán kontroverziákkal is: az Egyház nem segédkezhetik például az appellánsok bebörtönzésében. Istvanich könyve erre a kapcsolatra nem utal, de példálózik Nagy Szent Gergely szavaival: *Pastores facti sumus, non Persecutores* (24). Istvanich ideálja ugyanaz, ami a janzenistáké volt: inkább üldöztetést szenvedni, de fegyverhez nem nyulni. Kívül esik témánkon, csak említjük, hogy természetesen az Istvanich szerzője azt az „új” doktri-

nát is visszautasítja, amely szerint a királyt trónjától megfoszthatja a pápa (67).

A második gallikán tétel szorosan egybekapcsolódik a janzenista törekvésekkel. A zsinat a pápa fölött áll! Istvanich publikációja mindjárt a legnagyobb ütőkártyával kezdi, aminek eliminálása oly nagy gondot okozott Petitdidier-nak: leközli a konstanzi zsinat (1414) határozatát, amely szószerint kimondja, hogy hit dolgában a pápai tekintély is engedelmeskedni tartozik a zsinatnak, Krisztus közvetlen meghatalmazottjának:

...quod ipsa Synodus in Spiritu Sancto congregata legitime, generale Concilium faciens, Ecclesiam Catholicam militantem repraesentans, potestatem a Christo immediate habet, cui quilibet cujuscunque status, vel dignitatis, *etiamsi Papalis* existat, obedire tenetur in his, quae pertinent ad fidem, et extirpationem dicti Schismatis, et reformationem generalem Ecclesiae Dei in Capite et in membris.⁶⁷

Ez volt a negyedik ülés határozata, amelyet az 5. ülés megismételt... Istvanich névtelenje a saját érveléseivel is megtoldja ezt a tényállítást: a generális concilium a pápa fölött áll, mert az egyetemes egyházat képviseli (212). A kérdés eldöntésétől függött a janzenizmusnak és az *Unigenitus*-bullának sorsa is. Természetesen a főtekintély Szent Ágoston, akinek szövegéből mindkét párt bőven tud idézni a maga javára: Szent Péter csak figurative, az ő személyében az egész Egyház kapta a mennyország kulcsait (218). Ezt igazolja az Egyház állandó gyakorlata és a pápák magatartása az apostolok ideje óta... — mondja a névtelen szerző, éppen az ellenkezőjét bizonyítva az egyháztörténelemből annak, amit a hivatalos álláspont propagált, szintén az egyháztörténetre hivatkozva. A conciliumok elítéltek, kárhoztattak, detronizáltak pápákat — bizonyítja két lapon át Istvánich névtelenje. Arra is van történelmi példa, hogy a pápák ítéletétől az egyetemes zsinathoz follebbeztek. Így a párisi eklézsia 1501-ben: *Ad papam melius consultum et ad Concilium*.

A harmadik gallikán tétel, amelyik a kánonok szerepéről és a francia egyházban bevett szokásokról szól: már az előzőkből folyik (313). Így például a püspököknek joguk

⁶⁷ Istvanich, 209.

van, hogy hit dolgában ítélkezzenek (334—338): ezzel a jogával — éppen a Jansenius körüli kontroverziákban — élt is a francia papság, mikor 1660-ban deklarálta, hogy Gallia területén herezissel szemben övé a hitvédelmi jog. (Ha az így van, akkor mi jogon kifogásolták éppen a pápai primátust tagadó és a püspökök jogait védő gallikánok a magyar papság állásfoglalását Szelepcsényi decretumában?) A *De Potestate* szerzője odáig megy, hogy szerinte a pápai törvények is csak akkor érvényesek, ha recipiálva és kihirdetve vannak. Ezt pedig a világi uralkodó, vagy egyes püspökök megtagadhatják (364) ... (Ez a fölfogás a legnagyobb mértékben kedvezett a janzenizmusnak, legfőképpen azokban az országokban — mint például Ausztria és Magyarország — ahol az *Unigenitus* ki volt tiltva.)

A negyedik gallikán tétel: egyetemes hozzájárulástól teszi függővé a pápa határozatait. A *De Potestate* szerzője úgyesen kerüli meg az egyetlen nehézséget, ami előtte áll. Nem tagadhatja meg az *ex cathedra* nyilatkozatoktól a tévmentességet, tehát hozzá csatlakozik az elvhez, és úgy magyarázza a dolgot, hogy az *ex cathedra* nyilatkozat nem más, mint az egyetemes zsinat nyilatkozata pápai szóval: *ex Cathedra loqui nihil est aliud, quam prae generali Concilio et cum ipso Concilio loqui*.

Ezek után jöhetnek a bizonyítékok, amik igazolják az egyetemes hozzájárulás szükségességét: a Szentírásból, a régi kereszténység diszciplinájából, a pápák magatartásából stb. A forrás ugyanaz, mint Petitdidier-nél, csak a példa és a konklúzió más ... A pápák maguk sem vallották magukat csálhatatlannak — írja a névtelen szerző. A conciliumok mit sem tudtak erről ... Híres theologusok, mint Gerson, Johannes Major, Clichtoveus, Nicolaus Cusanus, Picus Mirandulanus lehetségesnek tartották, hogy a pápa herezisbe esik (429).

Azok a technikai nehézségek, amiket Petitdidier hozott föl az egyetemes elfogadás elvével szemben, itt föl sem merülnek. A könyv azzal a boldog tudattal végződik, hogy a zsinatokon kívül nincs más kötelező szabály.

Meg kell itt emlékeznünk egy bécsi francia kiadványról, amely földrajzilag belekapcsolódik a magyar-francia gallikán vitába: Levesque Pouilly de Buvigny munkájáról. *Traité de l'autorité du pape, dans lequel ses droits sont établis et réduits à leurs justes bornes et les principes des libertés de l'Eglise Gallicane justifiés.* A gallikán könyv Bécsben 1782-ben jelent meg,⁶⁸ első kiadását már 1722-ben indexre tették.

IX.

Szaicz Leó a gallikán pontok ellen.

A francia-magyar hitvita csak a fölvilágosodás századának végén zárul le egy terjedelmes és harcias pamflettel, amelyet 1789-ben egy egri szervita barát, az élestollú és francia műveltségű Szaicz Leó-Mária publikált a gallikán határozatok ellen, követve a száz év előtti magyar papság hagyományait: *Postitiones centum et una de famoso illo conventu gallicano anni 1682 et opposito illi conventu v. cleri hungarici.*⁶⁹

Szaicz a bécsi Pazmaneumban tanulta a theológiát és neveltetésén nyomot hagyott a század viszontagságos szelleme: a moralisban Antoine antiprobabilizmusát tanulja, de ő maga a *probabilizmus* felé húz és meggyőződése ellenére kénytelen a *probabiliorizmust* védelmezni.⁷⁰ Az is jellemző a kor komplikációira, hogy nacionalizmusa barátságra hozza össze az aufklärista Bessenyei-vel: egy janzenista ilyenre nem lett volna képes. Egyébként ez a kései Pázmány-tanítvány, épúgy mint mestere, a *lingua vulgaris*-t veszi fegyverül és ebben is, nemzeti harcra a „nemzetközi” fölvilágosodással szemben. A legszélsőbb jezsuitizmust képviseli, harcol a Febronius-szellemű könyvek ellen és a Mária-kultusz érdekében,⁷¹ amelynek a kriptojanzenisták között is

⁶⁸ V. ö. A janzenizmus európai útja c. dolgozatomat, Minerva 1934: 213. — Olga Droszt, Les premiers imprimés en français de Vienne, Szeged 1934:98.

⁶⁹ H. n., 1789. — V. ö. egri katalogus, 575 l. — Esztergomi érsekm. kvtár: „Coll. III. 439.” — A névtelen munkáról Petrik (III:126) állítja, hogy Szaicz Leónak tulajdonítják.

⁷⁰ V. ö. Leskó József, Szaicz Leó, Kath. Szemle, 1898.

⁷¹ Igaz Magyar, 1785—1790. — V. ö. Leskó, i. m. 719.

voltak kifogásolói. Magyarság egyértelmű volt nála a katholicizmussal.

Természetes, hogy a pápaság körüli aktuális és százados vitában Szaicz Leó az *infallibilitas* mellé áll. Már 1787-ben Emericus Istvánfi álnéven, kiadott Augsburgban egy diszsertációt erről a kérdésről, amelyet újra fölvesz az *Igaz Magyarban*. Szaicz eredeti módon, a magyar történelemből bizonyítja a pápa csalhatalanságát... Abban a korban, amikor püspökség járt a szabadkőműves magatartásért és a magyar febroniánusoknak külön folyóirat állott rendelkezésére, a *Merkur von Ungarn*: Szaicz Leó a gúny minden fegyverét fölhasználja az „aufklärungsfantaszta”-kal szemben és a pápaság tekintélyét védelmezve...

A könyv, amelyben Szaicz Leó 101 proposíciót szegez a magyar papság nevében a gallikán határozatoknak, értékes dokumentuma a magyar szellemtörténetnek és a janzenizmus elleni küzdelemnek.

Szaicz Leó mindjárt a gyökérnél támad: a gallus püspökök nem a Szentlélek szellemében gyűltek össze és a többség — a klérus jobbik része — távoltotta magát; a határozatok gyártói később maguk is beismerték tévedésüket.

Szaicz ellenvéleményei között a 29. számú egy névtelen röpiratból — *Status praesens facultatis Lovanensis* — idézi azt a részt, amely egyenesen janzenizmussal vádolja a négy gallikán pontot:

Ubi est Jansenismus? Dicam tibi, est in nostris quatuor articulis: est Jansenismus Cleri Franciae et Sorbonae.

A 71. ellenvetés jegyzete a janzenizmus ügyeibe illetékelenül beavatkozó magyar laikusokra utal: a *Merkur von Ungarn*-ra, Kovácsics-ra... Az egész katolikus világ a gallikán határozatok ellen fordult — írja Szaicz némi túlzással. Még abban is túloz, mikor — a Szepcsényi-féle akcióra hivatkozva — a magyar klérusról azt állítja, hogy a pápai csalhatalanságot kinyilatkoztatott igazságnak tartja: ...*infallibilitatem Pontificis plerisque, pro veritate revelata habentibus* (92). Ez nincs a Szepcsényi-levelemben, sem az eskü-mintában. De az igaz, hogy a gallikán határozatokat kitiltották Magyarországból, azzal a megoko-

lással, hogy ellenkeznek a kereszténységgel és a szakadárság csiráit terjesztik.

Szaicz századik pontja ismét halálos döfésnek van szánva: a *Defensio declarationis cleri Gallicani* vagy egyáltalában nem Bossuet műve, vagy pedig, még ha tőle van is, tekintéllyel nem bír.

*

Meglepő az a lelkesedés és polemikus hév, amellyel Szaicz Leó a százéves ellenfélre támad. Nemzeti presztizs-kérdést lát a gallikán pontok theologiai cáfolatában és az ügyet aktuális problémának veszi. Pedig az események 1789-ben már régen túlhaladták azokat az elveket, amiket a Bossuet zsinatja lefektetett. A jezsuita rend föloszlatva, az aufkláriszták janzenistákkal és febroniánusokkal egy gyékényen. A forradalom meghozza a „gallikanizmus” legvégső konkluzióit, a „nemzeti egyházat”, amely függetleníti magát Rómától. A *Constitution civile du Clergé* (1790) már nem törődik theologiai érvekkel és ellenérvekkel, hanem a cselekvés, a nyílt schizma terére lép...

*

* *

Visszapillantva a gallikán-magyar kontroverzia történetére, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a francia klérus szabadságtörökvései élénk visszhangot keltettek Magyarországon. Az ország papsága nevében maga a hercegprímás lép föl a veszélyeztetett Római Egyház védelmére és eltörülhetetlen emlékü akciója mint nagyszombati zsinat szerepel a magyar egyháztörténelemben. A magyar egyházpolitikai és theologiai gondolkozás megmozdul a párisi gyűlés pápellenes határozatai nyomán, Nagyszombat is — tudós publikációkban és reimpressziókkal — hallatja szavát, a bécsi regalista theologia egyik fiók-iskolája: Zágráb különvéleményt propagál és nagy buzgalommal csatlakozik az Egyházat decentralizáló, „nemzetiesítő” francia mozgalomhoz. Még a fölvilágosodás forradalmi idején is akad magyar hitvitázó, aki elméjét és energiáját a régi rebellió megkorpázására szánja.

Ez az erő kifejtés érthető, hiszen itt a gallikanizmus konkrét vonatkozásain túl — egy nagy világtörténelmi és évszázados problémáról van szó, amely — Nagy Gergelytől a római állam megszűntéig — az impérium és pápaság principiumait szembeállította egymással és amelynek egyházszervezeti viszontagságai a legkülönbözőbb és sorozatos schizmákban nyilvánultak. A pápa primátusa és belső-külső hatalma legnagyobb problémája a római Egyháznak és talán még 1870 sem hozott végső megnyugvást ebben a kérdésben.

Annál fontosabb, hogy Magyarország aktív föllépéssel bele tudott kapcsolódni ebbe a kérdésbe és egy magyar akció európai visszhangra talált, sőt az egyetemes kereszténység ügye lett. A török-veszedelem óta először *S z e l e p c s é n y i* hozza ismét szőnyegre Magyarország Róma-védő szerepét. Kitűnt, hogy a magyar theológiával még az ősi Sorbonne-nak is számolnia kell és hogy értékes szellemi fegyvertársakat is szállít a pannoniai katholicizmus...

A gallikanizmus kérdésében a magyar katholicizmus részéről — az ország alkotmányosan arisztokratikus hagyományaival nem egészen összhangban — az Egyház abszolutisztikus szervezete érdekében történtek európai hatású lépések.

Mindenképen bizonyítja a gallikanizmus magyar visszhangja, hogy Európával ezen a téren is spirituális egységet alkotott Magyarország.

Zolnai Béla.

AZ ÍRÓI ÖNÉRZET A RENAISSANCE KORÁBAN.

AZ ÍRÓI EGYÉNISÉG KIALAKULÁSA a névtelen, személytelen szerzőtől a tudatos személyiségig szimbolikus folyamat az irodalom fejlődésében.

A szerző kibontakozása a személytelen névtelenségből a középkori kéziratok irodalmakban kezdődik, s az ú. n. alázatossági formulákban nyer kifejezést. A német irodalomban előforduló alázatossági formulák típusait összegyűjtve találhatjuk J. Schwietering: *Die Demutsformeln mittelhochdeutscher Dichter*¹ című művében. — Az alázatossági formulák a XIV. századtól kezdve háttérbe szorulnak és „szinte alig észrevehető jelentésváltozással az önérzet formuláivá alakulnak át”.² Az önérzet formulái a renaissance kialakulásával egyidejűleg lépnek előtérbe az európai irodalmakban: már Brunetto Latini, Dante, Petrarca, akik vallásosságukkal és gondolatvilágukkal még a középkor világához tartoznak, életérzésükkel azonban már az ókor felé fordulnak, leplezetlenül kifejezésre juttatják erősen kialakult írói önérzetüket; a formulák virágkora a XIV—XVI. században van, de a XVI. század második felétől kezdve háttérbe szorulnak a reformáció, ellenreformáció, majd a barokk kultúra hatása alatt.³

¹ Berlin. 1921. Abhandl. der königl. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen. N. F. Bd. XVIII. 3.

² Thienemann T.: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Budapest. 1931., 197.

³ L. K. Brandi: Die Renaissance in Florenz und in Rom. Leipzig. 1905., 13—14. Az írói önérzet nyomai már a középkorban is feltalálhatók. Így pl. a középkorban sem hiányzott az írói halhatatlanság tudata, a költészet ritkaságának, értékének, isteni eredetének hite, különösen ott, ahol az ókori hagyományok leginkább fennmaradtak s ahol a klasszikus tanulmányok felvirágoztak. V. ö. Schwietering, id. m. 19, 44, 84; H. Schneider, Heldendichtung, Geistlichendichtung, Ritterdichtung. Heidelberg. 1925., 235—35; K. Vietor, Die Kunstanschauung der höfischen Epigonen. Beiträge zur Gesch. der deutschen Sprache und Literatur. 1922. Bd. 46., 85—124; K. Burdach, Reinmar der Alte und Walther von der Vogelweide. Halle. 1928., 27—31; H. Naumann, Ritterliche Standeskultur um 1200. Halle a. S. 1929., 7—9.

A renaissance és humanizmus irodalmát tárgyaló művek csaknem kivétel nélkül tárgyalják a kornak e tipikus jelenségét. Különösen E. Zilsel: *Die Entstehung des Geniebegriffes*⁴ jelentős. Összefoglaló munka a renaissancekori írói önérzet formuláiról azonban még nem jelent meg. Kísérletünk célja tehát figyelemmel kísérni az önérzet fejlődését a renaissance irodalmában s összefoglalását adni az önérzet tipikus formáinak.

I.

Az irodalom értékelése.

Az írói önérzet legáltalánosabb formája az irodalom nagyrabecsülésében nyilvánul meg. Eszményi nézetek a költő isteni hivatásáról a középkorban nem váltak közkeletűvé. A renaissance az irodalom megbecsülését általánossá tette.¹ Sokat írtak az „alma poesis”-ről, a költészetről, amelyen filozófiát, történetírást, irodalmi levelezést is, tehát a költő-filológus egész szellemi tevékenységét kell értenünk.²

A korai renaissance írói a költészet legnagyobb értékének azt tartották, hogy a költészet isteni eredetű tudomány, vagy legalább is teológiai célokat szolgál. Szerintük a költészet isteni művészetnek, sőt teológiának nevezhető, mert mindig is annak tartották, mert Istentől származik, isteni dolgokat tárgyal, eljárás módjában leginkább a szentírással egyezik meg. Sőt maga a szentírás sem egyéb, mint költészet, törté-

⁴ Tübingen. 1926. V. ö. Thienemann, id. m. 197—207.

¹ Burckhardt: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. Leipzig. 1928., 188.

² Általában két irány állott egymással szemben: a humanista fel fogás, mely a költészetet a jó élet lényeges alkotóelemének tartotta és az általános középkori, mely szerint a költészet csak „ancilla theologiae”. Ehhez járultak még a szenvedélyes viták a humanisták, jogászok, orvosok között a tudományágak elsőségéről. Különösen azt vetették szemükre, hogy a költészet hazugság, tehát haszontalan, sőt káros, a költők pedig erkölestelen pogányság képviselői. L. H. Busch: *Vallum humanitatis Coloniae*. 1518. „Hic poetriam... totum destruere clamitat, ille humanitatis artis fatuitatis studia dictitat, alius fabularum deliramenta accusat, alius verborum lenocinia adlatrat, alius alia probra decantat. (Bij) V. ö. K. Voßler: *Poetische Theorien in der italienischen Frührenaissance*. Berlin. 1900., 59., ahol a szerző az ellenségeskedések antik gyökereire is rámutat.

netei allegórikus mesék, melyek azonban mély igazságokat rejteneek magukban: *Theologiae quidem minime adversa poetica est... Parum abest, quin dicam, theologiam poeticam esse de Deo. Christum modo leonem, modo vermem dici, quid nisi poeticum est? Mille talia in Scripturis sacris invenies, quae persequi longum est. Quid vero aliud parabolae Salvatoris in Evangelio sonant, nisi sermonem a sensibus alienum sive, ut uno verbo exprimam, alieniloquium, quam allegoriam usitatori vocabulo nuncupamus... Illic de Deo atque divinis, hic de diis hominibusque tractatur; unde et apud Aristotelem primos theologizantes poetas legimus.*³ A költészet tehát csak anyagában különbözik a teológiától, amennyiben isteni tárgyakon kívül emberieket is felölel. Így akarták visszaautasítani azokat a támadásokat, melyek azt állították, hogy a költő valótlanságok kitalálásával ámitja a közönséget. A szentírás is alkalmazza az allegóriát, amikor pl. Krisztust bárány, oroszlán stb. alakjával jelöli meg. Ennek a felfogásnak írói eszménye a középkori költő-teológus.

Ehhez a felfogáshoz járulnak az ókori feljegyzések a legősibb költészet isteni jelentéséről. Szerintük a költészet az istentiszteletek ünnepélyesebbé tétele céljából keletkezett: — *ne mutus honos fieret, visum est et verbis altisonis divinitatem placare, et procul ab omni plebeio ac publico loquendi stilo sacras superis inferre blanditias numeris insuper adhibitis... Id sane non vulgari forma sed artificiosa quadam et exquisita et nova fieri oportuit: quae quoniam graeco sermone poetices dicta est, eos quoque, qui hac utebantur, poetas*

³ Francisci Petrarcae Epist. de reb. fam. Ed. J. Fracassetti. Flor. 1859—65. II. Ep. X. 4. Fr. Petr. Gerardo fratri suo... 82. — Először Albertino Mussato ír erről részletesen: Mussati Opera. Venetiae. 1656. Ep. 4, 48; ep. 18, 76; a 18. levélhez egy prózai parafrázis, 75. Hasonlóan ír Boccaccio: Vita di Dante. Milano. 1825., 88. „Dico che la Teologia e la Poesia quasi una cosa si possono dire, dove un medesimo sia il soggetto; anzi dico più che la Teologia niun altra cosa è che una Poesia d'Iddio, e che altra cosa è che poetica finzione nella Scrittura dire Cristo ora esser leone, ed ora agnello, ed ora vermine, e quando drago, e quando pietra... Che altro suonano le parole del Salvatore nello Evangelio, se non un sermone dai sensi alieno? il qual parlare noi con più usato vocabolo chiamiamo allegoria: dunque bene appare non solamente la Poesia esser Teologia, ma ancora la Teologia esser Poesia.“ Hasonló gondolatok találhatók később pl. H. Busch, id. m.

*dixerunt.*⁴ A költő próféta és vates. Az ókori feljegyzések, melyek a költő-vates magasztos papi hivatásáról szólnak, arra indították a renaissance íróit, hogy felújítsák a vates szerepét. A költő-vates szerepével együtt felújult az ihletés ókori mythológiája is. Istenről az ember nem tud a maga erejéből beszélni, a költő tehát csak úgy tud értékes művet alkotni, ha Isten megnyitja ajkát, és magasztos, titkos isteni eszméket sugall neki. A költő isteni elragadtatásban szól az emberiséghez. Az ihlet és elragadtatás Jupitertől, Apollótól és a Múzsáktól származik: *poesis a divino furore, furor a Musis, Musae vero a Jove proficiscuntur* — mondja Marsilio Ficino.⁵

Ennek a felfogásnak ókori előzményei: 1. az ó-szövetség prófétaeszménye, 2. a sokratesi tanok a költői ihletről, melyeket Platon fejtett ki teljesen. Szerinte a költők és zenészek műveiket isteni hatalom (θεία δύναμις) segítségével hozzák létre és így a szép költői művek isteni, és nem emberi művek, a költők pedig csak az istenek tolmácsai.⁶ Ez a felfogás a költő isteni megszállottságáról később az ihletés szimbolikus értelmezésének adott helyet. Az ihletés mythológiája ekkor már csak arra szolgált, hogy a költő magasztos hivatásának félig vallásos színezetet és a költők társadalmi igényeinek nagyobb nyomatékot adjon. Az egész ókorban nagy szerepet játszó ihletés, különösen a római írók: Cicero és Ovidius útján nagy hatást tettek a korai renaissancera; főleg Ovidius szavait idézték gyakran:

*Est Deus in nobis, agitante calescimus illo;
Impetus hic sacrae semina mentis habet.*⁷

⁴ Petrarca, *ibid.* 82. — Hasonlóképen Boccaccio, *id.* m. 77. „(I sacerdoti) vollero, che di lunghi da ogni altro plebeo e pubblico stile di parlare si trovassono parole degne di ragionare dinanzi alla divinità, con le quali le si porgessono sacrate lusinghe; ed oltre a queste, acciocchè queste parole paressero di avere più efficacia, vollero che fussero sotto legge di certi numeri composte; per le quali alcuna dolcezza si sentisse... E certo questo non è in vulgar forma usitata, ma con artificiosa, exquisita e nuova forma convenne si facesse...” Költői leírása Poliziano-nál található. A. Politiani Opera. Basileae. 1553., 531. „Sylva cui titulus Nutricia.”

⁵ Marsilii Ficini Opera. Basileae. 1576. I. 614. Ep. L. I. Mars. Ficinus Peregrino Alio. Fighini. 1457.

⁶ V. ö. Platon „Ion.” L. Zilsel, *id.* m. 14.

⁷ Ovidius, *Fasti* VI. 5—6.

A költészet a filozófiával is azonos e felfogás szerint. A filozófia s a költészet is szent és isteni tanok tudománya. Strabo szerint a költészet az első filozófia. A költő tehát filozófus is, különbség közöttük csak a módszerben van: a filozófus nyíltan, a költő pedig allegórikus formában ad kifejezést eszméinek.⁸

A korai renaissance költőideálja nem egyéb, mint sajátos keveréke a középkori költő-teológusnak, az ószövetségi prófétának és az antik költő-vatesnek. A költőt az jellemzi, hogy szent, bölcs, univerzalitásra törekszik és mérhetetlen magasságban áll a közönséges halandó felett. Feladata, hogy magasztos igazságokat találjon ki (*inventio*), a kitalált igazságokat művészi alakítsa, szokatlan szavakkal és kifejezésekkel ékesítse (*compositio-elocutio*), az embereket dicsőítse, lelkesítse, oktassa, buzdítsa, de az általa hirdetett igazságokat takarja be az allegória fátyolával. Csak ezen fátyol fellebbentése után tűnjék ki az igazság, mert ez annál nagyobb hatású, minél nehezebb a megtalálása, minél bonyolultabb az allegória megfejtése.⁹ A költő feladata tehát lényegében kettős: 1. metafizika-teológiai eszmék kifejezése és 2. nemes tettek dicsőítése. Az eszköz pedig, amellyel nagy feladatát betölti, az eloquencia és különösen az allegória.

*Mera poesis est, quicquid sub velamine componimus et exquiritur exquisite*¹⁰, mondja Boccaccio. A költői műveknek mélységes igazságokat kell tartalmazniuk, de elrejtve,

⁸ „bene veteres primam quandam philosophiam poetice esse aiebant, ab eaque potissimum sapientiae auspicabantur initia; quippe cuius praeceptis atque exemplis, sensuum labes omnes maculaeque abstergerentur.“ Politiani Opp. 513. A. Politiani Praelectio in Persium.

⁹ Petrarca, Lett. sen. Ed. Fracassetti. Firenze. 1869—70. XII. 2. „officium poetae est fingere, id est componere atque ornare et veritatem rerum vel mortalium vel naturalium vel quarumlibet aliarum artificiosis adumbrare coloribus, velo amoenae fictionis obnubere, quo remoto veritas elucescat, eo gratior inventu, quo difficilior sit quaesitu.“ — V. ö. Boccaccio, De genealogia Deorum... Parrhisii. 1511. XIV. 7. Fo. CIIII. „poesis est fervor quidam inveniendi atque dicendi seu scribendi, quod inveneris... Huius fervoris sunt sublimes effectus, utputa mentem in desiderium dicendi compellere, peregrinas et inauditas inventiones excogitare, meditatio ordine certo componere, ornare, compositum inusitato quodam verborum atque sententiarum contextu, velamento fabuloso atque decenti veritatem tegere.“

¹⁰ De genealogia Deorum, ... XIV. 7. Fo. CIIII.

az allegória fátyolába burkolva és éppen sajátos allegórikus formájuk miatt nem valók mindenkinek, de a művelt közönség számára annál értékesebbek.¹¹ Az allegória szükséges is, mert *poetae sciunt inimicam esse naturae apertam nudamque expositionem sui*.¹² Amint a természet nem enged bepillantást titkos erőibe és eltakarja azokat a valóság sokszínű leplével, épúgy szükséges, hogy a költő is csak az allegória mögé rejtve tárgyalja magasztos eszméit.

Az allegória különféle példák hatása nyomán terjedt el. 1. Követendő példa volt az antik irodalomban, különösen Vergilius eklogái. 2. A neoplatonizmus is a pogány mythologia allegórikus magyarázatához folyamodott, hogy mélyebb, a keresztény tanokkal egyenlőértékű tartalmat adjon neki. Az alexandriai iskolánál és az ókeresztény irodalomban az allegória a szentírás magyarázatára szolgált. A biblia szószerinti értelmén felül — e felfogás szerint — még más mélyebb értelmet is rejt magában. A középkori teológia kifejlesztette a biblia allegórikus értelmezését, ezt átvette a költészet is és annál nagyobb értéket tulajdonított a költői műnek, minél allegórikusabb volt és minél nehezebb volt allegórikus tartalmának kifejtése. A korai renaissance az allegóriában kereste az antik költészet állítólagos mélyértelmű tartalmának megfejtését és a leghatásosabb eszközt látta benne a költők kivételes helyzetének megerősítésére. Önérzetüket növelte a tudat, hogy olyan költői forma birtokában vannak, amely csak a tudás, a műveltség segítségével szemlélhető és messze felülmúlja a tanulatlan nép költészetét, megadja nekik a magasabb bölcsesség látszatát a prófán tömeggel szemben. Kivételes helyzetük és a tömeg meg-

¹¹ „Hinc studia appellas puerilia ineptia quorsum
Impulit errantem calamum, puerilia Caesar
Julius et toto regnans Augustus in orbe
Tractarunt igitur, quaedam divina Poëtis
Vis animi est veloque tegunt pulcherrima rerum
Ambiguum quod non acies, nisi lyncea rumpat,
Mulceat exterius tantum, alliciatque tuentes
Atque ideo puerisque placet, sensibus verendis
Insanire licet“

Petrarchae Opera. Basileae. 1581. III. 96. Zoilo.

¹² Boccaccio. De genealogia... ibid.

vetése néha a költők ritkaságának hangsúlyozására indítja őket. Petrarca megbotránkozva említi egy levelében, hogy a költészetet kiszolgáltatják a tudatlan népnek.¹³ Mert a költészet isteni ajándék és csak kevés halandó jut birtokába. Ezt később is hangsúlyozzák: *Quam paucissimi vel rarissimi potius existunt Poetae, quorum ingenii etiam vis e coelo manare credita est.*¹⁴ Így vélekedik Enea Silvio is: nem csodálkozik, hogy oly kevés költő van csak: *semper enim pauci rarissimique fuerunt. Quia non datur passim cuilibet divina poesis.*¹⁵ Négy okot hoz fel arra, hogy a költő ritka jelenség: 1. csak az valódi költő, aki az isteni ajándék birtokában van¹⁶; 2. az erkölcsök hanyatlásával, mint minden művészet, a költészet is hanyatlásnak indult;¹⁷ 3. a költőt nem részesítik kellő tiszteletben;¹⁸ 4. a költőnek sokat és sokfélét kell tudnia.¹⁹

A nagy és sokoldalú tudás a humanista írók főkövetelménye lett. A természetes tehetség fontosságát gyakran kiemelik ugyan; hangsúlyozzák, hogy a költő nem lehet sokoldalú,²⁰ hogy feleszületett tehetség nélkül nincs igazi költő,²¹

¹³ Epist. fam... II. 233. Ep. XIII. 6. Petrarca Nelli. V. ö. „De remediis utriusque fortunae” II. 102. „insignis poetarum, maior oratorum raritas.” Petrarchae Opp. I. 1.

¹⁴ Pontani Opera. Basileae. 1538—40. II. 205. Actius dialogus.

¹⁵ Aeneae Sylvii Piccolominaei Opera. Basileae. 1541. Ep. CIV. 594. Triplicis problematis resolutio.

¹⁶ „quia nemo poeta est, nisi cui hoc singulare munus ex alto traditum est, ut cautus et sententiosis versibus humanos actus conscribat. Singularia autem munera excellentia paucis dantur, ideo pauci sunt poetae. Poesis namque, ut Cicero in oratione pro Archia dicit Munus est Dei, nec arte vel imitatio potest haberi, nisi vera dicendi regula detur ex alto.” Aen. Sylv. Piccolominaei Opera... ibid.

¹⁷ „quia... crescentibus hominum vitiis, virtutibusque pereuntibus, sicut aliae disciplinae diminutae sunt, sic et poesis ad nihilum videtur redacta.” ibid.

¹⁸ quia non redditur poesi suus honor, ideo pauci sunt poetae. Namque ut Cicero dicit, honor alit artes omnesque incendimur ad studia gloriae. Ubi vero deest honor, ibi et studium deficit.” ibid.

¹⁹ „quia multa et varia scire oportet eum qui sit poeta.” ibid.

²⁰ „Uni ingenio satis est unius studii gloriam mereri. Qui multarum titulis artium superbiunt, aut divini homines sunt, aut impudentes, aut insani.” Petrarca, Ep. fam... I. 242. Ep. L. IV. 15. Johanni Andreae Bononiensi.

²¹ Volaterrano Cicero szavait hangsúlyozza. (L. pro Archia)

de inkább csak elméleti fontosságot tulajdonítanak ennek, s már korán hirdetik, hogy az igazi költőnek a tehetség adottságán kívül alapos tudásra is szert kell tennie.²² Elméletileg az egész korban uralkodó maradt a poeta-vates magasztos eszménye, a valóságban azonban az írók tevékenysége mindinkább tudományos színezetet öltött. Sokoldalú tudás, szorgalom, munka lettek a költő legjobban méltányolt tulajdonságai, költőideálul pedig a poeta doctus alakult ki. Ennek a költőtípusnak jellegzetes tulajdonságai: 1. a formális szépség kultusza, 2. erkölcsi tendenciákat szolgál, hogy erényekre buzdítson, különösen a történetírás jó példái által, 3. a dicsőség hirdetése. Ez lett az író igazi hivatása. A renaissance emberei fölismerték, hogy a dolgok örökké változnak, az ember mulandó, de az emberi nagyság fennmarad az utódok emlékeztetésében az írott művek által. Minden elmúlik, de az irodalmi művek maradandók:

*Omnia mors perimis, rapis omnia parta labore;
Post mortem probitas scriptaque sola manent.*²³

vagy:

*Forma perit, pereunt et opes, vorat omnia tempus,
Gloria carminibus non moritura nitet.*²⁴

A költő dicsőségre törekszik és művei által a halhatatlanság részesévé válik: *poeta honorem famamque quaeritat. Et can-*

„Saepius compertum ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quam doctrinam sine natura valuisse“. R. Volaterrani Commentariorum Urbanorum I. 38. III. 28. Fo. CCCL. Parrhisiis. 1526. V. ö. Pontani ad Consalvum Ferdinandum Magnum. De Fortuna l. I. c. XXXVIII. Similitudo de Sibyllis, vaticinantibusque ac de poetis. I. I. Pontani Opera I. 530.

²² Voßler mondja id. m. 51.: „das allmähliche Zurücktreten des religiösen Bedürfnisses, sowie die sozial-politische Umgestaltung Italiens wiesen dem Dichter immer mehr die Rolle eines Poeta historiographus und dispensator gloriae zu. Er entfernte sich von der Theologie um sich der Geschichte und Rhetorik zu nähern. Aber der Gedanke der souveränen Stellung des Poeta Vates, außerdem, daß er zu apologetischen Zwecken erhalten mußte, schmeichelte er auch zu sehr der Eitelkeit, als daß man ihn gerne aufgegeben hätte.“

²³ Fünf Bücher Epigramme des K. Celsus. Hrsg. v. K. Hartfelder. Berlin. 1881., 114. V. 60. Ad mortem.

²⁴ Hieronymi Balbi Opera Poetica, oratoria, ac politico-moralia... Ed. J. de Retzer. Vindobonae. 1791—92. I. 185. 94. Ad Hippolitam.

*tans superum laudes virtutisque excitans amorem, iter sibi faciat in coelum.*²⁵

A költészet, amelynek ilyen eszményi feladatai voltak, az egész korban a legnagyobb elismerésre tartott igényt. Állandóan hangsúlyozták, hogy a szentírás, az egyházatyák, minden idők nagy emberei megbecsülték a költészetet és tisztelték a költőket. *Splendidum iubar, ... decus humanae atque divinae scientiae, ... necessarium munus a Deo datum*²⁶ néven nevezik, nem tudnak szebbet elképzelni, mint a bölcsességet, melyet a költészet útján szerezhethünk meg: *Non ... lucifer aut hesperus tam pulcher est, quam sapientia quae studiis acquiritur literarum, unde et dicere Plato solebat: quodsi videri eius forma posset, mirabiles sui amores excitaret ...*²⁷ A költészet hasznos, — mondja Pontano — mert az embereket az erény gyakorlására ösztönzi, az embereknek tudást, műveltséget, kultúrát adott, az embert Istenhez vezeti, de szükséges is, mert erényekre buzdít, a bűnöket ostromozza, nélkülözhetetlen mindenki számára a helyes élethez.²⁸

²⁵ Aen. Sylv. Piccolominaei Opera. 621. Ep. CXI. Vuilhelmo de Lapide.

²⁶ Aen. Sylv. Piccolominaei Opera. 595. Ep. CIV. Triplicis problematis resolutio.

²⁷ U. o. 502. Ep. IV. Nepoti suo Anthonio.

²⁸ Haec (poesis) prima excitavit ad virtutem homines, dum animae immortalitatem proficitur; haec e terris piorum animos in coelum devertit, ... Tu ... mortalitati occurristi, ... scriptorum tuorum perpetuitate, tu e sylvis homines eruisti atque e speluncis. Per te noscimus, per te praeterita ante oculos cernimus; per te Deum sapimus, religionemque retinemus ac pietatem, Deoque ipsi accepti, supernam etiam in sedem ab eo vocamur, arasque cum ipso meremur et templa.“ Pontani Opera. Tom. II. 286. Actius dial. V. ő. „Est ... utilis poetica quae laudando virtutes in earum amorem allicit homines ... Est et iterum utilis, quia vitia detestatur, arcetque ab his homines ... Est et aliter utilis poetica. Nam Dei nostri laudes nullo pacto suavius aut melius decantari possunt quam versibus poetarum.“ Aen. Sylv. Piccolominaei Opera ... 596. Ep. CIV. Trip. Probl. res. — „dici necessarium debet illud, sine quo bene non possumus vivere; sed absque poetica nulla res publica bene vivit, ergo necessaria est ... non bene vivunt civitates, nisi sint qui bene mores suadeant et vitia confutent: quod proprium poetarum est, qui mille modis milleque artibus sciunt hoc probare et illud redarguere.“ ibid. — V. ő. még Reuchlin „Henno“ c. vígjátékának kardalait. Joh. Reuchlins Komödien. Hrsg. v. H. Holstein. Halle a. S. 1888., 25.

II.

Hírnév és halhatatlanság.

A hírnévre vágyik a renaissance írója: hírnév a kortársaknál, hírnév az utókornál; a dicsőség ígérete ihlet,¹ s a dicsőség vágya ösztönöz az írásra. Aki „nem nyert hírt e földi létben, maga után nagyobb nyomát se nyomja, mint hab a vizen és a füst a légben.”² Dante a Paradicsomban ad legszébb kifejezést nemes dicsőségvágyának:

*O somma luce, che tanto ti levi
Da' concetti mortali, alla mia mente
Ripresta un poco di quel che parevi,
E fa la lingua mia tanto possente,
Che una favilla sol della tua gloria
Possa lasciare alla futura gente;
Chè, per tornare alquanto a mia memoria
E per sonare un poco in questi versi,
Più si conceperà di tua vittoria.*³

Petrarcánál egész gyűjteményt állíthatnánk össze hasonló nyilatkozatokból:

*Implumem tepido praeceps me gloria nido
Expulit et coelo iussit volitare remoto.*⁴
— — — „est mihi famae
Immortalis honos et gloria meta laborum.”⁵

¹ „es ist das Wort „gloria“ selber, das den Menschen berauscht.“ Zielinski: Cicero im Wandel der Jahrhunderte.“ Berlin. 1912., 202. V. ö. J. Bruckhardt: Die Kultur der Ren. in Italien. Leipzig. 1928. „Der moderne Ruhm.“ 132—143.

² Divina Commedia, Inferno XXIV. 46—51.

„Omai convien che tu così ti spoltre“
Disse il maestro; „chè seggendo in piuma.
In fama non si vien, nè sotto coltre;
Senza la qual chi sua vita consuma,
Cotal vestigio in terra di sè lascia,
Qual fummo in aere ed in acqua la schiuma.”

Idézve a Scartazzini-féle kiadásból. A magyar szöveg Babits fordítása szerint. Bp. 1912.

³ Paradiso XXXIII. 67—75.

⁴ Petrarchae Opera. Basileae. 1581. III. 76. Ep. metr. I. 1. Barb. Sulm.

⁵ U. o. 94. Ep. metr. II. 11. Zoilo.

*Quamvis autem inane quoddam ventoque simillimum sit gloria, dulce tamen nescio quid inest, quod magnos etiam animos possit allicere.*⁶ Petrarca azonban még erősen ingadozik a keresztény alázat és a dicsőségvágy között. Öccséhez írt egyik levelében keserű bánattal említi olthatatlan vágyát a földi hírnév után: — ... *quanta nobis fuerat cura, quantaeque vigiliae, ut furor noster late notus, et nos essemus populorum fabula ... denique quid non fecimus, ut amor ille ... plausibiliter caneretur ...*⁷ „De contemptu mundi“ c. művében Szent Ágostonnak, mint egyik hibájáról emlékezik meg dicsőségvágyáról és a földi halhatatlanságra való törekvéséről.⁸

Boccaccio is, bár szerényebb Petrarcánál, bevallja egy levelében, hogy dicsőségvágyból írja műveit; *trahente me perpetuandi nominis desiderio.*⁹ Poliziano így ír Giovanni Pico della Mirandolának: *Arsi pene semper, nimis improbe forsitan, sed arsi tamen semper studio famae perpetuae, sic ut pro nihilo divitias, dignitatem, potentiam, voluptates haberim, si cum superstite gloria conferrentur.*¹⁰ Sannazaro egy elégiájában említi, hogy azért szenteli életét a költészetnek, hogy halála után az emberek emlékezetében mint híres költő tovább éljen:

*Phoebe sacros cogor lustrare recessus,
Vocalemque undam, Thespiadumque choros:
Ut fugiam nigras supremo in funere flammās;
Et volitem populi docta per ora mei:
Meque inter claros adtollat fama poetas;
Nec rapiat nomen nigra favilla meum:
Et nostro celebrata superbiat umbra sepulchro;
Spernat et e Parii marmora caesa jugis.*¹¹

⁶ Fr. Petrarchae Epist. de rebus fam. Ed. I. Fracassetti. Florentiae. 1859—63. II. 101. L. X. 6. Johanni Episc. Neuburgensi. Egyéb hasonló helyek: Ep. metr. II. 17. Ad Joannem Certaldum. — Canzone CCLXIV. 55. — Ep. de reb. fam. XIII. 4. — De contemptu mundi. I. III. — Africa VIII. 598. stb.

⁷ Petr.: Ep. de reb. fam. II. 72. L. X. 3.

⁸ Petr. Opera. I. 352—369.

⁹ G. Boccaccio, Opera latine minori a cura di Fr. Massèra. Bari. 1928. IX. 197. Ep. 18. Jacopo Pizzinga.

¹⁰ Politiani Opera. Ep. L. XII. Joh. Pico Mirandulae. 167.

¹¹ Sannazarii Poemata... Patavii. 1751. — I. El. nona, De studiis suis, et libris Joviani Pontani. 90.

Néha Apollóhoz vagy a Múzsákhoz fordulnak a költők és kérik őket, tegyék részeseivé az óhajtott hírnévnek és ajándékozzák meg műveiket a halhatatlansággal:

*Adesto doctis te rogo vatibus
Lucem ferendo, ut carmina posteris
Annosa scribamus deserti
Continuis placitura saeculis,*¹²

így könyörög Celtes Apollóhoz, Pietro Bembo pedig a Múzsákhoz intézi kérését, hogy adják meg költeményeinek a hírnevet:

*Dive per cui s'apre Elicona e serra,
Use far a la morte illustri inganni,
Date a lo stil, che nacque de' miei danni,
Viver, quand' io sarò spento e sotterra.*¹³

Az írók tudatosan méltónak is tartják magukat a hírnévre és meggyőződéssel hirdetik, hogy műveik által századokon át fennmarad nevük, sőt elnyerik a halhatatlanságot. Az öntudatos „non omnis moriar” az önérzet egyik tipikus formája lesz.

Dante mesterének, Brunetto Latininak szájába adja azokat a büszke szavakat, melyek élesen megvilágítják a renaissance íróinak önérzetét. Brunetto Latini megjósolja neki, hogy előtte nyitva áll a hír réve és dicsőíti őt, mint a rómaiak híres utódját, akinek nevére még „mindkét párt éhes lesz.”¹⁴

Filelfo merészen hirdeti magáról: *Meque ad scribendum*

¹² K. Celtes Odarum l. IV. Argentorati. 1513. L. III. 15. Ad sodalitatem litterariam Rhenanam...

¹³ Opere del Card. P. Bembo. Venezia. 1729. II. 5. Rime di P. Bembo. Son. I.

¹⁴ Inferno XV. 55—57, 70—72.

Ed elli a me „Se tu segui tua stella
Non puoi fallire al glorioso porto,
Se ben m'accorsi nella vita bella;

— — — — —
La tua fortuna tanto onor ti serba,
Che l'una parte e l'altra avranno fame
Di te; ma lunghi fia dal becco l'erba.”

V. ö. K. Burdach: Dante u. das Problem der Ren. 136. Deutsche Rundschau. 1924. Bd. 198. 129—54, és 260—277.

*converti totum: quo non praesentibus modo, sed etiam posteris natus fuisse videar.*¹⁵ Hasonlóan ír Celtes is:

*Post fata manet me gloria, currens
Docta per ora virum...*¹⁶

A késői renaissance idején Giovio írja: „*in hac vita aliquam mihi aeternitatis spem... arbitror.*”¹⁷ Ezek az önérzetes kijelentések gyakran hasonló tartalmú ókori költemények szabad utánzatai. Enea Silvio Piccolomininek Gaspar Schlickhez intézett egyik levele pl. Horatius első ódájának ügyes körülírása, a végén azzal a büszke megjegyzéssel, hogy „*non erit in posteris meum nomen obscurum*”, ha a Múzsák kegyesek lesznek hozzá.¹⁸ Celtes „Ad Musam suam” c. ódája Horatius II. 20. ódájának szabad utánzata:

*Iam clara vatem musa superstitem
Humo levabit syderibus parem,
Cunctasque per terras volabo
Per populos patriasque gentes.*

— — — — —
*Me nemo busto compositum fleat,
Et nemo clavis marmoribus gravet,
Quando sepulchri saxa nostri
Perpetuis posui columnis.*¹⁹

Az írói halhatatlanság gondolata sírfeliratokon is megnyilvánul. Cuspinianus sírfeliratában pl. ezt olvashatjuk:

*Historiae immensae monumenta reliqui
Vivus in his semper Cuspinianus erit.*²⁰

A legtöbb író nemcsak önmagát tartja a halhatatlanság részesének, hanem tudatában van annak, hogy mások hírnévét is ő örökíti meg. A költőknek s különösen a történetíróknak hatalmukban áll, hogy másokat halhatatlanná tegyenek,

¹⁵ Filelfo, Ep. fam. (s. a. et l.) L. V. Pallanti Strozae. Mediolanum. 1444.

¹⁶ Celtes Odarum I. I. 12. De garrulo Vindelico.

¹⁷ P. Iovii: Historia sui temporis. Lutetiae Parisiorum. 1553—54. II. Praef. ad Cosmum Medicem. 2.

¹⁸ Aen. Sylvii Piccolominaei Opera. 593. Ep. CII. Casparo Schlick.

¹⁹ Celtes, Odarum I. III. 6.

²⁰ A felirat 1529-ből származik. Idézve I. Aschbach: Geschichte der Wiener Universität. Wien. 1865—77. II. 295.

mert azok, akiket az írók műveikben megörökítenek, *mortui vivunt, nec ulla istorum aetas immemor erit.*²¹ De épígy megőrizhetik mások rossz hírét is, sőt egészen átadhatják őket az örök feledésnek azáltal, hogy elhallgatják tetteiket az utókor előtt.

Ez a gondolat már Dantenál feltűnik,²² öntudatosabbá válik Petrarcanál,²³ később pedig közkeletűvé lesz. Barátaikat biztosítják az írók, hogy megemlékeznek róluk műveikben s ezáltal halhatatlanná teszik őket:

*meis cunctum lyricis habebis
Nomen in aevum*²³

írja Celtis Reuchlinnak, Erasmus pedig így ír Battusnak: *tui nominis immortalitatem cum aeternitate scriptorum meorum vides coniunctam esse, ut siquidem nos ingenio libros nostros ab interitu potuerimus asserere, tui quoque candoris memoria nunquam sit interitura.*²⁵ Vadianus nagy bizalommal igéri Reuchlinnek: *Ego quantulacunque doctrina ac ingenio id moliar, ut vel meo iudicio Capnioni debuisse studiosos omnes futura saecula agnoscant. Excudetur jam nunc a me scriptus de poetica libellus, in quo meritissimam laudem tui locis opportunis inserui, meam in te observantiam hoc ipso testaturus ejus tibi copiam brevi faciam.*²⁶ E hitben kéri Fer-

²¹ Aen. Sylv. Piccolominaei Opera. 621. Ep. CXI. Vuilh. de Lapide. V. ö. Pez, Thesaurus Anecdotorum Nov. Tom. IV. Pars. III. 659. Aen. Sylv. Piccolomini „Pentalogus de rebus ecclesiae et imperii.“ col. 647. J. Burckhardt: Die Kultur der Ren. in Italien. Leipzig. 1928., 134. — Huszti J.: Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában. 103. Egyet. Phil. Közl. 1919. XLIII. 96—107, 220—238.

²² Inferno XXXII. 91—93.

„Vivo son io, e caro esser ti pote“

Fu mia risposta, „se domandi fama,

Ch'io metta il nome tuo tra l'altre note.

L. még Inferno VI. 89; XIII. 53; XVI. 85; XXXI. 127; Purg. V. 34 stb.

²³ Pl. a szonettekben.

²⁴ Celtis Odarum I. III. 24. Ad Joannem Reuchlin seu Capnion.

²⁵ Erasmi Rotterdami Opera. Lugd. Bat. 1703 — 06. III. 59 C. Ep. LXXIII. Batto Suo. Erasmus leveleinek nagy kritikai kiadásához P. S. Allentől sajnos nem juthattam hozzá.

²⁶ Joh. Reuchlins Briefwechsel. Ges. u. hrsg. von L. Geiger. Tübingen. 1875. (Bibl. des lit. Vereins in Stuttgart, 126) 262. Ep. CCXXIX. Vadianus Johanni Reuchlin. Wien. 1516.

reto Albertino Mussatot, hogy tegye halhatatlanná művében egy halott barátját, mert:

*Tu quoque perpetuam rebus dare carmine famam
Et potes et nosti...*²⁷

Leveleket intéznek az írók királyokhoz és fejedelmekhez az-
zal a figyelmeztetéssel, hogy idejében gondoskodjanak híruk
fennmaradásáról. Küldjenek nekik tudósítást tetteikről, hogy
műveikben megörökíthessék azokat. Angelo Poliziano János
portugál királytól az afrikai felfedezésekkel kapcsolatban kér
tudósítást, hogy a király tetteit az utókor számára történeti
műben megörökíthesse:

— *quorsum haec ego nunc tam multa? Nempe ut te rogem non
seculi modo istius, sed omnis etiam posteritatis, omnium gentium verbis,
ne perire rerum tantarum, neve intercidere consecrandam scilicet aeterni-
tati memoriam patiaris, quin ferrea doctorum hominum, atque adamantina
potius signari iubeas voce, quae nec aevi quidem tacite se volventis edaci
dente consumitur... delegetur, obsecro, magne rex, idoneis hominibus
officium mandandis literis... quocunque, stylo, quacunque lingua, ma-
teriam segetemque rerum a te, tuisque gestarum... Et quidem rogavi
ego nuper... Cancellarii tui... liberos, ut mihi istic ipsorum opera rerum
a vobis gestarum si modo extent commentarii describerentur.*²⁸

Poliziano Mátyás királynak is ajánlkozik, hogy megörö-
kíti tetteit *non erubescendis carminibus*, mert, mint írja:

— *bella et paces mandare victuris utriusque linguae monumentis et
historiae molli filo contexere iam pridem didicimus, tum vel undanti solu-
tae vocis eloquio vel immortalis musarum cantu totam posteritatem sacris
implere praeconiis.*²⁹

Ezzel a kéréssel fordul Poggio Hunyadi Jánoshoz két le-
velében. Az egyikben nagy elismeréssel említi Hunyadi török
elleni hadjáratát; szeretne többet írni róla, de keveset tud.
Kéri tehát, küldjön tudósításokat tetteiről. *Ego postmodum
enitar* — folytatja — *ut posterorum memoriae demandentur.*³⁰

²⁷ Ferretus Vicentinus ad Mussatum Patavinum de morte Benvenuti
Campesani Vicentini Poetae. 1187 B. Muratori: Rerum Ital. Script
Mediolanum. 1727—1751. IX.

²⁸ A Politiani Opera. 136. Ep. L. X. Joanni... regi Portugalliae...

²⁹ U. o. 116—117. Ep. L. IX. Matthiae dei gratiae invictissimo Pan-
noniae Regi. Közölve még: Ábel—Hegedűs: Analecta nova ad Hist.
Ren. in Hung. Litt. spect. Budapest. 1903., 425.

³⁰ Az Angelo Mai által kiadott Specilegium Rom. X. kötetéből.
Roma. 1844., 247—50. Idézve Ábel: Adalékok a humanizmus történeté-
hez Magyarországon. Budapest. 1880., 158.

A másik levélben inti a nagy hadvezért, hogy pártfogolja az irodalmat, mert az nagyobb dicsőséget fog nevének szerezni, mint hatalma és nagy győzelmei. A hadvezérek neve és dicső tetteik örök feledésbe merülnének: *nisi litterarum beneficio nomen illorum foret ab interitu vindicatum*.³¹

A hírnév adományozójának szerepét leginkább a mecenásokkal szemben hangsúlyozzák. Szerintük az írók feladata éppen abban van, hogy a nagy férfiak dicső tetteit feljegyezzék az utókor számára, hogy azok neve örökké fennmaradjon.³² A mecenásoknak ajánlott művekben gyakran fordul elő az az ígéret, hogy a szerző a mecenást neki ajánlott művével halhatatlanná teszi. Cristoforo Persona Agathias fordításának Beatrix királynéhoz intézett előszavában olvasuk: *enitar deinceps sic scriptis extollere, ut eius tot decora vel ad posteros transmittantur*.³³ Bartolommeo Fazio „De humanae vitae felicitate” c. művében így ír Alfonso, nápolyi királynak: *Ego... pro meo in te amore et observantia singulari, quam malo rebus, quam verbis praestare, tuis virtutibus et rebus gestis celebrandis magnificandisque, nunquam profecto satiari possem, ut omnibus posteris notus et clarus etiam per me fias*.³⁴ Locher „In laudes Maximiliani” előszavában azt mondja:

*En tibi perpetuas laudes et sacra dicabunt
Carmina, que rursum secula multa legent*.³⁵

A legelénkebb szinekkel akkor ecsetelik a mecenás előtt az irodalmi hírnév nagyszerűségét, ha a szerző kéréssel for-

³¹ U. o. 159.

³² V. ö. Antonio Panormita: Parallela Alphonsina... de dictis et factis Alphonsi regis... Hanoviae. 1611. L. I. Prooemium. 6, „Xenophon... dictorum et factorum Socratis commentarios edidit, quicquid a sapientissimo viro diceretur efficereturque memoria ac celebratione dignum existimans. Cuius ego consilium usque adeo laudo proboque, ut mihi semper excellentissimorum hominum vestigia atramento et calamo observari debere visum sit, nec quicquam eorum quae dicerent aut facerent, frustra elabi permittere.”

³³ Ábel—Hegedűs: Analecta nova... 407.

³⁴ Barth. Faccii, De humanae vitae felicitate liber... et de excellentia et praestantia hominis. Hanoviae. 1611., 107.

³⁵ Jac. Locher, Libri Philomusi: Panegyrici ad Regem, Tragedia de Thurcis et Suldano. — Dialogus de heresiarchis, Strassburg. 1497. — Praefatio Jac. Philomusi... in laudes Maximiliani.

dul hozzá, különösen, ha anyagi támogatást kér. Gyakran tettek ezek az írók kísérletet, hogy a halhatatlanság gondolatával zsaroljanak. Megígérik a mecénásnak, hogy mint az örök hír vagy feledés korlátlan urai gondoskodnak örök hírnevéről, ha viszont a mecénás róluk fog gondoskodni.

*Est famae vates praeco; Tibi nostra camaena
Serviet in laudes semper itura tuas
Tu modo pauperiem remove tenuique poetae
Ocia Caesareo tuta favore dato*³⁶

olvassuk Joh. Bapt. Pius Lucretius kommentárjában. Erasmusnál különösen ifjabb éveiben igen gyakran fordul elő ez az ígélet, pl. Angliából való hazatérése után Miklós, burgundiai püspökhöz intézett levelében: *mihi quidem Britannicus ille Aquilo, una cum nummis ita vocem ademit, ut non lupus aequae possit, qui te prior viderit. At non flant Zephyri, nisi vere ineunte: quare humanissime Praeposito, si tu dominae Veriensi, patronae meae, ver fueris, illaeque mihi Favonius adspiraverit, ego vicissim utriusque cygnus fuero, ita canorus, ut ipsa etiam exaudiat posteritas.*³⁷

Majdnem minden írónál találkozunk hasonló önérzetes ígéretekkel, néha nagyhangú dicsekvésekkel, „de a legorcátlanabb kufár ezzel az áruval”³⁸ Filelfo volt. Amilyen szilárdan hitte saját halhatatlanságát, époly erősen hitt az általa megörökítettek halhatatlanságában is. Gyakoriak nála az ilyen kijelentések:

*Non ingratus ero; nam qui mea vota fovebunt,
Semper ego meritis prosequar hos titulis.*

*Non ingratus ero; nam me tua vate per omnes
Cognita venturis gloria tempus erit.*³⁹

³⁶ Abel—Hegedűs: *Analecta nova* ... 422. Rev. Episc. Quinqueecl. (Szakmáry.)

³⁷ Erasmi Opera. III. 25 A. Ep. XXIV. Nicolao a Burgundia Praeposito. Lutetiae. 1498.

³⁸ Voigt: *Die Wiederbelebung des klass. Altertums*. Berlin 1881. I. 531. „der frechste Krämer mit diesem Artikel.“

³⁹ Idézve C. Rosmini: *Vita di Fr. Filelfo*. Milano. 1808. II. 287—288. L. Voigt: *Die Wiederbelebung des klass. Altertums*. I. 531., ahol szintén közölve vannak.

*Propter innumerabilis tuas egregiasque virtutes: quantum ipse cura potero diligentiaque praestare: faciam immortalem te apud omnem posteritatem.*⁴⁰

Nemcsak egyes személyek hírneve függ az írótól, hanem egész városok, országok dicsőségét hirdethetik a világnak, mint Giovanni Villani „Historia Fiorentina“ c. művében: — *considerando la nobiltà, et grandezza della nostra Città, a' nostri presenti tempi, mi pare che si convenga di raccontare, et fare memoria della origine et cominciamento di così famosa Città; et delle mutationi adverse et felici et fatti passati di quella...*⁴¹ „Germania“ c. művében I. Wimpfeling pedig a strassburgiak dicsőségét és szabadságát akarja az egész kereszténységnek hirdetni.⁴²

A költő adományozója a rossz hírnek is: *...accederent item post manum validam poetae et historici, quorum hoc tempore magna copia vivit, qui me praeceptorem quondam suum, ut par est, venerantur, qui tantam iniquitatem adversariorum perpetuae traderent memoriae et innocenter passum me describerent cum aetherna gymnasii vestri ignominia,*⁴³ írja Reuchlin. Erasmus így fenyegeti egy ismeretlen ellenségét: *Quodsi tu perges ista tua petulantia famam meam incessere, vide ne mea quoque lenitas victa efficiat, ut tu post mille annos inter virulentos sycophantas, inter gloriosos nebulones, inter malos Medicos decanteris.*⁴⁴ De még a rossz hír is hírnév s ezért a legnagyobb büntetés az, ha valakit hallgatással mellőznek az írók és neve feledésbe merül. Ezért legjobb az ellenfél nevét meg sem említeni. Egymásnak mintegy szemrehányást tesznek az írók, ha ilyesmi mégis előfordul. Hogyan emlegethette Reuchlin műveiben ellenfelét, Pfefferkornt, — írja Pirckheimer Reuchlinnak, — hisz az így éppen Reuchlin műve által érte el azt, amit saját erejéből

⁴⁰ Fr. Philelfi Ep. fam. L. XVI. Jac. Ant. Marcello. Mediolanum. 1458

⁴¹ Hist. Fiorentine di Giov. Villani Città. Fior... Prologo del I. Libro. 9 A. Muratori, Rer. Ital. Script. XIII.

⁴² I. Wimpfeling: Germania. Übersetzt von Ernst Martin. Strassburg. 1885. Einleitung.

⁴³ Geiger: Joh. Reuchlins Briefwechsel. 165. Ep. CXLIV. Reuchlin Cunrado Kollin... theol. prof. Coloniae. Stuttgart. 1512.

⁴⁴ Erasmi Roterdami Opera. III. 375 F. Ep. CCCLVIII. Cuidam Obtreclatori. Lovanio. 1518.

nem tudott, nevének fennmaradását a műveltek emlékezetében:

— *Prohibuere olim Ephesii nomen scelerati illius hominis qui Dianae templum succenderat, literarum monumentis inseri, scilicet ne ex facinore illo nefasto perpetuam memoriam assequutus esse videretur. Tu vero hominem tibi inimicissimum et qui aliter doctis praecipue ignotus fuisset, libris tuis celebras... non vides... illum hoc pacto famam seu magis infamiam assequutum esse et quod propriis virtutibus sibi denegatum viderat, id inimici opera quaesivisse, scilicet ut doctorum volaret per ora virum.*⁴⁵

Az a gondolat, hogy a költő a hírnév adományozója, a szerelmi költészetben is szerephez jut. Tipikus motivum lesz a költő büszke tudata, hogy az általa megénekelt nő híressé válik, s örökké élni fog az utókor emlékezetében.⁴⁶ Petrarca Vergilius kódexének első lapján a költő következő feljegyzése található: *Laura propriis virtutibus illustris et meis longum celebrata carminibus...*⁴⁷ Szonettjeiben pedig így ír:

*O leggiadre arti e lor effetti degni !
L'un con la lingua oprar, l'altra col ciglio
io gloria in lei, ed ella in me virtute.*

*Ivi a del suo ben far corona e palma
quella ch' al mondo sì famosa e chiara
fe' la sua gran vertute e l' furor mio.*

*Se mie rime alcuna cosa ponno,
consecrata fra i nobili intelletti,
fia del tuo nome qui memoria eterna.*⁴⁸

Boccaccio panaszkodik egy szonettben szerelmeséről, aki azért kegyetlen hozzá, hogy a költő minél több költeményben

⁴⁵ Geiger: Reuchlins Briefwechsel. 183. Ep. CLVII. Bilibaldus Pyrkaimer Joanni Reuchlin. Nürnberg. 1512.

⁴⁶ Geiger: Petrarka. Leipzig. 1874., 225.: „In der Beschäftigung mit der Verherrlichung der Geliebten belebt den Dichter das Bewußtsein, daß durch diese Gesänge, sein und ihr Name unsterblich sein würden. Jünglinge und Jungfrauen würden ihr Andenken verehrend feiern, würden sein Leiden mitfühlend beklagen.“

⁴⁷ L. Geiger: Ren. u. Hum. in Italien u. Deutschland. Berlin. 1882. Facsimile a 44. lapnál.

⁴⁸ Petrarca, Le rime... Torino. 1924. Son. CCLXXXIX (L'alma mia fiamma). — Son. CCXCV. (Soleano i miei.) — Son. CCCXXVII. (L'aura e l'odore). L. még Son. CXXXI. (Io canterei). — CXLVI. (O d'ardente). — CCIII. (Lasso ch' i' ardo). — CCCXXXIII. (Ite rime dolenti)... Canz.: Che debb' io far? stb.

ünnepelje és híressé tegye. Megígéri tehát neki, hogy ezentúl majd ócsárolni fogja költeményeiben.⁴⁹ Celtis ilyen ígérettel igyekszik megnyerni egy leány szerelmét:

*Hoc feres tanti pretium favoris
Virgo, si nostros relevas dolores
Sarmatas inter tua clara nunquam.
Nomina perdes.*⁵⁰

A legjelentősebb terület, ahol az író mint a hírnév adományozója szerepelhetett, a történetírás. A historikusok tipikus frazeológiája: *perpetuae tradere chartae; litterarum immortalitati commendare; posteritati mandare; aeternitati consecrare; cuncta quemadmodum gesta erant, conscribere, atque perpetuis et aeternis Latinarum Litterarum monumentis mandare.*⁵¹ A humanisták szerint a történetírás feladata tulajdonképpen a nagy férfiak dicsőítése és tetteik megörökítése: *nihil aliud fere est Historia, nisi celebratio Virorum illustrium.*⁵²

Mindig vannak olyan férfiak, akik nagy tetteket visznek végbe s mintegy learatják a dicsőség termését, azok a férfiak pedig, akik ezeket a tetteket megörökítik, mintegy megőrzik a learatott termést lelki táplálékkul az utókor számára. A történetírónak nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy a kiváló embereket halhatatlanná tegye és ne tűrje, hogy azok a férfiak, akik minden erejükkel a halhatatlanságra törekedtek, megörökítés hiányában örök feledésbe merüljenek.⁵³

⁴⁹ Opere volg. XVI. Firenze. 1834. Son. 13. (Pallido, vinto...) L. Burckhardt, id. m. 141.

⁵⁰ Celtis Odarum I. I. 14. Ad Hasilinam.

⁵¹ Ferreti Vicentini, De Scaligerorum Origine. 1197 C. Muratori IX. — Philelfo, Ep. fam. L. XI. Joh. Jac. Ricio. Mediolanum. 1453 és Sigismondo Pandulpho Malatestae. Mediolanum. 1453. — Annotatio Rerum Gestarum in vita... Fr. Sfortiae. Praef. Petri Candidi Decembrii. c. III. 1023 C. Muratori XX. — Porcellii, Commentaria rerum gestarum a Jac. Piccinino anno 1453. 4 B. Muratori XXV. — Iannotii Manetti Praefatio in Historiam Pistoriensem. 991 C. Muratori XIX. stb.

⁵² Matthaei Palmerii De captivitate Pisarum... Nerio Capponio. 164. Muratori XIX.

⁵³ Campano szerint a nagy emberek tetteit meg kell öröközni: „quo maxime potest studio, aut factis, aut dictis illustrare, nec pati eos occidere, qui summopere ut immortales sese facerent studuerunt... Nec tempus ullum fuisse censeo, in quo et qui gerere praeclaras res, et qui gestas scribere possent, natura abunde non tulerit; alteros ut tamquam

Minden időben számos dicső nép és férfi volt, akiknek nagy tetteiről senki sem tud, mert nem voltak íróik: *scriptore et litteris caruere*.⁵⁴ Milyen sajnálatra méltók ezek! Ők maguk nélkülözik a megbecsülést és hírt, amely legszebb jutalma a nagy tetteknek, másokat pedig nem tudnak az erényre és dicső tettekre ösztönözni, pedig az erény követésére leginkább a jó példa buzdítja az embert.⁵⁵ Azok a férfiak ellenben, akiknek tetteit följegyezték a történeti művekben, örökké élnek és halandókból csodálatosképen halhatatlanokká válnak.⁵⁶ A történetírás feladata tehát nem a történeti események száraz elbeszélése, hanem:

*...qui vicerint, et quod sequutum sit, demonstrare; clarorum Hominum laudes nequaquam silere, et nequiter facta damnare. Quod aliud fere nihil est, quam omnium temporum, omniumque magnarum rerum summam colligere, et unius hominis memoriae, iudicioque mandare.*⁵⁷

Igy a történetírás erősen szubjektív színezetet kapott, de e mellett nagy mértékben felvirágzott. Számos történeti mű keletkezett a renaissance korban: életrajzok, gyűjteményes művek, monografiák híres férfiokról és nőkről.⁵⁸ Ez az

meterent gloriae segetem; alteros ut horreo penuque repositam instruendae posteritati, tamquam familiae alendae reservarent.“ Campani Brachii Perusini Vita. Prooemium. 437. Muratori XIX.

⁵⁴ „Non... qui res magnas fecere, sed quorum facta probe scripta sunt, gloriam habent. Credere quidem consentaneum est, et id doctissimi Viri affirmant, multas fuisse nobilissimas gentes, multos vixisse excellentissimos Viros, qui res maximas magnificasque gessere, quarum nulla memoria durat, non quia memorandae non fuerunt, sed quia scriptore et litteris caruere.“ Matth. Palmerii De vita et rebus Gestis Nicolai Acciajuoli Florentini... Commentarius. Praef. 1201 A. Muratori XIII.

⁵⁵ „et ipsi honore suo, quem maximum Virtutis esse praemium duco, carent, et aliis nullum rerum gerendarum amorem, qui a probatis plerumque elevatur exemplis, excitare possunt.“ u. o.

⁵⁶ „...de Oratoribus, de Poetis, deque historiarum Scriptoribus audeo dicere, quorum monumentis illustribus vivunt viri laude digni memoria hominum sempiterna. Et quod mirabile dictu est, ex mortalibus immortales fiunt.“ Porcellii Commentaria rerum Gestarum a Jac. Piccino a. 1453. 2 A. Muratori XXV.

⁵⁷ Matthaei Palmerii... De captivitate Pisarum... 166 A. Muratori XIX.

⁵⁸ Ant. Panormita: ...De dictis et factis regis Alphonsi. Hanoviae. 1611. — Galeotto Marzio: De dictis et factis regis Matthiae... Irod. tört. emlékek. II. Olaszországi XV. sz.-beli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja Ábel Jenő. Bp. 1890., 217—51. — Petrar-

egész irodalom az ókori történetírás „viri illustres”-einek mintájára készült, de a középkori félig vallásos célzatú művek, furcsaságyűjtemények és egyes városokra írt dicsőítő iratok is befolyással voltak rá.⁵⁹

A hírnév és földi halhatatlanság vágya „a transzcendenst elvesztett korokban az öröklét után való vágy egyik formája.”⁶⁰ A középkor emberét ez a vágy a halál utáni örök élet hitével kielégítette. Nem volt szükség a kortársak és az utókor jó véleményére, mert a kereszténység szerint az embernek csak Isten kegyelme lehet fontos. A renaissance korában azonban, bár nem volt egészen vallástalan vagy vallásellenes kor,⁶¹ a túlvilági élet hite általában már nem állott előtérben. Inkább a földi élet jogait kezdték hangsúlyozni s az öröklét vágyát is e világi életben akarták kielégíteni. A kortársak és az utókor véleménye fontosságot nyert. A hírnév, a dicsőség lett a kiváló emberek legfőbb vágya; elsősorban az íróké, akik tudatában voltak annak, hogy személyük mulandó, de szellemük fennmarad műveikben, ezek túlélik szerzőjüket, túlélők a megörökített személyeket és századokon át hirdetik nevüket.

A földi halhatatlanság gondolata az ókori Görögországban merült fel, amikor a perzsa háborúk után az individualizálódás és a felvilágosodás terjedése következtében a vallásos hit ellanyhult. Főleg a túlvilági halhatatlanság hite rendült

ca: De viris illustribus. — Boccaccio: De casibus illustrium virorum. Parrhisiis. — P. Jovii: Elogia Virorum litteris illustrium. Basileae. 1577. — P. Jovii: Elogia Virorum bellica virtute illustrium. Basileae. 1596. — Phil. Villani Liber de civitatis Florentiae famosis civibus... — Lionardi Bruni, Le vite di Dante e del Petrarca. — Dantis, Petrarchae ac Boccacii vitae ab Jannotio Manetto scriptae. — Leonardi Aretini de Florentinorum republica interprete Benedicto Moneta — Benedicti Accolti Aretini Dialogus de praestantia virorum sui aevi. — Vespasiano Bisticci, Commentario della vita di Messer Gianozzo Manetti. — Leonis Baptistae Alberti Vita. — Pauli Cortesii de hominibus doctis... Ed. G. C. Galetti. Florentiae. 1847. — Lelio Greg. Giraldi: De poetis nostrorum Temporum. Flor. 1551. stb.

⁵⁹ Zilsel, id. m. 175. „halbmittelalterliche Erbauungsschriften und Kuriositätensammlungen und lokalpatriotische Lobschriften auf Einzelstädte.“

⁶⁰ Szerb Antal: Az udvari ember. 260. Minerva. V. 1926., 225—286.

⁶¹ Huszti J.: Janus Pannonius. Pécs, 1931., 260—61. — V. ö. Zabuighin: Storia del Rinascimento Cristiano in Italia. Milano. 1924.

meg korán, mert az antik vallási felfogás a túlvilági életről nagyon sivár volt.⁶²

A földi hírnév lépett a régebbi vallásos túlvilági hit helyébe az V. század óta Görögországban, a II. sz. óta pedig görög befolyás alatt a római birodalomban is.

A valóságban annyira uralkodó dicsőiségvágyat azonban több filozófiai iskola elvetette, különösen a stoa és az epikureizmus. Az epikureizmus nem tarthatta fontosnak az ἀπάθεια tana és annak következményei miatt, a stoa pedig a közömbös dolgokhoz számította, amelyre a bölcsnek nem szabad törekednie. A rómaiaknál azonban olyan irányzat is található, amely a hírnevet nem tartja elvetendőnek. Különösen Cicero és Seneca hajlanak e felfogás felé. Műveikben kétféle hírnevet különböztetnek meg: elvetendő és megengedett, azt, amelyet erényeivel szerez az ember. Ezt a hírnevet az értékes javak közé számítják.⁶³

Az ókor után a renaissance kelti életre a hírnév gondolatát, mikor a középkori vallásosság ellanyhul, az ókor befolyása pedig előtérbe lép. Az öröklét vágya, mely immanens formában keres kielégülést, továbbá az írók társadalmi helyzete és az ókor hatása teszi alapját a renaissance dicsőiségvágyának. A renaissance korában is rászorultak az írók a mecénások pártfogására, akiket leginkább a hírnév gondolatának kihasználásával lehetett megnyerni. Ezért hirdetik állandóan a hírnév fontosságát. A legkiválóbb emberek meghajoltak a toll hatalma előtt, mint Cosimo Medici. Ő azzal a feltétellel volt hajlandó Filelfoval kibékülni, ha Filelfo megsemmisíti a száműzetésről szóló művét, mely a Medici-család ellen intézett támadó irat volt.⁶⁴ Filelfo még nagyobb sikerekkel is dicsekedhetett. Mikor pl. rokonai Konstantinápoly elfoglalása után török fogságba kerültek, Filelfo ódát és levelet intézett a szultánhoz, amelyben figyelmezteti a szultánt,

⁶² Zilsel, id. m. 75.: „Die Vorstellungen von dem Schattendasein der abgeschiedenen Seelen mußten... die menschliche Unsterblichkeitssehnsucht unbefriedigt lassen, so daß der Nachruhm leicht die Stelle eines Ersatzes für die Unsterblichkeit einnehmen konnte.“

⁶³ L. Cicero: De officiis. II. 9–14. és Fl. Biondo: Roma triumphans. Basil. 1559. L. V. 117., ahol a dicsőség ókori meghatározásainak gyűjteménye található.

⁶⁴ Voigt: Die Wiederbelebung... I. 367. V. ö. Zilsel, id. m. 111.

hogy ő tollával földi halhatatlanságot adományozhat és kéri, hogy bocsássa szabadon rokonait. Kérése rövidesen teljesült.⁶⁵

A hírnév és dicsőség eszméjével telített ókori írók elhatározó befolyással voltak a renaissance irodalmára. A renaissance írói látták, hogy az antik szellem tovább él az írott művekben és vezetője lehet egész koroknak, míg egyéb alkotások elpusztultak. Ez a tudat tölti el őket, mikor büszkén hangsúlyozzák:

*Est Roma testis totaque Graecia,
Magnis ruinis quae modo diruta
Per litteras servata vivit.
Perpetuas habitura laudes.*⁶⁶

A hírnév eszméjének tehát nincs közössége a kereszténységgel, sőt ellentétben áll vele. Mégis sokat írtak a dicsőségvágy és kereszténység viszonyáról: ki akarták egyenlíteni az ellentétet, mely a profán dicsőség és a keresztény alázat között fennáll. Ez nehéz probléma volt. Sok író ingadozott a keresztény alázat és földi hírnév között. De a nemes és nemtelen dicsőség megkülönböztetése megkönnyítette a probléma megoldását: az a dicsőség, melyet erényekkel ér el valaki, nem elvetendő. Ebben az értelemben lehet Dantenál a Paradicsomban a Merkur köre olyan üdvözültek lakhelye, akik a földön nemes dicsőségre törekedtek. De ez csak alsóbb kör, mert aki dicsőséget keres, kevesebbet törődhet Istennel.⁶⁷ A XV. sz. közepén Filelfo így ír:

*Quodsi caelestis gloria expetitur maxime ab interiore homine: quis ambigat humanam hanc gloriam quae ab optimis actionibus manat: nullo pacto ab exteriore homine negligi oportere... certe si gloriam illam coeli aeternam desideramus: ne hac quidem contemnere possumus: quae vel praemium est: vel testimonium bene actae vitae.*⁶⁸

A humanisták egy másik problémája: honnan származik

⁶⁵ καὶ γὰρ ὡν αὐτὸς ἐν ἐκεῖνῳ ἀριθμῷ, οἱ τοὺς κατὰ φύσιν θνητοὺς ἐκποιοῦσι διὰ τὰς καλὰς πράξεις ἀθανάτους τῇ δόξῃ ἣν πορίζει ὁ λόγος. Idézve Rosmini, id. m. II. 305. Közölve még Voigt, id. m. II. 434., Monnier, Le Quattrocento. Paris. 1924 I. 162.

⁶⁶ Celtis Odarum I. II. 23. Ad Sebaldum Clamosum, in avaros academice. L. még Epodon I. VII. — Filozófiai szempontból kielégítette őket Cicero és Seneca. L. P. Jovii Elogia Virorum bellica virtute illustrium. Basileae. 1596. Praef. ad. Cosmum Medicem.

⁶⁷ Paradiso VI. 112.

⁶⁸ Philelfo, Ep. fam. L. XV. Lod. Card. Aquilienti. Mediolanum. 1457.

a dicsőségvágy és milyen szerepe van az emberi életben? Szerintük a dicsőségvágy az emberi természetben rejlik:

— *Est altis mentibus a natura insertum id expetere, quo immortalitatis gloriam consequantur.*⁶⁹ — *Hominum generi est a natura tributum, ut virtutum et rerum gestarum gloriam apud posteros appetant, et quanto magis ingenio et viribus praestant, tanto magis id affectare videantur,*⁷⁰ — *ambitio humana, qua quisque suam maioremque memoriam apud posteros superesse cupit.*⁷¹

A dicsőségvágy az emberi lélek egyik legerősebb ösztöne a humanisták szerint, még pedig minden emberé. Sőt éppen azok vágyódnak rá leginkább, akik látszólag megvetik a dicsőséget. Ha azok az írók, akik könyveket írnak a dicsőség megvetéséről, nevüket mégis rájuk írják, ez a legnagyobb bizonyítéka annak, hogy ők is nevük fennmaradására vágnak.⁷²

A humanisták nyíltan bevallják: azért dolgozik, küzdök az ember, azért teszi ki magát a legnagyobb veszélynek, hogy fáradozásai jutalmául hírnevet szerezzen:

*Nempe hoc sudamus, ob hoc laboramus, ob hoc mille pericula et in mari et in terra subimus, ut quasi merces laborum gloria nos sequatur.*⁷³

⁶⁹ Joh. Ferrariensis Excerpta Ex Annalium Libris Illustris Familiae Marchionum Estensium. Praef. 442 A-B. Muratori XX.

⁷⁰ Matth. Palmerii De vita et rebus gestis Nicolai Acciajoli. Praef. 1201 D. Muratori XIII.

⁷¹ Nic. Machiavelli, Hist. Florent. I. 3. Hagae-Comitis. 1658.

⁷² „Philosophi vero in iis ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt, ut etiam de ipso gloriae contemptu gloriarentur. Haec est debita virtuti merces, haec est, quae brevissimae vitae curricula aeternitatis memoria compensat“. Hier. Balbi Opera, II. 3. De Fortitudine. Praef. Balbi ad Clementem VII.

„Summis praeterea viris qui de contemnenda gloria scripserunt, adeo innatum animo erat id ipsum, quod contemnere conabantur, ut eisdem Libris, in quibus contemnendam esse gloriam persuadebant, sua nomina ob gloriam inscriberent. Matth. Palmerii De vita... Nic. Acciajoli. Praef. 1201 A. Muratori XIII.

„Hi qui etiam libellos de contemnenda gloria scripserunt, cum suum nomen proponunt, numquid ipsi gloriam affectant?“ Bel, Adparatus ad Hist. Hung. Posenii. 1735. Dec. I. Mon. VI. Diarium Joh. Cuspiniani de Congressu Maximiliani I. cum Uladislao, Lodovico et Sigismundo, Hung. Boh. et Pol. Regibus. Joh Cusp. Jacobo Villingeri 279. — V. ö. P. Giovio: Elogia Virorum bellica virtute illustrium. Praef. ad Cosmum Medicem. Forrásuk főleg Cicero, Pro Archia c. 11.

⁷³ Bel, id. m. 279.

Mert a rövid és küzdelmes életben nincs nagyszerűbb és boldogítóbb, mint a hírnév, mely az örök dicsőség reményét rejtí magában:

... *nihil beatius esse potest, quam nominis famam immortalibus invicti animi monumentis ad non incertam spem sempiternae laudis extendisse.*⁷⁴

III.

A koszorú.

A dicsőség külső jele a költők megkoszorúzása a babérkoszorúval, melynek örökzöld levele a halhatatlanságot jelképezi.¹

Albertino Mussato szerint a koszorú köralakja az örökkévalóságot, a babérlevelek illata a dicsőség édességét jelképezi.² A babérnak ezt a szimbolikus jelentőségét kifejti Petrarca megkoszorúzásakor tartott beszédében: a babér örökzöld, az örökzöld pedig a halhatatlanság jelképe, a babérfa árnyéka pihenést és üdülést nyújt a vándornak, a babérkoszorú nyugalmat és kielégülést a költőnek; a babér illata a dicsőség szimboluma, ezért az uralkodók és költők kitüntetett jelvénye, mert ők törekednek leginkább a dicsőségre.³

Dante megrójjá azokat, akik nem igyekeznek elnyerni a babért:

⁷⁴ P. Jovii: Historiarum sui temporis l. 45. Lut. Parisiorum, 1553—54. Praef. ad Cosmum Medicem.

¹ „Utque viret Laurus semper, nec fronde caduca
Carpitur, aeternum sic habet illa decus.
Inde est, ut Vatum cingantur tempora Lauro,
Pergat ad aeternos ut sua fama dies.”

Alb. Mussato: Hist. aug. Henrici VII. Caes. et Alia ... Opera. Venetiis. 1636. Ep. IV. 49. — Basinio: Hesperis VI. 89.,

„Laurus ut aeternum frondescit et alta coruscat
Sole sub aethereo semper vergentibus umbris,
Fama ducum aut vatum viret indelebile nomen.”

Idézve Voigt: Die Wiederbelebung ... I. 587.

² Alb. Mussato, id. m. u. o. — L. Voßler, id. m. 12., 2. jegyzet.

³ Scritti inediti di Fr. Petrarca. Ed. A. Hortis. Trieste. 1874., 311—328. L. G. Koerting: Gesch. der Litt. Italiens im Zeitalter der Ren. I. Petrarca's Leben und Werke. Leipzig. 1880., 181—82.

*Si rade volte, padre se ne coglie
Per trionfare o cesare o poeta,
colpa e vergogna dell' umane voglie.*⁴

Petrarca elnevezése szerint a babér: *olim clarorum Caesarum et sacrorum vatum singulare et praecipuum votum* és *Arbor vittoriosa triumphale, onor d'imperadori e di poeti.*⁵ Enea Silvio Piccolomini kifejti, miért éppen az uralkodók és költők kitüntető jelvénye a babér: amint az uralkodók megmentik a polgárokat az ellenségtől, úgy őrzik meg és teszik hatalmasabbá az államokat a költők a bűnök ostromozása és az erények dicsőítése által.⁶ Még a késői renaissanceban is úgy ünnepli Flaminius a babért, mint a vezérek és költők legfőbb kitüntetését.⁷

A költővé koszorúzás minden országban szokás volt: „a babérkoszorú egybefonta az író fölesigázott önérzetét és a közönség ünneplési készségét:”⁸ a közönség ilymódon akarta ünnepélyesen kifejezésre juttatni a költők iránt érzett elismerését és személykultuszát, az írók pedig ezzel a nyilvános ceremóniával vélték legjobban kielégíthetni dicsőségvágyukat és önérzetüket, amely így nyilvánvaló elismerése és legnagyobb ékessége lett a költő tudásának és művészetének.⁹

A költőkoszorúzás eredete homályos. Talán a görög és római koszorúzásokra vezethető vissza, főleg a kapitóliumi

⁴ Paradiso I. 28—30.

⁵ Petrarca, Ep. de reb. fam. I. 213. L. IV. 6. Jac. Columnae és Petrarca, Le rime. Son. CCLXIII.

⁶ Aen. Sylv. Piccolominaei Opera. 621. Ep. CXI. Sylv. Vuilhelmo de Lapide „(antiquitas) communem illis dignitatis insigne prae-buit lauream, quoniam sicut ab hostibus imperatores liberant cives, sic vitia fulminantes, et virtutes excellentes poetae civitates custodiunt et amplificant.”

⁷ „Ex lauro capiunt sua
Sancti praemia vates
Quin et limina Caesarum
Victoremque etiam tuis
Exornas folijs ducem
Cum victoria nobili

Plena pulvere venit.” — Carmina quinque illustrium poetarum. Venetiis. 1558. Flaminius „De laudibus lauri”. 57—58.

⁸ Thienemann, id. m. 242.

⁹ „la quale non accresce scienza ma è della acquistata certissimo testimonio e ornamento.” Boccaccio: Vita di Dante. 75.

költői versenyekre, amelyeket Domitianus óta minden öt évben Juppiter Capitolinus tiszteletére rendeztek.¹⁰ A renaissance korán életre keltette az ókori költőkoszorúaszt. Dante ennek elérésére törekedett eredmény nélkül. Az első, akiről biztosan tudjuk, hogy megkoszorúzták, Albertino Mussato volt, akit a páduai egyetem rektora és a püspök koszorúzott meg.¹¹ Kezdetben a költővé koszorúzás joga nem volt pontosan meghatározva, bizonyos azonban, hogy csak keveseknek volt meg ez a joguk, maga a szertartás pedig csak helyi jelentőségű volt.¹²

A renaissance-kor legjelentősebb költőkoszorúzása Petrarcaé volt.¹³ Petrarca ifjúkorától sóvárogva vágyott e kitüntetésre s 1341-ben sikerült is elérnie. Egyszerre két helyről is felajánlották neki a nagy kitüntetést: a párisi egyetem részéről és Róma város tanácsa részéről. A költő Rómát választotta és ott 1341. húsvétján nagy ünnepség keretében tették fejére a babérkoszorút. Hogy milyen jelentős esemény volt ez Petrarca életében, bizonyítják művei, főleg levelei, amelyekben részletesen beszámol megkoszorúzása történetéről. Közli Giov. Colonna bíborossal, hogy Páris és Róma egyszerre ajánlották fel neki e nagy kitüntetést. Habozik, hogy melyiket válassza, de nagyon büszke a kettős ajánlatra:

— *ut est animus iuvenum gloriae appetentior, quam virtutis, cur non ego... tam hoc mihi gloriosum rear, quam sibi olim potentissimus Africae regum Syphax, quod uno eodemque tempore duarum toto orbe maximarum urbium Romae atque Carthaginis in amicitiam vocaretur*¹⁴

Önérzetes szavakkal írja le barátainak és pártfogóinak a megkoszorúzás ünnepségét,¹⁵ Róbert szicíliai királyt pedig bensőséges hálájáról biztosította, hogy kieszközölte neki e nagy megtiszteltetést:

¹⁰ Suetonius: De vita Caesarum. Domitianus. cap. 4., Papinius Statius Silv. III. 5, 31; V. 3, 231. V. ö. L. Friedländer: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine. Leipzig. 1922—23. I—IV.; Burckhardt, id. m. 190.

¹¹ Burckhardt, u. o.

¹² „Sie waren locale Huldigungen“. Voigt, id. m. I. 128.

¹³ Petrarca megkoszorúzásáról l. Voigt, id. m. I. 128; részletesen G. Koerting: Petrarca's Leben und Werke... 155—184.

¹⁴ Ep. de reb. fam. I. 211. L. IV. 4. Joh. Columnae.

¹⁵ Opera. III. Ep. metr. II. 1. Giov. Barili; Ep. de reb. fam. I. 218. IV. 8. Barbato Sulmonensi; 234. IV. 13. Laelio suo.

*Parva res fortasse — írja neki — dixerit quispiam, sed profecto novitate conspicua, et populi Romani plausu ac iucunditate percelebris. Laureae nomen non intermissum modo tot saeculis, sed ibi iam prorsus oblivioni traditum, aliis multum diversis curis ac studiis in republica vigentibus, nostra aetate renovatum, te duce, me milite.*¹⁶

De öröme nem teljes; néha kételkedik a babérkoszorú értékében. Ilyenkor fölveti a kérdést, miért törekszik a babérra, miért olyan büszke rá, holott sem jobbra, sem bölesebbé nem tette őt a babér, s a tanulatlan nép, mint valami színjátékot bámulta meg a koszorúzást.¹⁷

Petrarca korában a költőkoszorúzás még ritka kitüntetés volt, s a költő még büszkén emlegethette ritkaságát:

*Laurea, perrarum decus atque hoc tempore soli
Speratum optatumque mihi.*¹⁸

Petrarca megkoszorúzása után azonban egyre sűrűbben osztogatták a babért. IV. Károly a német-római császárok jogának tekintette a költőkoszorúzást annak alapján, hogy a költőkoszorúzás egykor a római császárok joga volt, jelenleg tehát őt illeti, mint azok utódját.¹⁹ Ettől kezdve a német-római császárok gyakran koszorúztak költőket.²⁰ Különösen Zsigmond, Frigyes és Miksa császár éltek ezzel a jogukkal annyira, hogy a költőkoszorúzás lassankint elvesztette jelentőségét. Még fokozta ezt az, hogy a költőkoszorúzás jogát mind

¹⁶ Ep. de reb. fam. I. 215. IV. 7. Roberto Siciliae Regi.

¹⁷ U. o. I. 215. IV. 6. Jac. Columnae: „An doctiorem an meliorem factura sit laurea? Notiorem forte et plurium invidiae expositum. Scientiae et virtutis sedes est animus: ibique, non in frondosis ramis avicularum more nidificant. Quorsum igitur, hic frondium apparatus? Quid respondeam quaeris? ... Nisi illud sapientis Hebraeorum: vanitas vanitatum et omnia vanitas?” és Op. III. 94. Ep. metr. II. 11. Zoilo:

„Cur redivit in dubium totiens mea laurea? numquid
Non satis est meminisse semel? decuitne per urbes
Circumferre nova viridantia tempora fronde,
Testarique greges hominum populique favorem
Infami captare via? Laudarier olim
A paucis mihi propositum. Quid inertia vulgi
Milia contulerit, quod murmura vana theatri?

¹⁸ U. o.

¹⁹ Burckhardt, id. m. 190.

²⁰ A császár koszorúzta meg pl. Zanobi della Stradát, Enea Silvio Piccolominit, Porcelliot, Perottit, Celtest, Huttent, stb. L. Voigt, id. m. II. 280.

többen gyakorolták: királyok, fejedelmek, városi tanácsok, egyetemek.²¹

Bár a költőkoszorúzás mindinkább veszített értékéből, mégis az egész korban a költők fő vágya és törekvése a babérkoszorú elnyerése. Dante a Paradicsom XXV. énekében ad ennek a váagnak kifejezést, mikor arról ír, bár győzné le e nagy költeménye a gyűlöletet, amely miatt hazájából elűzték, hogy ismét visszatérhetne és Firenzében ékesíthetné fejét a babérkoszorú.²² A Paradicsom I. énekében pedig Apollóhoz fordul kérésével, adjon neki erőt, hogy elnyerhesse az óhajtott babérkoszorút:

*O buono Apollo, all' ultimo lavoro
Fammi del tuo valor sì fatto vaso,
Come domandi a dar l'amato alloro.*

— — — — —
*Venir pedra' mi al tuo diletto legno,
E coronarmi allor di quelle foglie,
Che la materia et tu mi farai degno.*²³

Később pl. Enea Silvio Piccolomini így ír: *me nihil magis delectat quam hederæ, quod est præmium doctarum frontium.*²⁴

Vannak olyan költők is, akik méltóknak érzik magukat a babérkoszorúra és ennek tudatában kérik is azt. Némelyek a mecénáshoz fordulnak kérésükkel, hogy pártfogásukkal szegezzék meg a nagy kitüntetést. Celtes pl. a császárt kéri:

²¹ Pl. Filelfo: Alfonso, nápolyi király koszorúzta meg. (Filelfo, Ep. fam. L. XI. Nic. Arcimboldo. Capua. 1455.) Janus Pannoniust állítólag Galeotto Marzio. (Huszt: Janus Pannonius. 216—17.)

²² Paradiso XXV. 1—9.

Se mai continga che 'l poema sacro,
Al quale ha posto mano e cielo e terra
Sì che m'ha fatto per più anni macro,
Vinca la crudeltà, che fuor mi serra
Del bello ovile, ov' io dormi' agnello.
Nimico a' lupi che li danno guerra;
Con altra voce ormai, con altro vello
Ritornerò poeta, ed in sul fonte
Del mio battesimo prenderò 'l capello."

²³ Paradiso I. 13—15, 25—27. V. ö. K. Burdach: Ref. Ren. Hum. Berlin. 1918., 154.

²⁴ Opera. 593. Ep. CII. Casp. Schlick.

*Caesar in orbe decus doctorum gloria vatum,
Dum tribuis meritis praemia digna suis.
Cinge precor, viridi, mereor si forte, corona
Tempora: contingent laurea certa comas.
Tunc ego pro tanto semper tibi munere vinctus
Cantabo laudes hic et ubique tuas.*²⁵

S ha sikerül elnyerni a babérkoszorút, büszkén viselik a „poeta laureatus“ címét, önérzetesen emlegetik a nagy eseményt²⁶ és hálásan mondanak köszönetet érte.

*Cinxisti viridi, Caesar, mea tempora lauro,
Ecce meas ornat laurea sancta comas.
Ast ego, pro tanto semper tibi munere gratus,
Cantabo laudes hic et ubique tuas*²⁷

igéri Celtes a császárnak. Hutten pedig így ír:

*Viret extremum Phoebi sacra laurus in aevum
Brachia perpetua fronde virescit helix.
Sic, nisi non recta mea mens sibi conscia Caesar,
Si tibi quid scribam, non morietur opus.*²⁸

De már a XV. században felszólalnak egyes írók a költőkoszorúzás ellen. Már Maffeo Vegio²⁹ felrótta Petrarcanak ezt a „cezaro poetai triumphpózt.“³⁰ A század második felétől kezdve éppen a legkiválóbb költők nem sokat törődnek a babérkoszorúval,³¹ később pedig sokat gúnyolódnak rajta.

²⁵ Fünf Bücher Epigramme von K. Celtes. V. 69. Ad Divum Fridericum pro laurea Apollinari proeuticon. 116.

²⁶ Celtes Odarum I. IV. Ep. 17. In Radamantum mercenariae linguae advocatum Rabulam.

Caesar... viridi mea cinxit tempora lauro,
Nostras genas exosculans, nobilem et efficiens,
Inde meis fulvum digitis circumdedit aurum,
Antistitem Phoebi creans carmine Apollineo.

²⁷ Celtes Epigramme. V. 70. Ad Caesarem gratiarum actio pro laurea. 117.

²⁸ Hutteni Opera. Ed. E. Böcking. Leipzig. 1859—62. III. 145. Hutten megkoszorúzásáról I. D. Strauß: Ulrich v. Hutten. Leipzig. 1871., 212. A megkoszorúzás Augsburgban történt. L. még Hutteni Opera. I. 146., 177 stb.

²⁹ Maffeo Vegio, De educatione liberorum et eorum claris moribus. Paris. III. c. 1. Fol. XXXIII.

³⁰ „Cäsaropoetische Triumphpose.“ Borinski: Die Antike in Poetik u. Kunsttheorie. Leipzig. 1914—23. I. 107. (Curtius—Immisch—Zielinski, „Das Erbe der Alten.“ Heft IX. Bd. I.)

³¹ Pl. A. Poliziano, Jov. Pontano.

Giammario Filelfo, maga is megkoszorúzott költő, egy szatírában gúnyolja a lovagokat és költőket, akiket Frigyes császár megkoszorúzott.³²

Balbo Jeromos így gúnyolja a koszorús költők nagy számát:

...clarios nunc cernimus undique vates
Et decorant omnes laurea serta comas.
India dat vates, dat terra Britanna poetas,
Dat Scythicus, Lybicus, Gallus, Iberus, Arabs.
Parvulus ad lustrum cumprimum venerit infans,
Arguto blaesos concinit ore modos.
Quid mirum? tenuit antiquo tempore lauros
Parnassus, lauros nunc habet omnis ager.³³

Főleg azok a költők foglalnak állást a költőkoszorúzás ellen,³⁴ akik a népies hagyományokhoz állnak közelebb vagy nem tartoztak a tudós humanistákhoz.

IV.

Az öndícséret.

Egyik tipikus formája az önérzetnek az a forma, amelyben a szerző előtérbe állítja a maga személyét, kiemeli érdemeit és kiváló tulajdonságait, hogy nagysága minél inkább kitűnjék.

A névtelenség eltűnik, a szerző már nem hallgatja vagy rejti el nevét, sőt tudatosan előtérbe állítja magát. A XVI. sz.-ban Erasmus büszkén jelenti ki: *Nullum adhuc Opus conscripsi, neque conscripturus sum, cui non praefigam meum nomen.*¹ A név mellé gyakran kerül a *poeta, poeta et historiographus, poeta laureatus* cím is, mert legnagyobb büszkeségük, hogy költők, a Múzsák barátai, akiknek szívében a költészet lángja lobog.² *Totum nostrum studium est cum Mu-*

³² Voigt, id. m. II. 280.

³³ Hier. Balbi Opera. I. 177. „Ad Joannem de Monte“.

³⁴ Pl. Pulci: Morgante Maggiore... con note fil. di G. Sermolli. Firenze. 1855. XXVIII. 138. Pietro Aretino, Lettere... Parigi. 1609. I. 231. A. Lionardi.

¹ Erasmi Opera. III. 321 A. Ep. CCCXVII. Thomae Card. — Érdekes megfigyelni, mennyire előtérbe állítják az írók saját személyüket műveikben, pl. Galeotto Marzio: De egregie dictis et factis... Irod. tört. emlékek. II. 237. c. XXVII. Bonfini, Rer. Hung. Dec. IV. Lib. VII. 636. Hanoviae. 1606

² Petrarca, Opera. III. 102. Ep. metr. II. 18. Zoilo.

*sis et cum ijs artibus atque disciplinis: quae semotae ab omni armorum strepitu, ad bene pertinent beateque vivendum*³ — írja Filelfo. Némelyek az ókori vates utódainak érzik magukat, akik isteni ihletésre írtak:

*Miraris videas raris me templa deorum Passibus obterere,
Est deus in nobis, non est quod numina pictis Aedibus intuear.*⁴

Nagyságuknak teljes tudatában vannak s ezt nyíltan be is vallják. A nagy költőknél ez a tudat nemes önérzetként jelentkezik, mint pl. Dantenál. Dante öntudatosan inti az embereket: kicsiny csónakon követik hajóját, térjenek vissza idejében, nehogy szem elől té vesszék őt és tévelyegve elmaradjanak:

*O voi che siete in piccioletta barca
Desiderosi d'ascoltar, seguiti
Dietro al mio legno, che cantando varca,
Tornate a riveder li vostri lili:
Non vi mettete in pelago, chè, forse,
Perdendo me rimarreste smarriti,
L'acqua ch'io prendo già mai non si corse:
Minerva spira, e conducemi Apollo,
E nove Muse mi dimostran l'Orse.*⁵

Petrarca önmaga nagyságát leginkább „Africa“ c. hőskölteményében hirdeti. Egyes énekekbe önérzetes jóslatokat fűz, második Enniusnak nevezi magát, aki megénekli a Scipiók tetteit s aki a régóta elűzött múzsákat ismét visszahívja a Helikonról:

*Cernere iam videor genitum, post secula multa
Finibus Etruscis juvenem, qui gesta renarret,
Nate, tua, et nobis veniat velut Ennius alter.*
— — — — —
*Agnosco juvenem, sera de gente nepotum
Quem regio Italiae quemque ultima proferet aetas.
Hunc tibi Tusca dabit latis Florentia muris.
Ille diu profugas revocabit carmine Musas
Tempus in extremum, veteresque Helicone sorores
Restituet, vario quamvis agitante tumultu,
Francisco cui nomen erit...*⁶

³ Philelfi Ep. fam. L. V. Johannotio Manetto. Mediolanum. 1444.

⁴ Caeltes Odarum l. I. 16. Ad Sepulum Dissidemonem. L. Ovidius. VI. 5—6. Fasti.

⁵ Paradiso II. 1—9.

⁶ Opera. III. Africa sive de bello punico l. IX. 24—76. II. 441. IX. 222. L. Voigt: Die Wiederbelebung ... I. 124.

„De verbo mirifico“ c. művében Reuchlin így beszél magáról: *Capnionem hunc venerandae probitatis hominem et litterarum quoddam pelagus ac aetatis nostrae divinum specimen.*⁷ Nagyságának hirdetésében megint Filelfo a legmerészebb, mikor azt állítja, hogy Firenzében még a kövek is az ő nagyságát hirdetnék, ha beszélni tudnának.⁸ Ilyen túlzásokat főleg akkor találunk, ha az író fölényét akarja bizonyítani ellenfele előtt, vagy, ha mecenását akarja meggyőzni, hogy méltó pártfogására. Mikor Erasmus pénzt szeretne kapni de Veere asszonytól, Battushoz fordul azzal a kéréssel, írja le pártfogójának helyzetét, terveit, főleg pedig kiváló tulajdonságait és tehetségét, hogy a várt segítséget könnyebben elnyerje.

*Ostendes — írja — quanto amplius ego sim meis litteris decus Dominae allaturus, quam alii, quos alit, Theologi. Nam illi vulgaria concionantur, ego scribo, quae semper sint victura... mei libri a Latinis, a Graecis, ab omni gente toto orbe legentur... Ejusmodi indoctorum Theologorum permagnam ubique esse copiam, mei similem vix multis seculis inveniri... Haec ubi pro tuo ingenio amplificaris, deque meis moribus, deque mea spe, de charitate in Dominam, de perecundia multa scripseris, tum addes, me scripsisse ducentis francis omnino mihi opus esse, ut posteri anni salarium in praesentia largiatur... Circumspice, quot asini omnino nullis litteris quas opes possideant, et magnum videtur, si non esuriat Erasmus?*⁹

Nagy érdemnek tekintik, ha valaki úttörő, ha elsőnek érzi magát valamilyen műfajban. Sok humanista főtörekvése, hogy új utakon első legyen, vagy legalább az első generációhoz tartozzék.¹⁰ Dante pl. teljes tudatában van annak, hogy úttörő: „De Monarchia“ c. műve elején így ír:

— *publicae utilitati non modo turgescere, quin imo fructificare desidero, et intemptatas ab aliis ostendere veritates... Cumque inter alias veritates occultas et utiles temporalis Monarchiae notitia utilissima sit et*

⁷ De verbo mirifico l. c. a. b. Idézve L. Geiger: Johann Reuchlin, sein Leben u. seine Werke. Leipzig. 1871., 476.

⁸ Ep. fam. L. II. Nicolao Nicolo: „unus Philelphus universae civitati charus est et periucundus... Si lapides ipsi loqui possent: omnes in meas laudes linguas solverent“. Florentiae. 1453.

⁹ Erasmi Opera. III. 87 C. Ep. XCIV. Erasmus Batto. 1500.

¹⁰ „Oft genug treibt der literarische Stolz einzelne Humanisten dazu, die vorhergehende humanistische Generation selbst noch eines Restes von Barbarei zu bezichtigen um die eigene Leistung mit der volleren Glorie der wahren Befreiung und Vollendung zu umstrahlen.“ K. Burdach: Ref. Ren. Hum. Berlin. 1918., 150.

*maxime latens et propter non se habere immediate ad lucrum ab omnibus intemptata, in proposito est hanc de suis enucleare latibulis, tum ut utiliter mundo pervigilem, tum etiam ut palmam tanti bravii primus in meam gloriam adipiscar.*¹¹

A Purgatóriumban Bonagiunta da Luccával folytatott beszélgetésében szembeállítja a régi mesterkéltnél, hanyatló költészet mesterével önmagát, mint új utakon járót, mint alkotót, aki csak akkor írja költeményeit, ha Amor, az égi szerelem, ihleti és csak úgy, ahogy Amor szívében beszél.¹² Annyira tudatában van, hogy túlszárnnyalta a „dolce stil nuovo” költészetét és magasabb művészet felé tör.

Ugolino Verini egy Mátyás királyhoz intézett epigramájában azzal dicsekszik, hogy ő az első költő, aki a Múzsákat a Helikon csúcsáról lehívta, hogy Krisztust megénekeljék:

*Primus ego Aonio, princeps, de vertice Musas
Deduxi, ut Christi numina sacra colant.*¹³

A nem olasz humanisták legnagyobb érdemüknek azt tartják, ha a múzsákat hazájukba vezethetik, ha a humanista latin-görög költészetet elsőnek művelik hazájukban. Janus Pannonius egy elégiájában azt kívánja, hogy síremlékére e feliratot véssek:

*Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Histrum
Duxit laurigeras ex Helicone deas.*¹⁴

Celtes az első német költőnek tartja magát, aki Németországban a latin költészetet meghonosította:

¹¹ Dante, Opera omnia. Leipzig. 1921. II. 307. De Monarchia I. 1—24.

¹² Purgatorio XXIV. 49—54.

„Ma di' s' i' veggio qui colui che fore
Trasse le nuove rime, cominciando
Donne ch' avete intelletto d'Amore”, —
Ed io a lui: „I' mi son un, che quando
Amor mi spira, noto, e a quel modo
Che ditta dentro vo significando.”

V. ö. Burdach: Dante u. das Problem der Renaissance. S. 151. — U. az: Ref. Ren. Hum. 60. — Fr. X. Kraus: Dante sein Leben u. sein Werk. Berlin. 1897., 551.

¹³ Excerpta ex Ugolini Verini Poetae Flor. Epigr. I. V. Ad... Mathyam regem Pannoniae. Irod. tört. emlékek. 352.

¹⁴ Jani Pannonii Poemata I. Traiecti ad Rhenum. 1784. Eleg. I. 9.
„De se aegrotante in castris.” 313—319.

*Primus ego inveni rudibus mea carmina verbis,
Qui me sequentur, doctiora proferent.*¹⁵

Nagy önérettel emlegetik tudásukat, különösen a latin, görög, esetleg héber nyelvben való jártasságukat. Filelfo pl. azzal dicsekszik, hogy nem ismer önmagán kívül mást, aki a latin és görög nyelvet egyaránt bírja versben is, prózában is:

— *Philelfus audet affirmare... neminem esse hac tempestate nec fuisse unquam apud latinos, quantum constet ex omni hominum memoria, qui praeter se unum, idem unus tenuerit exercueritque et graecam pariter et latinam orationem in omni dicendi genere et prosa et versu.*¹⁶

Reuchlin legnagyobb büszkesége az volt, hogy ő az első, aki a héber nyelvet Németországban tudományosan műveli:

... *ipse ego totam linguam hebraicam primus omnium in literis, in dictionibus et regulis collective, legibus mancipavi latinis*¹⁷ *és Omni ego disciplinae semper honorem detuli, maxime autem sacratissimae theologiae, ita ut novissime in illius profectum, utilitatem atque laudem hebraeorum linguam in latinas regulas, opus antea inauditum, redegerim, ejusque dictionarium construxerim labore meo plenissimum.*¹⁸

A sok fáradozás, a szorgalom is olyan tulajdonság, amellyel a humanisták gyakran dicsekednek: *Puto ego — írja Coccius Sabellicus — nec fallor, fuisse aliquos, qui haec quoque de quibus ultimo hoc libro dicturi sumus, memoriae tradiderint. Sed quia illi ipsi adhuc in obscuro sunt, restat, ut quicquid laboris in eo est, id totum nostra industria et diligentia sustineamus...*¹⁹ Hermolaus Barbarus egy levelében olvassuk: *Non sum adeo tardus, nec impudens, qui magnitudinem huius professionis meae ignorem, sed fretus sum non eruditione aliqua mea, sed nonnulla fortasse diligentia, ut quod vel ingenio vel doctrina non possum, labore saltem et cura perficiam.*²⁰ Szorgalmával dicsekszik Seb. Brandt is a Narrenschiffben:

¹⁵ Celtes Odarum l. IV. Ep. 12. Ad Germanos Poetas.

¹⁶ Philelfo, Ep. fam. L. XVI. Ciccho Calabro ducali secr. Mediolanum. 1458. L. Poliziano, Opera. 116. Ep. IX. Matthiae... regis Pannoniae.

¹⁷ Geiger: Reuchlins Briefwechsel. 174. Ep. CLI. Reuchlin ad Jacob Lemp. Stuttgart. 1512.

¹⁸ U. o. 138. Ep. CXXX. Reuchlin theol. doct. N. de Tungaris. Stuttgart. 1511.

¹⁹ Chronicorum Turcicorum T. I. Francofurti a M. 1584. M. A. Cocci Sabellici de pugna inter Venetes et Turcas ad Sontium amnem commissa. Praefatio. 340.

²⁰ A. Politiani Opera. 206. Ep. L. XII. Praefatio Hermolai Barbari, cum libros Aristotelis coepit domi praelegere...

*Das Narrenschiff hatt ich gedichtet,
Mit großer Arbeit aufgerichtet.*

— — — — —
*Fürwahr ohn Arbeit hab ich nicht
Soviel Narren in mein Schiff gebracht.
Vermachen muß ich manche Nacht
Da sie schliefen, deren ich gedacht.²¹*

Ez a tulajdonság a „poeta doctus“ fogalmával van összefüggésben.²² A humanisták csaknem mind tudósok, büszkék arra, hogy többet tudnak, mint a többi emberek, hogy jól ismerik a görög és latin nyelvet és irodalmat, hogy tudásukra szorgalommal tettek szert, hogy fáradozással és szorgalommal közlik másokkal munkásságuk eredményeit nemcsak gyönyörködtetés céljából, hanem főleg mások hasznára. Gyakran hangsúlyozzák: *Vitam et res gestas Brachii scripturus, si nihil aliud, hoc certe spero me assecuturum laudis, quod aetati consulere conabor meae...*²³ *In hunc enim scopum collimavi, ut prodessem multis.*²⁴ *Mihi sane studio fuit non tam placere quam prodesse omnibus.*²⁵

A humanisták mintaképei ókori írók voltak. Gyakran megfigyelhető, hogy hasonlítják össze magukat velük, sőt néha úgy érzik, méltók is arra, hogy a nagy ókori költőkkel egy sorba állítsák őket. Az Infernoban Dante Vergiliustól vezettetve Homerossal, Ovidiussal, Horatiussal és Lucanus-sal találkozik. És Dante elbeszéli, hogy barátságosan üdvözlötték őt:

*E più d'onore ancora assai mi fenno
Ch' essi mi fecer della loro schiera,
Sì ch' io fui sesto tra cotanto senno.*²⁶

Egy epigrammájában Janus Pannonius összehasonlítja magát a klasszikus költőkkel és büszkén vallja, bár az antik

²¹ Narrenschiff. Ern. v. K. Simrock. Berlin. 1872. Protest. XXV. Vorrede. XXIX.

²² V. ö. Huszti J.: Janus Pannonius. 29—30.

²³ Joh. Antonii Campani De vita et gestis Brachii Perusini. Proemium. 457. Muratori XIX.

²⁴ Joach. Vadianus: Aphorismorum I. VI. Zürich. 1564. a 5. J. Vadianus Ch. Pellicano Rubeaquensi. Sangalli. 1536.

²⁵ Erasmi Opera. III. 715 A-F. Ep. DCXXI. Ep. Palentino. Basil. 1522.

²⁶ Inferno IV. 100—2. V. ö. Burdach: Dante u. das Problem der Renaissance. 149.

költők az ékesszólásban felülmúlják őt, ő viszont rajtuk tesz túl a tárgyválasztásban:

*Confiteor veteres, ingentia nomina vates
Vestra prius mihi fors invidiosa fuit,
Quod vos et rerum delectu, et voce diserta
Praestantes, nemo posset adire novus.
At nunc ex aequo divisa est gloria nobis:
Vincō nunc materia, vincitis eloquio.*²⁷

Filelfo Vergiliussal és Ciceróval hasonlítja össze magát és önmagát nagyobbknak tartja azoknál, mert Cicerót a költészetben, Vergiliust pedig a prózában felülmúlja és mindkettőjüket túlszárnyalja azzal, hogy a latin nyelven kívül a görögnek is mestere. Büszkén veti fel végül a kérdést, vajjon egyáltalán van-e még valaki, aki vele versenyezhet:

*Quod si Virgilius superat me carminis ullis
Laudibus, orator illi ego sum melior,
Sin Tulli eloquio praestat facundia nostro,
Versibus ille meis cedit ubique minor.
Adde quod et lingua possum haec praestare Pelasga,
Et Latia. Talem quem mihi des alium?*²⁸

Ritkán akad csak olyan szerény író, mint pl. P. Giovio, aki nem tartja magát méltónak, hogy az ókori írókkal versenyre keljen:

*Neque adeo sum impudens, — írja — ut procaci aemulatione ad
Caesaris atque Sallustij et Livij decus aspirem. Huius vero seculi scrip-
toribus, neque me comparo, neque comparari velim, quum plerique eo-
rum nequaquam tantam uti nos, locorum, rerum atque hominum noti-
ciam, aut opulentiorē vigentis memoriae thesaurum... ad scribendum
attulerint.*²⁹

²⁷ Jani Pannonii Poemata. Epigr. I. 194. De se ipso. 545.

²⁸ C. de Rosmini, id m. III. 149. Ez a gondolat többször is előfordul nála. Egy levelében pl. így ír: „Videmus Virgilium orationem pedestri minime valuisse, versum vero claruisse plurimum. Contra Cicero soluta oratione fuit illustris. At versu fuisse indocto simillimum et legimus et iudicamus: quorum neutrum tamen audimus graecis versibus in scribendo delectatum. Ego autem cum latine utraque oratione et delector et utor, tum nuper aggressus sum graece scribere nonnulla elegia: ut etiam graeci intelligant audere latinum hominem: quod ipsi negligunt: non graece minus canere: quam latine...” Ep. fam. L. XIV. Pallanti Strozzae. Mediolanum. 1456.

²⁹ P. Jovii Historiarum sui temp. l. XLV. Jovii in libros Hist. sui temp. Praefatio ad Cosmum Medicem.

Az ókor, sőt a renaissance nagy íróival azonban nemcsak önmagukat helyezik egy sorba, hanem főleg egymást.³⁰

V.

A maccenás.

A humanista a közönséget két csoportra osztja: az egyikbe tartozik a köznép, mely nem részesült a tudomány és irodalom áldásaiban, a másikba a műveltek osztálya: a humanistáké és pártfogóiké.¹

A köznép, a „profanum vulgus“ fölött elérhetetlen magasságban érzi magukat a humanisták. A szellemi fölény e büszke tudata magyarázza a megvetést a nép iránt. A humanisták szellemi arisztokráciának tartják magukat. A tudatlanokkal, akik nem értik őket, semmi közösségük sem lehet. Csak a műveltek kis körének írnak, a nép elismerését megvetik és visszautasítják.

A korai renaissanceban, mikor még elsősorban a középkori költő-teológus az író-ideál, a köznép megvetése kevésbé érezhető.² Akkor a költő még az egész emberiséghez akart szólni, bár úgy érezte, hogy mérhetetlen távolság választja el a köznéptől. Mikor azonban a humanizmus tudományos irányban kezdett haladni, a tudatlanok megvetése fokozódott:

— *Multorum vero, hoc est vulgi iudicium, sic nullius momenti feci semper ac facio, ut ab iis malim non intelligi, quam laudari; vulgi enim laus apud doctos infamia est.* — írja Petrarca,³ és ez a hang marad továbbra uralkodó az

³⁰ „Dante weicht nicht dem Homer, Petrarca ist wie Pindar und Horaz, Bruni ein zweiter Livius... Dies alles stammt aus der Erkenntnis von dem Eigenwert der Gegenwartskultur.“ Zilsel, id. m. 505. Ezen gyakran gúnyolódnak is. Pl. Erasmus. Opera. IV. 460 A-C. Μωρίας εγκωμιον id est Stultitiae laus: „Illud autem lepidissimum, cum mutuis epistolis, carminibus, encomiis sese vicissim laudant, stulti stultos, indoctos indocti. Hic illius suffragio discedit Alcaeus, ille hujus Callimachus: ille huic est M. Tullio superior, hic illi Platone doctior.“

¹ „l'humanité se répartit en deux catégories: ceux qui cultivent l'antiquité et ceux qui la négligent, les honnêtes gens et les autres.“ Monnier: Le Quattrocento. Paris. 1924. I. 329.

² L. Dante.

³ Ep. de reb. fam. II. 279. L. XIV. 2. Socrati Suo.

egész korban. Némelyek inkább a költő névről hajlandók lemondani, mintsem hogy a nép tetszést találjon a műveikben:

...scriptis ego sum tollendus in altum,
His sine nullus ero, numquid tamen illo probari
Est opus et vulgo, titulo caruisse Poetae.
Abiecisse graves spoliato vertice ramos
Maluerim et longis latuisse inglorius annis.⁴

Ha észreveszik, hogy a nép a költők s az irodalom iránt érdeklődik, méltatlankodnak. Hisz a közönséges nép megszentészteleníti a költészetet, amely csak kevesek kiváltsága: *Poesis, divinum munus et paucorum hominum, iam vulgari, ne profanari dicam ac prostitui, cepit...* *Nunquam Athenis aut Romae, nunquam Homeri Virgiliique temporibus tantus sermo de vatibus fuit, quantus est ad ripam Rhodani aetate hac, cum tamen nullo nunquam loco aut tempore tam nullam rei huius notitiam fuisse arbitrer.* — írja Petrarca.⁵

Mivel a nép tetszése közömbös előttük, nem szívesen vegyülnek a tömeg közé, sőt örömmel vonulnak vissza a magányba, ahol zavartalanul élhetnek tanulmányaiknak és a költészetnek. A humanisták magánykeresése azonban egészen más, mint a középkori emberé. Szépen jellemzi a különbséget Weselowski: a középkori ember Istent kereste a magányban, a renaissance embere önmagát.⁶

A humanisták a költő-vates utódainak tekintik magukat. Tudásukkal, tehetségükkel messze kimagaslanak a nép közül, azért igyekeznek távortartani maguktól. A nép tanulatlan, irodalmi kérdésekhez nem szólhat hozzá, s ha mégis megteszi, ítélete megbízhatatlan, mert nem tudományos ala-

⁴ Petrarca, Opera. III. 94. Ep. metr. II. 11. Zoilo.

⁵ Ep. de reb. fam. II. 233. L. XIII. 6. Fr. Nelli.

⁶ „Der Humanist sucht die Einsamkeit, er liebt die stille Schönheit der Natur, nicht um des ungestörten Verkehrs mit dem Himmel wegen, wie es die Helden und Bekenner des Christentums taten — er projiziert sich selbst in die Natur hinein, aus der Einsamkeit trägt er das gesteigerte Bewußtsein seines Ich heraus, seines ethischen und intellektuellen Wohlergehens, seines Adels, den er nicht ererbt, sondern durch geistige Tat errungen hat.“ Weselowski: Boccaccio II. 73. Idézte Zielinski: Cicero im Wandel der Jahrhunderte. 322. Jegyzet a 135. laphoz. L. Voigt: id. m. I. 115; Petrarca Vaucluse természeti szépségeinek dicsőítése után hozzáfűzi „quid habet locus ille gloriosius habitatore Francisco?“ Append. litt. epist. 6.

pon nyugszik, hanem érzelmeken: rokonszenven, gyűlöleten és főleg irígységen: *Nihil quidem mobilis, nihil iniquius vulgari iudicio, super quo fama fundata est.*⁷ Ezért mondja Leonardo Bruni: *Multitudinem vero non sine causa semper suspectam habui.*⁸ Erasmus sem akar tudni a tanulatlan nép állhatatlan kegyéről, s a népet így jellemezte: — *pöpus ille promiscuus, vere bellua multorum capitum, in quo paucis eadem placent, nec iisdem semper eadem, denique cujus magna pars studio potius, quam iudicio ducitur.*⁹ Erasmus álláspontja azonban demokratikusabb, mint a korábbi humanistáké. A régebbi humanisták a tudományt, irodalmat, az ókor egész szellemi kincstárát kisajátították maguknak, hogy olyan ismeretekkel dicsekedhessenek, amelyben csak nekik van részük.¹⁰ Erasmus ifjabb éveiben szinte megveti a tömeget. Később azonban mint pedagógus és teológus más álláspontra jut e kérdésben: a tudomány és irodalom művelését nem tartotta csak egy kiváltságos osztály előjogának, hanem az egész emberiség közkincsének. Ezért arra törekedett, hogy a klasszikus szellemet megismertesse szélesebb rétegekkel, különösen az Adagia által. Ennek kiadásakor Beatus Rhenanus szerint Erasmus egyes humanistáktól ezt a szemrehányást volt kénytelen hallani: „Erasmus, te kifejegeled a mi misztériumainkat.”¹¹ Erasmus törekvése az volt ugyan, hogy az egész emberiséghez szólhasson, egyelőre mégis csupán a műveltebb körökre igyekezett befolyással lenni, mivel a nép elmaradottsága miatt úgysem érti és nem méltányolja. Abban a reményben ír a műveltebbeknek, hogy egy-

⁷ Petrarca: Ep. de reb. fam. I. 35. L. I. 1. Thomae Messaniensi.

⁸ Leonardo Bruni: I dialoghi ad Petrum Histum. Ed. G. Kirner. Livorno. 1889., 30.

⁹ Erasmi Opera. III. 715 A. Ep. DCXXI. Episc. Palentino. Basil. 1522.

¹⁰ „Die Mengenverachtung der Ren... sondert im großen und ganzen eigentlich nur die Literaten insgesamt vom ungelehrten Publikum.“ Zilsel, id. m. 194.

¹¹ Beatus Rhenanus levele V. Károly császárhoz (1540): „Quanto candore tradidit omnia, ab omnibus intelligi volens: quum multi res obscuras multo obscurius explicent. Editurus Proverbiorum opus a quibusdam doctis audire coactus est: Erasme, tu evulgas mysteria nostra. Sed cupiebat in omnibus ea aperta esse, quo perfectam eruditionem consequeretur.“ Erasmi Opera. I. ***3. — L. Huizinga—Kaegi: Erasmus. Basel. 1928., 41.

kor mindenki helyeselni fogja mindazt, amit most csak a legjobbak.¹² Szívesen veszik azonban a humanisták a hódoló, alázatos elismerést és csodálatot, ami nem annyira műveiknek, mint személyüknek szól. Ezért gyakran éppen akkor hangoztatják megvetésüket a nép iránt, ha úgy érzik, hogy nem becsülik őket eléggé. Ilyenkor sértett önérzetükben nézik le a népet, mely nem tiszteli őket, s csak haláluk után ismeri el valódi értéküket.¹³ A személyüknek szóló hódoló csodálatról ellenben büszke önérzettel emlékeznek meg: *Nemo Florentiae fuit unquam, ut publice omnes praedicant*, — írja Filelfo — *in quo uno ita, ut in me universa civitas conquiesceret. Omnium in me oculi et sermones conversi sunt... Omnes tollunt ad coelum. Nemo est neque ex praestantioribus civibus, neque ex ipsa plebe, qui non mihi gratificetur omnia.*¹⁴

Igazi jelentőséget mégis csak a műveltek elismerésének tulajdonítanak. Jelszavuk:

*Nil moror aut laudes levis aut comitia vulgi;
Pulchrum est vel doctis, vel placuisse viris.*¹⁵

Az írói önérzet egyik legtipikusabb formája lesz Naevius Ciceronál található töredéke: *Laetus sum laudari abs te... a laudato viro.* Hogy csak néhányat említsünk: Filelfo így ír: *laudari abs te doctissimo philosopho ac medico prudentissimo lucubrationes meas non mediocri mihi ascribo laudi.*¹⁶ Hermolao Barbaro: *Plus etiam est a Politiano quam ab amico laudari. Testimonium et iudicium amici fallitur, Poli-*

¹² „si fieri non potest ut omnibus probemur, hoc interim me consolatur, quod ubique ferme probamur a probatissimis. Et spero futurum, ut quod nunc placet optimis, mox placeat plurimis.“ Erasmi Opera. III. 126 B. Ep. CXLVIII. Henrico Bovillo. — „probor a probatissimis; spes est fore, ut quod nunc placet candidis, mox placeat omnibus“ u. o. 165 E. Ep. CXCI. L. Bero.

¹³ „Respice enim in primis quorum sunt illa quae laudantur. Quare auctores: certe pridem in cinerem versi sunt. Vis et tua laudari? morere. A morte hominis vivere incipit humanus favor, et vitae finis principium est gloriae.“ Petrarca, Ep. de reb. fam. I. 30. L. I. 1. Thomae Messaniensi.

¹⁴ Filelfi Ep. fam. L. II. Thomae Sarzanenzi. Florentiae. 1431. L. még: L. II. Joh. Aurispae. Flor. 1429; L. III. Alberto Zancario. Mediolanum. 1440.

¹⁵ Erasmi Opera. VIII. 571 D. Carmina varia. „Libellus loquitur.“

¹⁶ Filelfi Ep. fam. L. VI. Nicolao Varoni. Mediolanum. 1449.

*tiani etiam amantis non fallitur.*¹⁷ Aldus Romanus: *Principibus placuisse non infima laus est, tum etiam quia laus ista, quoniam a laudato viro proficiscitur, facit, ut me esse aliquem putem.*¹⁸ P. Bembo: *Illam enim veram esse laudem semper duxi, quae a doctis hominibus atque iisdem claris viris proficiscitur.*¹⁹ Erasmus pedig ezt írja:

*Si quid omnino in meipsum agnoscerem... vel mediocri laude dignum, laetarer profecto cum Hectore illo Naeviano laudari abs te viro omnium facile laudatissimo: cuius ego iudicio tantum tribuo, ut longe mihi sit iucundior tacita tua unius existimatio, quam si vel universum forum Romanum et acclamet, et applaudat. Ut enim Horatianum sequens institutum, ventosae suffragia plebis nunquam sum aucupatus, quippe quae pari temeritate et probat et reprehendit: ita a probatissimis viris laudari pulcherrimum semper existimaui, qui nec falso quenquam pro sua simplicitate velint laudare, nec possint pro sua prudentia falli, quorum neque doctrina suspicionem erroris, nec vita assentationis recipit.*²⁰

A műveltek dícsérete a legathatósabb buzdítás. Méltók akarnak lenni e dícséretre, mely nem megbízhatatlan, mint a népé, hanem elfogulatlan, és az írók valódi értéke szerint történik.

Néha elismerik, hogy nem érdemlik ugyan meg barátaik dícséretét, mégis örülnek neki, mert buzdítólag hat és sokkal kellemesebb nekik a meg nem szolgált elismerés, mint a megérdemlett megrovás: *Notum in Bohemia Aeneam non invitum audio, — írja Enea Silvio Piccolomini — quia melius est nomen bonum, quam divitiae multae... Ego mihi conscius sum non me talem esse, qualis praedictor, utcumque est, laudari potius indigne, quam vituperari digne cupio. Est enim laus virtutis excitamentum. Quis enim tam malus est, qui virtutem illam non assequi studeat, de qua se percipit laudari. Mihi sane magnos stimulos ad eloquentiam capescendam adhibet is, quem de me dicis inter Bohemos esse rumor.*²¹ Janus Pannonius így ír:

*Laudas me nimirum, priscis et patibus aequas,
Mentiris novi, me tamen, Ode, iuvat.*²²

¹⁷ A. Politiani Opera. 10. Ep. L. I. Herm. Barbarus A. Politiano.

¹⁸ Reuchlins Briefwechsel. 79. Ep. LXXXV. Aldus Romanus Joh. Reuchlin. Venezia. 1502.

¹⁹ P. Bembi Opera. III. 246. Ep. VI. 86. Adamo Carolo. Patavio 1537.

²⁰ Erasmi Opera. III. 39 E. Ep. XLI. Joanni Coeto.

²¹ Opera. 552. Ep. LXX. Joanni Tuskon secr. civ. Prag.

²² Poemata. I. 565. Epigr. I. 252. „De se ipso.”

A műveltek elismerése valósággal életszükségletük; ha nélkülözni kénytelenek, elvesztik munkakedvüket, mert hiányzik a munkára buzdító taps. Mikor Janus Pannonius Magyarországon lefordítja Homeros Iliasának egy énekét, azt írja Galeotto Marzionak, hogy örömmel végezte e munkát, mert görög nyelvi és irodalmi gyakorlat volt számára: *iam pridem — folytatja — ambas aequae intermiseram; cum aliis occupationibus districtus, tum quod in hac nostra barbaria, nec librorum copia dabatur, nec qui excitare studium posset, usquam applaudebat auditor.*²³

A humanista irodalom leginkább nagy mecénások udvarában virágzik. Minden országban számos fejedelem, államférfi, egyházfejedelem és hadvezér akad, aki megnyitja házát a művészeknek, tudósoknak és íróknak s pártfogolja őket. A humanisták legtöbbszörre ép oly kis kör számára írnak, mint a középkori írók, épúgy főleg a mecénás számára, de az író és pártfogó viszonya megváltozik éppen az író feltámadó önérzete következtében. A középkori költő a mecénás megrendelésére írja művét, forma és tartalom gyakran a mecénás akaratahoz igazodik, akiben a közfelfogás a mű tulajdonképeni szellemi birtokosát látta. A mű a pártfogó nevét van hivatva megörökíteni, nem a szerzőét.²⁴

A renaissanceban különösen Itália nagy gazdasági, társadalmi és politikai változásai a lakosság új rétegeit állították a társadalom élére, amelyek csakhamar szellemi műveltségre törekedtek,²⁵ vagy valódi érdeklődésből, vagy új dinasztiajuk megerősítése céljából. Leggyakrabban az vezette őket a humanizmushoz, amit Mátyás királyról mond Huszti József: „a humanisták dicsérete, hódolata, tömjénezése, mértéktelen magasztalása pótolta nála a falakról letekintő ősök arcképcsarnokát.”²⁶

A mecénás és író viszonya e törekvések szerint alakult: a mecénások minden eszközzel igyekeztek minél több író

²³ I. Pannonii Opusc. II. 74. Ep. III, praemissa Loco Homero Iliados Z. Lat. versibus reddito Galeotto Marzio. — L. Poemata I. 472—73. Epigr. I. 35. Ad Galeottum Narniensem.

²⁴ L. Schwietering, id. m. 15—16; Thienemann, id. m. 126—130, 224—28.

²⁵ Burdach: Ren. Ref. Hum. 159.

²⁶ Huszti J.: Platonista törekvések Mátyás kir. udvarában. 41. Minerva III. 1924., 6—9 sz. 153—222 és IV. 1925., 1—5 sz. 41—76.

és művészt udvarukhoz kapcsolni, az írók pedig a hírnév osztogatóinak szerepével²⁷ igyekeztek értéküket növelni és társadalmilag fölemelkedni.

Az írók úgy viszonzozzák a mecénás pártfogását, hogy műveikben dicsőítik őket és nekik ajánlják műveiket. Az ajánlásokból ismerhetjük meg legjobban az író és pártfogó viszonyát. Ez ajánlásokban előtérbe lép az író személye, és bár néha csak rejtve, önérzete. Természetes, hogy rendszerint tiszteletteljes, hódoló hangon írnak a mecénáshoz, de a gyakran alázatos hang mögül csaknem mindig kiérezhető, — legvilágosabban talán Erasmus egy ajánlásában, — hogy a szerző művét a maga szellemi tulajdonának tartja és szilárdan meg van győződve művének nagy értékéről; a mecénásnak ajánlott művét szellemi ajándéknak tekinti, amely mindennél értékesebb, mert nem mulandó, mint egyéb ajándék, hanem halhatatlan és halhatatlanná teszi a mecénást is. A szerző a legnagyobb kincsek birtokosának érzi magát, aki a mecénás pártfogását műveivel viszonzozza, s ebben az üzletben a mecénás jár jobban, ő kapja az értékesebbet. Erasmus:

*Meminisse debes Henrice, dux illustrissime, eos qui te gemmis aurove honorant, dare primum aliena, quippe fortunae munera, praeterea caduca, deinde qualia quam plurimi mortales possint elargiri, postremo, quae tibi ipsi domi abundent, quaeque donare aliis, quam accipere, magno Principi longe sit pulchrius. At qui carmen suo ingenio suis vigiliis elucubratum nomini tuo dicat: is mihi non paulo praestantiora videtur offerre: utpote qui non aliena, sed propria largiatur, nec paucis annis intermorigitura: sed quae gloriam etiam tuam immortalem queant efficere, tum ea, quae perquam pauci possint donare, denique quae non minus sit Regibus pulchrum accipere, quam remunerari. Et opibus quidem nemo non Regum abundavit, nominis immortalitatem non ita multi sunt assecuti, quam quidem illi pulcerrimis facinoribus emereri possunt, at soli vates eruditis carminibus praestare. Siquidem et ceras, et imagines, et stemmata, et aureas statuas, et incisos in aes titulos et operosas pyramidas longa annorum series demolitur. Sola poetarum monumenta ipsa aetate, quae res omnes debilitat, invalescunt.*²⁸

²⁷ Nihil est... praeclarius magnis principibus ac regibus, quam fovere ingenia, quae ad magnam sint frugem, si excolantur, praeventura, quaeque memoriam eorum multa sua cum laude, in omnem posteritatem proferant." Bemb. Opera. III. 228. Ep. VI. 43. Alberto Card. Brandenburgensi. Patavii. 1534.

²⁸ Erasmi Opera. I. 1211—2. Ode Erasmi de Laudibus Britanniae Regisque Henrici. V. ö. T. IV. 429. Ad Philippum Burg. Principem panegyricus.

A dedikációk általános formája a következő: a szerző dicsőíti a mecénást, neki ajánlja a művét, mint bőkezű pártfogójának,²⁹ biztosítja, hogy halhatatlanná fogja tenni,³⁰ végül megígéri, ha a mecénás meg lesz elégedve a művel, ha kegyesen elfogadja, újabb, még kiválóbb műveket fog neki ajánlani.³¹

Néha felkérlik még a mecénást a mű megbírálására is, mint Galeotto Marzio „De homine“ c. műve ajánlásában olvashatjuk: *His igitur causis moti librum hunc nostrum mitimus, expectantes iudicium tuum. Quod si in rem nostram candidum fuerit, sublimi feriam sydera vertice...*³²

A dicsőítések és ajánlások ellenszolgáltatása a mecénás részéről a pártfogás és anyagi támogatás. Az írók sokat dicsérik a mecénások bőkezűségét, melyet a fejedelmek legszebb erényének tartanak: *...nam si caetera eis cumulatissime adsint, sola autem liberalitas desit, non sunt quidem ullo modo principatu digni, quem sola beneficentia commendat. Nec deum ipsum amaremus, nisi eum nobis propitium fore speraremus.*³³ A bőkezű mecénásoknak természetesen örök hírnevet és dicsőséget ígérnek:

²⁹ „Tu vero precor, rex felicissime. Marsilianos filios (libros) dum sacram supplices aedem istam ingrediuntur, laetis vegetisque oculorum tuorum radiis, sicut caetera soles, inspicias.“ Marsilii Ficini Opera. I. 721. Mathiae... Pannoniae regi. 1480.

³⁰ „Quod mihi si dabis ocium, tuorum Coelo laudibus efferam triumphos. Et tu maximus in meis camoenis

Quondam perpetuo legere princeps.“ Epicoedion Tetracolon in Divum Fridericum III. Imp. Quintii Haemiliani Cimbriaci... ad Maximilianum Regem.

³¹ „Ego quidem si vobis aliqua ex parte satisfactum esse intellexero, et me satis magnum mearum lucubrationum fructum percepisse existimabo et alacrior ad alia conscribenda efficiar.“ Irod. tört. emlékek. II. 10. Brandolini in dialogum de humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine ad Mathiam Corvinum... praefatio.

³² Ábel, Adalékok a humanizmus történetéhez. 174.

³³ Irod. tört. emlékek. II. 185. Lod. Carbo „Dialogus de laudibus rebusque gestis R. Mathiae“ előszavából. Poggio így ír Alfonz, nápolyi királynak: „Sunt omnes virtutes in principibus praeclarae, maximeque in iis relucunt, qui rerum potiuntur, sed nulla excellentior beneficentia, nulla hominibus gratior, nulla quae maiorem benivolentiam regibus conciliet.“ Poggii Opera. Basil. 1538. Ep. X. 10.

*Mausolaea ruent, altosque aequantia montes
Marmora pyramidum scindet longaeva vetustas
At tua venturi vatium celebrata nepotes
Carmine facta legent: et sero traditus aevo
Notus eris ducibus decus exemplarque futuris.*³⁴

Az írónak lelki szabadságra és függetlenségre van szüksége, hogy értékes művet alkothasson: *Libera debent esse scribentium Ingenia, et omnis ab eorum mentibus abradenda est sollicitudo; quod contra accidit, cum labore, vigiliis, inedia in nugis quibusdam... et servili conditione obruuntur,*³⁵ és *Tranquillum esse ingenium laetumque oportet siquid aut egregij aut magni ex sese velit educere.*³⁶ Ezért előfordul, hogy az író szinte sérelemnek tartja, ha a mecénás a művet megrendeli, vagy tartalmát és formáját meghatározza. Mikor Filelfo kénytelen volt Filippo Maria Visconti kívánságára költeményt írni keresztelő szent Jánosról olaszul és terzinákban, ezzel a szemrehányással kezdte:

*O Filippo Maria Anglo possente,
Perchè me strengi a qual che non poss'io?
Vuoi tu ch' io sia ludibrio d'ogni gente?*³⁷

A bőkezű mecénást magasztalják, a fősvény, rossz fejedelmeket annál sötétebb színekkel ábrázolják. Panaszok hangzanak el az ilyen előkelők ellen, akiknek haszontalan-ságra van pénzük, csak a költők pártolására nem jut: *Nostri reges de saporibus epularum et de volatu avium iudicare possunt, de ingeniis hominum non possunt.*³⁸ *Neque enim apud principes nostros tanta est sapientia, ut per virtutis semitam ambulantes fama se decorari velint.*³⁹ De az ilyen fejedelmek rosszul járnak: ha inkább lovakat és kutyákat, oroszlánokat és medvéket tartanak, minthogy a költőkkel és irodalommal törődjenek, akkor úgy pusztulnak is el, mint a lovak és kutyák és haláluk után nem lesz nagyobb hírük, mint a

³⁴ Ant. Bonfinii Rerum Ungaricarum dec. IV.... Hanoviae. 1606. A. Cortesii ad regem Matth. carmen. 913 és Irod. tört. eml. II. 332.

³⁵ Historia Urbis Mantuae... scripta a Barth. Saccho Cremonensi. 618. Muratori XX.

³⁶ Philelfi Ep. fam. L. IX. Ciccho Calabro. Papia. 1451.

³⁷ Idézve Voigt: Wiederbelebung. I. 518., 3. jegyzet.

³⁸ Petrarca, Ep. de reb. fam. I. 31. Ep. I. 1. Thomae Messaniensi.

³⁹ Ferreti Vicentini Praef. Hist. rer. in It. gest. 1051 A. Muratori IX.

medvéknek és oroszlánoknak.⁴⁰ Erasmus egy költeményében panaszozza el a költészet megvetését és a kortársak nemtörődömségét. Szörnyű barbárság uralkodik, írja, az ország nevet Apollo babért nyújtó művészetén, majd így folytatja:

*Nec si quot placidis ignea noctibus
Scintillant tacito sydera culmine,
Nec si quot tepidum flante Favonio
Ver suffundit humo rosas,
Tot sint ora mihi, tot moveam sonos,
Nunquam crede tamen sufficiam queri,
Quantis pressa diu sacra poemata
Hoc seculo jaceant mihi.*⁴¹

A humanisták a korabeli közönséget tehát műveltsége szerint ítélik meg, a műveletleneket megvetik, a művelteket és bőkezű mecénásokat nagyrabecsülik. Igazi megbecsüléseket az utókortól várják. Abban a reményben élnek, hogy az utókor helyesen fogja őket megítélni, olyan bíráik fognak akadni, akik szabadabban és elfogulatlanul értékelik őket, mint a kortársak és megadják nekik az óhajtott megbecsülést, mert sem gyűlölet és irigység, sem remény és szeretet nem vezérli őket.⁴²

VI.

Szerző és mű.

A szerző műve által válik ki embertársai közül, a mű az, mely nevét fenntartja s ennek tudatában törekednek a humanisták a földi halhatatlanságra — írás által. *In hac ego opinione* — írja Giovanni Pico della Mirandola — *praestans*

⁴⁰ „Quod si nonnulli principes equos potius et canes alere, quam poetas volunt, et multa carne leones ursosque pascunt, intestinis poetarum nihil praebentes, talis erit eorum obitus qualis equorum et canum, nec post mortem maius erit istorum nomen quam ursi atque leonis“. Aen. Sylv. Piccolominaei Opera. 619. Ep. CXI. Vuilhelmo de Lapide.

⁴¹ Erasmi Opera. VIII. 561. Apologia Erasmi et Cornelii... adversus barbaros, qui Veterum eloquentiam contemnunt et doctam poesim derident. — V. ö. Battistae Mantuani Bucolica. Argent. 1563. Aegloga. V. Candidus de consuetudine divitum erga poetas. Fo. XXXVI. —

⁴² Petrarca, De remediis utriusque fortunae. „De infamia“ II. 25. Opera. I. 1—160. Ep. de reb. fam. I. 30. L. I. 1. Th. Messanensi. Erasmi Opera. III. 50 D. Ep. LVII. Ant. Lutzenburgo. stb. — Ókori forrása különösen Seneca, Ep. 79.

*cellulam meam mea studia meorum librorum oblectamenta meam pacem regii aulis publicis negociis vestris aucupii curiae favoribus antepono. Nec mei huius literarii oculi illos fructus exspecto, ut in rerum publicarum aestu atque tumultu iacter et fluctuem. Sed ut quos parturio tandem pariam liberos et quod foelix faustumque sit dedam aliquod in publicum.*¹ Gyakran olvashatunk leveleket, melyekben az írók utasításokat adnak és kérnek műveik kinyomtatására, élénk levelezésben állnak könyvnyomtatókkal, maguk gondoskodnak műveik kinyomtatásáról; Erasmus pl. hosszú időt tölt Bázelen Frobenius és Velencében Aldus Manutius házában, hogy személyesen ügyelhessen fel művei kinyomtatására.² Csakhamar megkezdik az ókori írók és a régebbi humanisták kiadását és pedig összes műveik, az *Opera omnia* kiadását is, így pl. 1498-ban megjelenik: Giovanni Pico della Mirandola: *Opera* (Venetiae), 1502-ben Io. Ant. Campanus: *Opera omnia* (Venetiis), 1503-ban Petrarca: *Opera* (Venetiis). A művek élén pedig megjelennek a dícsérő versek, melyek a szerző nagyságát hirdetik s barátai és társai részéről megörökítik s halhatatlanná teszik nevét.³

Legnehezebb a levelek kiadása, pedig a levél a humanisták legkedveltebb irodalmi formája, mert a közlés és összeköttetés szükséglete a távollevőkkel fellendítette ezt a műfajt és teljesen irodalmivá tette. Egyes személyekhez intézték leveleiket, mégis azzal a tudattal és célzattal, hogy az egész művelt közönség kezébe kerüljenek;⁴ ezért nagy gondot for-

¹ Joannis Pici Mirandulae Omnia opera. Basileae. I. Picus Mirand. A. Corneo Urbinati. Perusiae. 1486.

Voltak ugyan humanisták, kik nem törekedtek művek kiadására, de nem alázatból, sem a nyilvánosságtól való félelemből, hanem bölcseségből: Sokrates és Krisztus sem írtak. (Mutianus Rufus.) L. Thienemann, id. m. 154.

² Huizinga—Kaegi, Erasmus. 103—104., 65. stb.

³ Thienemann, id. m. 201—205.

⁴ L. Huizinga—Kaegi, id. m. 105. és R. Sabbadini „Il metodo degli umanisti”. Firenze. 65. „Uno dei più irresistibili bisogni degli umanisti era il conversare oralmente coi presenti, per lettera cogli assenti. Questa è la ragione che spiega l’abbondante produzione epistolare di quell’età. Ma il solo corrispondente non bastava allo scrivente; egli desiderava, che la sua parola giungesse ad altri, al pubblico; la sua lettera perciò nasceva con un peccato d’origine, non era la lettera intima di Cicerone ad Attico”.

díttak tartalmukra és stílusukra, gondosan másolták és gyűjtötték őket: *nam saepissime accidit, ut litterarum, quas ipse scribo, nullum exemplum servetur, tum negligentia, tum saepius festinatione.*⁵ Ki is adták őket vagy maguk a szerzők, vagy barátaik.⁶ A kiadás célzatának következménye az lett, hogy az intim hang és bizalmas közlések háttérbe szorult. A renaissance epistolográfiája körülbelül azt a szerepet töltötte be, amelyet ma az újságok, helyesebben az irodalmi folyóiratok töltenek be.⁷ A levél intimebb hangja bizonyos gátlásokkal járt és a kiadás megokolásának szükségét keltette fel. Legtöbbször a barátokat és mecénásokat nevezik meg, mint olyanokat, akik őket a kiadásra rábirták: *Egisti mecum saepenumero Petre Medices* — írja Poliziano Piero de' Medicihez — *ut colligerem meas epistolas, et in volumen redactas publicarem. Collegi ne non in omnibus obsequer tibi; quo sunt in uno spes omnes, opesque meae sitae.*⁸ Némelyek azon panaszkodnak, hogy barátaik tudtuk nélkül adták ki leveleiket: *Et quamvis aliquae epistolae meae vulgo legerentur,* — írja Enea Silvio Piccolomini — *non ego illas in lucem dederam, sed qui mecum conviviunt familiares, nunc has nunc illas furati ex manibus librariorum in volumen redegerant ediderantque sodalibus existimantes aliquid esse quod nihil erat.*⁹

A szerzők gyakran dícsérik műveiket. Leginkább tartalmi szépségüket és kiválóságukat, hasznos voltukat emelik ki és azt, hogy tudás, munka és szorgalom eredményei.

*Chare liber, magnum qui iam volitare per orbem
Notus et argutis auribus esse cupis:
Qualiscunque, mihi multo vigilate labore,
I felix Genio candidiore liber*¹⁰

olvassuk egy ajánlásban. Poliziano ezzel az ajánlással küldi a Sylva Nutriciá-t Gentile biboroshoz: *Parvum quidem tuo*

⁵ Poggio, Opera. Ep. VIII. 45.

⁶ Erasmus már 1509-ben leveleinek egy gyűjteményét kapta kézhez, amelyet tudta nélkül adtak ki. 1515 óta ő maga adta ki leveleit. Huizinga—Kaegi, id. m. 103.

⁷ Huizinga—Kaegi, id. m. 103.

⁸ A. Politiani Opera. 1. L. I. Politianus Petro Medici.

⁹ Opera, 934. Ep. CCCCII. Rev. patri... Sbigneo.

¹⁰ Cortesius, ad Regem Mathiam carmen. Ad librum. Bonfini, id. m. 892. Irod. tört. emlékek. II. 301.

*nomini libellum dedico, sed (ut spero) nec inanem rerum, nec inopem. Multa et remota lectio, multa illum formavit opera. Titulum Nutricia diximus.*¹¹ Reuchlin így dicséri *Rudimenta Hebraica* c. művét: *feci rudimenta hebraicae linguae, quae multo sudore et algu, prece, premio et precio per longa tempora corraseram, haud sine incredibili diligentia et aere non parvo publicitus imprimi.*¹² Campano azzal dicsekszik, hogy „De vita Brachii Perusini” c. műve olyan kiváló, amilyet mindenki ítélete szerint 700 év óta nem írtak.¹³

A műveket legértékesebb szellemi tulajdonaiknak tekintik, amelyekkel szabadon rendelkeznek s csak mint ajándékot ajánlhatják a mecenásnak és mindazoknak, akiket méltóknak találhatnak rá. A mű azért a legértékesebb ajándék, kincs, mely többet ér aranyból, ezüstből, mert megörökíti annak nevét, akiről szól, vagy akinek ajánlják.¹⁴ Már Brunetto Latini ilyen szavakkal ajánlja Tesorettoját X. Alfonz kastiliai királynak:

*A voi mi raccomando
poi vi presento e mando
questo ricco tesoro
che vale argento et oro
sì che non ho trovato
uomo di carne nato
che sia degno d'avere
nè quasi di vedere
lo scritto ch'io vi mostro
in lettere d'inchostro.*¹⁵

¹¹ A. Politiani Opera, 110. Ep. L. VIII. Politianus Antoniotto Gentili Card. Flor. 1481.

¹² Reuchlins Briefwechsel. 174. Ep. CLI. Reuchlin Jacobo Lemp. Stuttgart. 1512.

¹³ Campani Epistolae... Ed. B. Menckenius. Lips. 1707. Ep. VI. 6.

¹⁴ Praefatio Johanni Argiropuli de caelo Aristotelis Joh. Panoni A. Str. „probitati nihil iocundius, nihil gratius, nihil accomodatius hoc genere muneris puto.” Ábel, Adalékok a hum. történetéhez Magyarországon. 171. Bembus Fr. Maurolyco Messanensi. Patavio. 1536: „Quod enim munus alicui, qui vir sit, charius et optabilius afferi, aut quae uberioris donationis inter vivos fieri stipulatio potest, quam ejus, quae nostri nominis memoriam in omnem sit posteritatem propagatura?” Bembi Opera. III. 243. Ep. VI. 83.

¹⁵ Tesoro. 72—81. Idézve Körting: Die Anfänge der Ren. Literatur. Leipzig. 1875., 377. 2. jegyzet. V. ö. a Tresors bevezetését: (Cist livres est apelés Tresors car) si come il signore che vuole in cigulo luogo ammassare

Pontano ezt írja „De Fortitudine“ c. művében Alfonz aragoniai királyhoz:

*decet praeter caeteros aliquid et me, et te dignum agere, quod et gratitudinem testetur meam, et magnitudini conveniat tuae. De fortitudine igitur, in qua ipse enitescis cum excellentia principum caeterorum, libros nuper a me scriptos tibi offero, ac nomini tuo dedico et quidem ut debitos.*¹⁶

Bartholomeus Fontius Corvin Jánoshoz intézett ajánlásában olvassuk:

*Ut meus in te ardens animus studiumque pateret,
Munera cum vellem congrua ferre tibi:
Ac neque Pyrgothelis gemmas, nec signa Lysippi:
Nec quod Apelleis fulgeat in tabulis,
Nec vasa insignem referenti Mentora haberem:
Hoc tibi quod possem mittere maius erat.
Carmina nam primis si complecteris ab annis,
Post mortem vatum munere vivus eris,
Caetera nam tempus ferrumque aut conterit ignis,
His neque longa dies flamma nec ensis obest.*¹⁷

Legrészletesebben Machiavelli ír erről:

Sogliono il più delle volte coloro che desiderano acquistare grazia appresso un Principe, farsegli innanzi con quelle cose, che intra le loro abbino più care, o delle quali veggino lui più dilettersi: donde si vede molte volte esser loro presentati cavalli, armi, drappi d'oro, pietre preziose, e simili ornamenti, degni della grandezza di quelli. Desiderando io adunque, offrirmi alla Vostra Magnificenza con qualche testimone della servitù mia verso di quella, non ho trovato intra la mia suppellettile cosa quale io abbi più cara o tanto stimi, quanto la cognizione delle azioni degli uomini grandi, imparata da me con una lunga esperienza delle cose moderne ed una continova lezione delle antiche: la quale avendo io con gran diligenza lungamente escogitata ed esaminata ed ora in uno piccolo volume ridotta, mando alla Magnificenza Vostra.¹⁸

cosé di grandissimo valore, non solamente per suo diletto, ma per crescere il suo potere, e per assicurare lo suo stato in guerra ed in pace, vi mette le più care e le più preziose gioie che puote secondo la sua bona intenzione; così è il corpo di questo libro compilato di sapienza.“ Brunetto Latini, Il tesoro... Bologna, 1879. I. 3. cap. 1.

¹⁶ I. I. Pontani ad Alphonsum Aragonum Ducem Calabriae, liber prior de Fortitudine bellica et heroica. Pontani Opera, I. 92.

¹⁷ Barth. Fontii Saxettus incipit ad Joannem Corvinum Matthiae Regis Filium. Ábel—Hegedűs, Analecta nova... 19, 374.

¹⁸ Machiavelli, Il principe. Dell'arte della guerra ed altri scritti politici. Milano. 1928. Il principe: N. Machiavelli al Magnifico Lorenzo di Piero de' Medici..., 19.

A mű azonban elsősorban mégis a szerző számára „monumentum aere perennius“. A szerző az abszolútumot akarja megvalósítani, olyan művet alkotni, mely örökkévaló s minden régebbi művet elhomályosít és gyakran úgy érzi, hogy ezt a feladatot sikerrel meg is oldotta. Büszkén írják ilyenkor:

*Sum iam natus annum sextum prope et quinquagesimum. Cuius aetatis consideratione admoneor, ut quantum ipse praestare possim, posteritati consulam. Alii monumentis praeclarisque operibus manufactis rem eam adoriuntur. Pauci, in quorum me numero esse laetor, monumentis litterarum et expressiore quadam atque diuturniore significatione ingenij idem pergunt efficere.*¹⁹

Műveik végéhez Horatius önérzetes szavait fűzik: *Exegi monumentum aere perennius*,²⁰ mint Reuchlin a *Rudimenta Hebraica* végén. Ez a gondolat büszkeségük és vigasztalásuk, ezzel buzdítják és erősítik egymást; Erasmus Huttenhez: *tamen si quid acciderit, ipse tibi tuis scriptis extruxisti monumentum aere perennius*.²¹

Feltűnő, hogy ámbár a művek szerzik meg szerzőiknek a halhatatlanságot, aránylag kevés szó esik róluk. Bizonyos, hogy büszkéek rájuk, kiadásukra törekednek, dicsérik kiváló tulajdonságaikat, de az önérzet középpontjában a szerző személye áll. Ez bizonyítja, hogy a mű többé nem a szerzőtől különválva él tovább, hanem szellemi tulajdonává válik, de emellett az érdeklődés a szerző, az alkotó, tehát az értékesebb rész felé fordul s „a személy varázsa nagyobb körben hat mint a munka.“²²

VII.

Nyelv és stílus.

A renaissance irodalmát leginkább a forma kultusza fűti, s ezért az írók önérzete műveik nyelvéből és stílusából ered.

¹⁹ Philelfi Ep. fam. L. XII. Bart. Bufanio.

²⁰ Reuchlins Briefwechsel. 100. Ep. LXXXV. Reuchlin ad Dionysium Fratrem... de Rudimentis Hebraicis. Stuttgart. 1506.

²¹ Erasmi Opera. III. 435 B. Ep. CCCCXIII. Er. Hutteno. Lovanio. 1519.

²² Thienemann, id. m. 242.

Közismert, hogy a humanisták megvetették az anyanyelvet és klasszikus latin nyelvtudásukra voltak büszkék. Az anyanyelv és a latin nyelv viszonyának problémája a korai renaissancetól kezdve előtérben állt és heves vitáknak lett okozója. Kezdetben a vulgáris nyelv használata volt általánosabb. Az első, aki e problémával behatóan foglalkozott, Dante volt. Felfogása a vulgáris nyelv és a latin előbbségéről nagy változáson ment keresztül: a vulgáris nyelv megbecsülése a latinnal szemben állandóan növekedett. A Vita Nuovában még azt írja, a vulgáris nyelvű irodalmat csak a szerelem hozta létre, mikor a költő latinul nem értő hölgyével meg akarta magát értetni.¹ A Convivióban még mentegődzik, hogy művét olasz nyelven írta. Részletesen megokolja, miért választotta a vulgáris nyelvet: 1. kommentárt akart írni olasz nyelvű költeményeihez, 2. minden olaszhoz akar szólni és 3. szereti anyanyelvét. A latint azonban még többre becsüli a népnyelvnél: a latin ugyanis örök és változhatatlan, a népnyelv pedig változó és mulandó, önkényesen alakul és változik.² Felfogásának a fejlődésében a „De vulgari eloquentia” c. művében végül a népnyelv értékelése lép előtérbe; ekkor már véleménye szerint a népnyelv előkelőbb, mint a latin: *harum quoque duarum nobilior est vulgaris*.³ Kétféle vulgáris nyelvet különböztet meg: van *vulgare illustre* és *mediocre*. A legkiválóbb nyelv a *vulgare illustre*, amely a legjobb költők és nyelvművészek művészi alkotása. Ezt a *vulgare illustre*t azért nem is használhatja mindenki, csak nagy művészek és csak a legjobb eszmék kifejezésére,⁴ ame-

¹ „E lo primo, che cominciò a dire siccome poeta volgare, si mosse però che volle fare intendere le sue parole a donna, alla quale era malagevole ad intendere i versi latini. E questo è contro a coloro, che rimano sopra altra materia che amorosa; conciossiacosachè cotal modo di parlare fosse dal principio trovato per dire d'Amore. Dante, Opera omnia. Leipzig. 1921. II. La vita nuova. cap. XXV.

² „...il latino è perpetuo e non corruttibile. Onde vedemo nelle scritture antiche delle commedie e tragedie latine che non si possono trasmutare, quello medesimo che oggi avemo; che non avviene del volgare, lo quale a piacimento artificiato si trasmuta”. Dante, u. o. II. Conv. I. 5.

³ Dante, u. o. II. 584. De vulgari eloquentia. I. 1.

⁴ „Optimis conceptionibus optima loquela conveniet. Sed optima conceptiones non possunt esse, nisi ubi scientia et ingenium est; ergo op-

lyek egyedül méltók költői feldolgozásra, ezek pedig: erény, szerelem, hősiesség (salus, Venus, virtus).⁵ Mikor példákat hoz fel a vulgare illustre használatára, amelyen csak a legnagyobb költők fejezhetik ki a legmagasztosabb gondolatokat, büszke önérzettel hozza fel például, sőt mintakul a saját költeményeit.⁶

Dante felfogása új utat nyit meg a nemzeti nyelv előtt, ezt az utat azonban a későbbi humanisták elhagyták és a latin mellett foglaltak állást, mert 1. Olaszországban a latin nyelvet is nemzeti nyelvnek fogadták el; 2. univerzalitásra való törekvésük univerzális nyelvet kívánt; 3. a latin általánosabb lévén, a közönség nagyobb körére hathattak és 4. di-csőségvágyuk is a latin mellett döntött abban a hitben, hogy a latin nyelv segítségével könnyebben elérik a halhatatlanságot (ókori latin auctorok). *Hoc autem scribendi more (lingua ethrusca) utimur in iis rebus, quarum memoriam volumus transferre ad posteros. Et ethrusca quidem lingua vix toti Italiae nota est, at latina oratio longe ac late per universam orbem est diffusa.*⁷ Hogy a humanisták a latint tették irodalmi nyelvvé, a tömeg megvetése is hozzájárult még. Már Dante idejében Magister Johannes de Virgilio rosszálásának ad kifejezést egy versében, hogy Dante nagy költeményét anyanyelvén írta és így ezt a nagyszerű alkotást kiszolgáltatva a köznépeknek. Azok a nagy költők, akik mellé Dante hatodiknak állította magát, szintén nem használták a sermo forensist.⁸ Petrarca még határozottabban ítéli meg Dantet a népnyelv használatáért. Igen, ő nagyra becsüli

tima loquela non conveniet nisi in illis, in quibus ingenium et scientia est; et sic non omnibus versificantibus optima loquela convenit, cum plerique sine scientia et ingenio versificentur... Unde cum hoc, quod dicimus illustre, sit optimum aliorum vulgarium, consequens est, ut sola optima digna sint ipso tractari, quae quidem tractandorum dignissima nuncupamus." Dante, u. o. II. 1. 410; II. 2. 412.

⁵ U. o. II. 2. 412., II. 4. 415.

⁶ Pl. II. 2. (Canz. V. Doglia mi reca...); II. 5. (Canz. IX. Amor che muovi...); II. 6. (Conv. III. 1. Amor, che nulla mente...); II. 8. (Vita nuova XIX. Donne che avete...) stb. Dante és a vulgáris nyelv viszonyáról l.: Fr. X. Kraus, id. m. 250. és Balogh—Dornseiff, Über das Dichten in der Muttersprache. Darmstadt. 1925. Bevezetés.

⁷ Rosmini, id. m. II. 282. Filelfo Marcaurelio. 1477.

⁸ Dante, Opera. II. 293. Joannes de Virgilio Danti.

Dantet — írja egy levelében — de sajnálja, hogy olaszul írt, mert ezáltal eltávolodott a műveltek körétől, nevét és dicsőségét kiszolgáltatta a köznépnak. Nem irigyli őt, mert akkor a tömeg értéktelen tetszését kellene irigyelnie.⁹ 1401-ben Leonardo Bruni egy dialogusában már nemcsak Dantet, hanem Petrarcat és Boccacciot is elítéli olasz nyelvű munkáiért.¹⁰ A dialogus személyei (L. Bruni, Niccolò Niccoli, Coluccio Salutati, Roberto de Rossi) leginkább az elegáns, klasszikus latinság hiányát rosszalják Dante, Petrarca és Boccaccio műveiben, annyira, hogy egyikük végül kijelenti Danteről: *ego istam poetam tuum a concilio litteratorum seiungam atque eum zonariis, pistoriibus atque eiusmodi turbae relinquam*.¹¹

Még a késői renaissanceban is lekicsinylőleg nyilatkoznak az anyanyelven író költőkről, mint Lelio Gregorio Giraldi Ariostoról, akiről megjegyzi, hogy latin nyelvű kísérletei ellenére később egészen a köznéphez süllyedt és többek között megírta az Orlando Furiosot.¹²

A XIV. sz. humanistái — Petrarca és Boccaccio — a latinnon kívül olasz nyelven is írtak, de ők is pusztán kedvtelésnek tartják olaszul írt munkáikat. Büszkéek csak latin műveikre voltak, elismerést, dicsőséget csak tőlük vártak. Az anyanyelv megvetése a következő generációknál egyre fokozódott. Ezek a latinnak adtak elsőbbséget, az olasz nyelvű irodalmat lekicsinylik.

Mindazonáltal az olasz nyelvet az egész korban hasz-

⁹ Petrarca, Ep. de reb. fam. III. 108. L. XXI. 15. Johanni Certaldo: „Nunc quod unum restat, queror et stomachor illius egregiam stili frontem inertibus horum linguis conspui foedarique... At cui tandem invidet qui Virgilio non invidet? Nisi forte sibi fullonum et cauponum et lanistarum caeterorumve qui quos volunt laudare vituperant, plausum et raucum murmur invidiam, quibus cum ipso Virgilio, cumque Homero carere me gratulor.”

¹⁰ Leonardo Bruni, I dialoghi ad Petrum Histram. Ed. G. Kirner. Livorno, 1889. Mikor Salutati Dantera, Petrarca és Boccaccióra hivatkozik, Niccoli így szól: Quos mihi Dantes commemoras? Quos Petrarca? Quos Boccaccios? An tu putas me vulgi opinionibus iudicare, ut ea problem, aut improbem, quae ipsa multitudo? 50.

¹¹ U. o. 53.

¹² L. G. Giraldi, De poetis nostrorum temporum. Ed. K. Wotke. — Lat. Lit. Denkm. des 15. u. 16. Jhs. Nr. 10. Berlin, 1894. cap. 404., 19.

nálta a humanisták egy része, mert 1. az olaszt is csak a latin egy tájsházolásának tekintették, 2. szerették anyanyelvüket és 3. népszerűsége törekedtek, s a nép minden rétegéhez akartak szólni, mint Giovanni Villani, aki a *Historia Fiorentina* előszavában megjegyzi: *E però fedelmente io narverò per questo Libro in piano vulgare, acciò che li Laici come i Litterati ne possino ritrarre frutto et diletto.*¹³

Így a latin és olasz nyelvű irodalom az egész korban egymás mellett fejlődött, anélkül, hogy egyik a másikat elnyomta volna. Sőt főleg a XV. sz. második felétől kezdve ép a legnagyobb írók egyaránt használják a latin és olasz nyelvet, anélkül, hogy az olaszt megvetnék.¹⁴ Leon Battista Alberti meg is jegyzi:

*Ben confesso quell antiqua latina lingua esser copiosa et ornatisima; ma non però veggo in che sia la nostra oggi toscana tanto da averla in odio che in essa qualumque benchè ottima cosa scritta ci dispiaccia.*¹⁵

A XVI. sz.-ban, mikor az idegen betörések következtében a nemzetiségi eszme életre kezd ébredni, megkezdődik az olasz nyelv egyenjogúsítása és a klasszikus latinság eszméinek és módszereinek alkalmazása a vulgáris nyelvre és költészetre.¹⁶

Analog fejlődés figyelhető meg Németországban is. A német renaissance első jelentős alkotása: *Der Ackermann aus Böhmen*¹⁷ német nyelven készült, utána azonban ókori minták és az olasz irodalom hatása alatt Németországban is a latin nyelv használata kerekedik felül, míg végre a XVI. sz.-ban ismét a német győz: akkor kezdenek németül írni, mikor szinte hazafias tette válik, mint Hutten vallja:

¹³ Giov. Villani, *Hist. Fiorentina*. 10 A. Prologo del l. I. cap. 1. Muratori XIII.

¹⁴ Pl. Poliziano, Pontano, Sannazaro, Bembo.

¹⁵ *Opere volgari* di L. B. Alberti. Ed. An. Bonucci. Firenze. II. 221. *Trattato del governo della famiglia*. Proemio del l. III.

¹⁶ A latin és vulgáris nyelvről l. Michele Scherillo, *Le origini e lo svolgimento della letteratura Italiana*. Milano. 1926. II. 1., 65. „Gli umanisti e il Volgare” és „Gli umanisti e il Volgare italiano.” *Nuova Antologia*. 1920., 223—28.

¹⁷ *Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Gesch. der deutschen Bildung*. III. Bd. 1. T. *Der Ackermann aus Böhmen*. Hrsg. von K. Burdach u. A. Bernt. Berlin. 1917.

*Latein ich vor geschrieben hab.
Das war eim jeden nit bekannt;
Jetzt schrei ich an das Vaterland,
Teutsch Nation in ihrer Sprach,
Zu bringen diesen Dingen Rach.*¹⁸

A latin nyelvvel kapcsolatban korán felmerült a stílus kérdése is. Az írói önérték e tekintetben a klasszikusan szép stílusra, a művészies periodusokra, a harmonikus jóhangzásra, ritmusra irányult, szóval a stílus klasszikus eleganciájára.¹⁹ A humanisták első generációja ezenkívül még a stílus bizonyosfokú önállóságát is szem előtt tartotta. Ezt az önállóságot természetesen nem szabad a mai értelemben felfognunk: ők a különböző latin szerzőkből merítették ugyan stílusuk elemeit, de a horatiusi méhet választják példaképül, amely a különféle virágok nektárjából az egységes mézet állítja elő,²⁰ vagyis tanulni akarnak az antik íróktól, anélkül azonban, hogy stílusuk egyéni színezetét elveszítsék. Petrarca írja: *Omnis vestis histrionem decet, sed non omnis scribentem stilus: suus cuique formandus servandusque est.*²¹ Véleményük szerint az antik auctorokat követni és utánozni kell, de ennek az utánzásnak bizonyos mértékben önállónak kell lennie: az utánzat hasonlíthat mintaképéhez, de a hasonlóság ne legyen olyan, mint az arcképé, hanem mint a fiúé az atyához.

¹⁸ Hutteni Opera. III. 475—526. Clag und vormanung gegen dem übermässigen unchristlichen Gewalt des Bapsts zu Rom.

¹⁹ L. Vallae Elegantiae Latinae I. VI. Praefatio Laur. Vallae... in sex Elegantiarum libros elegans et docta admodum. Fo. 3. Vallae Opera. Basilcae. 1540.

²⁰ Petrarca, Ep. de reb. fam. III. 256. L. XXIII. 15. Johanni de Certaldo: „Standum... Senecae consilio, quod ante Senecam Flacci erat, ut scribamus scilicet sicut apes mellificant non servatis floribus, sed in favos versis, ut ex multis et variis unum fiat, idque alius et melius.“ u. o. 120. L. XXII. 2. Johanni de Certaldo: „Vitam mihi alienis dictis ac monitis ornare fateor est animus, non stilum; nisi vel proloato auctore, vel mutatione insigni, ut mutatione apium e multis et variis floribus mel unum fit; alioquin multo malim meus mihi stilus sit incultus licet atque horridus, sic in morem togae habilis ad mensuram ingenii mei factus, quam alienus, cultior ambitioso ornatu, sed a maiore ingenio profectus, atque undique defluens amimi humilis non conveniens staturae.“

²¹ U. o.

Ez az utánzás költőket hoz létre, amaz majmokat.²² Később azonban az írók egy része olyan ókori író utánzására törekedett, aki stílusuk kizárólagos példaképeül szolgálhatott: a költészetben Vergiliust találták erre legalkalmasabbnak, a prózában Cicerót.²³ Cicero túlzó utánzói voltak a ciceronianusok. Cicero túlzott utánzása azonban az ő szellemének, az individualizmusnak tagadása volt, hisz éppen Cicero írásai mindig az egyéniség hű kifejezői. A ciceronianizmus nem is jött előbb létre, csak amikor a humanizmus már annyira elterjedt, hogy középszerű elemek érvényesülése is lehetségessé vált.²⁴ A ciceronianizmus két táborra osztotta a humanistákat: a ciceronianusok többnyire jelentéktlenebb egyéniségek, ellenfeleik a kor legnagyobb írói.²⁵

A ciceronianusok álláspontja a következő volt: az utánzás szükséges, mert a latin nyelv csak utánzás által sajátítható el; és mert a retorika hanyatlása következtében a stílus

²² U. o. 236. L. XXIII. 19. „Curandum imitatori, ut quod scribit, simile, non idem sit, eamque similitudinem talem esse oportere, non qualis est imaginis ad eum, cuius imago est, quae quo similior eo maior laus artificis, sed qualis filii est ad patrem... Sic et nobis providendum, ut cum simile aliquid sit, multa sint dissimilia... Utendum igitur ingenio alieno, utendum coloribus, abstinendum verbis. Illa enim similitudo latet, haec eminet. Illa Poetas facit, haec simias.“

²³ Ők a humanisták legnagyobb vezérei. V. ö. Petrarca, Ep. de reb. fam. III. L. XXIV. 4. „tuis... prata de fontibus irrigamus; tuo ductu director, tuis suffragiis adjutor, tuo nos lumine illustrator ingenue confitemur.“ (Cicero) — Poggio, Opera. Ep. XII. 32. „quidquid in me est, hoc totum acceptum refero Ciceroni, quem elegi ad eloquentiam docendam.“ — Bembo, Opera. IV. 337. Bembo Io. Fr. Pico. De imitatione: „mea sententia fuit, ut dicerem, eos mihi vehementer probari, qui prosa oratione scripturi, Ciceronem sibi unum ad imitandum proponerent, heroicis carminibus Virgilium.“ L. W. Zabughin, Virgilio nel Rinascimento italiano... Bologna. 1925.

²⁴ „Erst als der Humanismus so weit in die Breite ging, daß auch die Mediokrität zu ihm Zugang fand, konnte der Ciceronianismus entstehen.“ Zielinski: Cicero im Wandel der Jhe. 182.

²⁵ A ciceronianizmus Gasparino da Barzizzával kezdődik. A XV. sz. második felében már nyílt vitákra került a sor a ciceronianus Paolo Cortese és A. Poliziano között. A XVI. sz. elején újból megindul a vita Pietro Bembo és Giovanfrancesco Pico della Mirandola között.

L. E. Norden, Die antike Kunstprosa. Leipzig-Berlin. 1918. II. 773. Zielinski, id. m. 185. Zilsel, id. m. 214. „Die Streit um die Nachahmung Ciceros“, R. Sabbadini, Storia del Ciceronianismo. Torino 1886., 32, 46, 52, 60, 67, 127.

javítása nélkülözhetetlen.²⁶ helyesen utánozni csak egyet lehet, különben össze nem tartozó elemek anorganikus halmozását nyerjük.²⁷ ennek az egynek pedig a legjobbnak kell lennie;²⁸ a legjobb Cicero.²⁹ Tehát Cicerót kell utánozni, arra kell törekedni, hogy utolérjük, sőt felülmúljuk.³⁰ Ezek a ciceronianusok annál büszkébbek stílusukra, minél tökéletesebben tudják Cicerót utánozni; nyíltan bevallják: *malo esse assecla, et simia Ciceronis, quam alumnus aut filius aliorum.*³¹

Velük szemben állnak az anticiceronianusok. Cicerót ők is nagyrabecsülik, de nem akarják egyeduralkodóvá tenni. Ők sem akarnak teljesen eredetiek és önállóak lenni és egymásik, különösen hiú humanista hivatkozása eredeti stílusára nem vehető nagyon komolyan. De legalább megvolt bennük a törekvés, hogy stílusuk egyéniségük kifejezése legyen. Sokkal szebbnek találják a bika, vagy oroszlán ábrázatát, mint a majomét, amely leginkább hasonlít ugyan az ember-

²⁶ „Et primum de iudicio libenter fatebor, cum viderem eloquentiae studia tamdiu deserta iacuisse, et sublatum usum forensem et quasi nativam quandam vocem deesse hominibus nostris, me saepe palam affirmasse, nihil his temporibus ornate varieque dici posse, nisi ab his, qui aliquem sibi praeponerent ad imitandum... Politiani Opera. 114. Ep. L. VIII. P. Cortesius Politiano.

²⁷ Fieri enim non potest, quin varia ciborum genera male concoquantur et quin ex tanta colluvione dissimillimi generis inter se verba colliduntur. U. o. 115.

²⁸ „a puero didiceram in omni numero semper optimum esse eligendum.“ u. o. 114.

An si inter illos, quicunque boni dicuntur esse, unus est omnium longe optimus longeque praestantissimus... eum unum multo omnium maximum atque summum recte imitati cum fuerimus, nisi illos etiam, qui boni mediocriter habentur imitabimur, nihil proficiemus?“ Bembi Opera. IV. 355. P. Bembus. Io. Fr. Pico.

²⁹ „videbam hunc unum omnium saeculorum consensu principem esse iudicatum.“ Politiani Opera. 114. L. VIII. Cortesius Politiano.

³⁰ „Quod si quem maxime imitati fuerimus, etiam assequemur, tum adhibenda cura erit, ut illum anteire valeamus:“ ... az írónak arra kell törekednie „primum ut qui sit optimus, eum nobis imitandum proponamus; deinde sic imitemur, ut assequi contendamus; nostra demum contentio omnis id respiciat, ut quem assequuti fuerimus, etiam praetereamus.“ Bembi Opera. u. o.

³¹ Politiani Opera. 114. L. VIII. Cortesius Politiano. V. ö. Zielinski, id. m. 182.

hez, de éppen ez a hasonlóság vált ki visszasztító érzést. De ugyanezt az érzést okozza a túlzó utánzás is; az ilyen utánzók papagályokhoz és szarkákhoz hasonlítanak, amelyek nem tudják, mit mondanak.³² Az írók minden fajtája közül Cicero majmolóit találják legkiálthatatlanabbnak,³³ mert Cicerót nem lehet utánozni stílusának egyéni színezete miatt. Cicero legjellemzőbb tulajdonsága az aptum, a képesség, hogy mindig az éppen legmegfelelőbb kifejezést alkalmazza; a Kr. e. I. sz. beszédmódja azonban nem felel meg a Kr. u. XV. sz. gondolkodásmódjának s ezért a ciceronianusok vagy nem tudnak számos közismert fogalmat kifejezni, mert Cicero még nem ismeri őket, vagy kénytelenek nem illő szavakat választani Ciceróból: olyan író azonban, aki nem illő kifejezésekkel beszél, nem lehet ciceronianus.³⁴ Cicerót nem is szabad utánozni; az ilyen utánzás túlzásokra vezet; a tárgyak, eszmék, kifejezések nagyon különfélék, úgyhogy lehetetlen csak egyetlen szerzőt utánozni.³⁵ Az anticiceronianusok büszkén hirdetik: *non sum Cicero... me tamen, ut opinor, exprimo.*³⁶

Az anticiceronianusok iratai közül a legszellemesebb Erasmus Ciceronianusa, amelyben részletesen megcáfolja a ciceronianusok bizonyítékait, de már azért is aggódik, hogy a ciceronianizmus a keresztény szellem hanyatlását idézi elő: vigyázni kell — írja — nehogy az ifjúság *Ciceroniani cognominis praestigio decepta pro Ciceroniana fiat Pagana.*³⁷

³² „Mihi vero longe honestior tauri facies, aut item leonis, quam simiae videtur, quae tamen homini similior est... Mihi certe, quicumque tantum componunt ex imitatione, similes esse vel psittaco, vel picae videntur, proferentibus, quae nec intellegunt. Carent enim quae scribunt isti, viribus et vita, carent actu, carent affectu, carent indole, iacent, dormiunt, stertunt.” Politiani Opera. 115. L. VIII. Politianus Paulo Cortesio.

³³ „Inter tot Scriptorum species, nullos minus fero, quam istos quosdam Ciceronis simios.” Erasmi Opera. III. 179 C. Ep. CC. Erasmus Gulielmo Budaeo. Antverpiae. 1516.

³⁴ Erasmi Opera. I. 992. Ciceronianus.

³⁵ „ut varii sunt auctores, et in suo quisque genere probati, varia quoque humani animi propensio, atque adeo diversae in eadem etiam facultate ideae speciesve dicendi... tantum abest, ut quispiam unus usquequaque sit imitandus.” Bembi Opera. IV. 529—535. Io. Fr. Picus ad P. Bembum de imitatione.

³⁶ Politiani Opera. 115. Ep. L. VIII. Politianus Cortesio.

³⁷ Erasmi Opera I. 1025. Ciceronianus.

VIII.

Alázatossági formák.

Az írói önértzet sokféle megnyilatkozásán kívül a középkori alázatossági formulák nyomai is megtalálhatók a renaissance irodalmában. Ezek a formák minden irodalomban előfordulnak, de legnagyobb számmal a német irodalomban.¹

Az írói alázatosság egyik tipikus formája a hírnév és dicsőség megvetése, mely egyrészt a keresztény alázat megnyilatkozása, amely többre becsüli az égi dicsőséget a földinél, másrészt azonban antik, stoikus tanok hatására vezethető vissza.²

A hírnév megvetői a hírnevet a szellővel, árnyékkal hasonlítják össze, állhatatlansága, változandósága és mulandósága miatt. Ilyen értelemben beszél róla Dante, mikor a dicsőségvágyat a purgatóriumba száműzi.

*Oh vana gloria dell' umane posse!
Com poco verde in sulla cima dura,
Se non è giunta dall' etati grosse!
Non è il mondan romore altro ch' un fiato
Di vento, ch'or vien quinci e or vien quindi,
E muta nome, perchè muta lato.
La vostra nominanza è color d' erba
Che viene e va, e quei la discolora
Per cui ell' esce della terra acerba.*³

Sebastian Brand Narrenschiffjében így beszél a hiú bolond:

*Was half mir Reichtum, Gut und Geld,
Was frommte Ruhm und Preis der Welt?
Ein flüchtger Schatte war es nur,
Der wie ein Blitz vorüberfuhr.
Wohl dem, der solchen Schein verachtet
Und nur das Ewige betrachtet.*⁴

A hír állhatatlanságát és csalárdságát hangsúlyozza Platina:

¹ Hasse: Die deutsche Renaissance. Meerane in Sa. 1920., 4, 299. — I. Lindeboom: Het bijbelsch Humanisme in Nederland. Leiden. 1915. — Huizinga — Kaegi, id. m. 119. — Pukánszky: A magyarországi német irodalom története. Budapest. 1926., 105. (Ném. Phil. Dolg. XXXI.) — K. Burdach: Deutsche Renaissance. Berlin. 1918.

² Antik forrásai különösen Seneca, Ep. 79. és Cicero, Somnium Scipionis.

³ Dante, Purgatorio XI. 91—93; 100—102; 115—117.

⁴ Sebastian Brand, id. m. 239.

*Gloria vero, quam tanto studio requirunt ii, qui in vita et morte laudari cupiunt, quid in se boni habeat, certe non video cum non eadem semper sit. Fallax namque est et ad inflandas hominum mentes auresque permulcendas tantummodo videtur inventa.*⁵

A hírnév ellen a következő érveket hozzák fel: a hírnév értéktelen, mert hosszantartó hírnév nincs, s a rövidéletű hír is a föld kis részére szorítkozik.⁶ Továbbá azért is értéktelen, mert az emberek ítéletén alapszik, amely állhatatlan és megbízhatatlan, úgyhogy sokan, akik halhatatlanságra törekednek, rövid idő alatt feledésbe merülnek s ez gyakran éppen a legértékesebb lelkekkel történik, az értéktelenek pedig nagy hírnévre tesznek szert.⁷

Igazi dicsőség és hírnév csak az erények útján érhető el, *glória vera nisi bonis artibus non quaeritur*,⁸ mert a dicsőség, mint árnyék követi őket: *gloria quidem... quasi quaedam umbra virtutis est*;⁹ *vera gloria virtutem semper tanquam umbra corpus consequitur*;¹⁰ *verum maximeque firmum gloriae fundamentum est virtus*;¹¹ *mihi videtur gloria praecipuum quoddam ornamentum virtutis esse*.¹² Ha valaki erények által törekedik a hírnévre, legfőbb erénye a dicsőség megvetése legyen, mert annál inkább követi az embert, minél inkább kerüli: *si cupis gloriam virtute partam, praecipua virtus est, negligere gloriam; et summa laus est, non ambire laudem, quae magis sequitur fugientem*.¹³ A földi dicsőség helyett inkább az égi boldogságra kell törekedni és minden dicsőséget Istenbe helyezni, övé a legfőbb boldogság és legtökéletesebb dicsőség: *melius cum his agitur, qui in*

⁵ B. Platinae Opera dialogica. „De falso et vero bono dialogi“ III. Fo. XXXIII.

⁶ „Si temporum, si locorum angustias metiare, magnam hic gloriam non esse fateberis. Non ingeram tibi, ut terra omnis punctus est: cuius ipsius partem maximam natura fecit inhabitabilem, atque inaccessibilem fortuna.“ Petrarca, Opera. I. „De remediis...“ I. 92. „De gloria.“

⁷ „multi immortalitatem sibi polliciti, ne diuturnitatem quidem assequi potuerunt... Exstant Ovidij opera, non exstant Chrysippi nec Crantoris...“ L. Vives Opera, Basileae. 1555. II. 44. „In Somnium Scipionis Vigilia. és I. 521. De tradendis disciplinis. L. V.

⁸ Petrarca, Opera. I. De remediis... I. 92. „De gloria.“

⁹ U. o.

¹⁰ L. Vives, Opera. II. 44. In Somn. Scip. Vig.

¹¹ U. o.

¹² Erasmi Opera. I. Colloquia familiaria: Philodoxus. 857—62.

¹³ U. o. 858.

*deo gloriam omnem suam collocant, in quo certe summa foelicitas ac perfecta gloria reposita est.*¹⁴ A földi dicsőség csak a pogányságtól ráánkmaradt haszontalan név: *quid est hoc totum quod vulgo gloriam vocant, nisi nomen inanissimum ex Paganismo relicta.*¹⁵ Ezért nem illik, hogy keresztény lélek a dicsőségvágy rabja legyen, neki inkább Krisztus tetszése legyen fontos: *non convenit, ut Christianum pectus tangat humana gloria: utinam ea contingat gloria, ut Christo probemur.*¹⁶

Ilyen hatások alatt gyakran akadnak humanisták, akik a földi dicsőség helyett a mennyei boldogságra áhítoznak; még olyan humanista, mint Filelfo is így ír: *nec inanem gloriam huius mundi sed veram illam ac caelestem mihi propono gloriam.*¹⁷ Különösen Erasmusnál található gyakran a dicsőség megvetése. Vallomása szerint annyira távol áll a dicsőségvágytól, hogy a névtelenséget választaná, ha nem félne, hogy ezáltal munkásságának haszna csökken: *famae dulcedine tantum abest, ut titillemur, ut ne nomen quidem nostrum fuerimus adscripturi, ni veriti fuisset, ne hac ratione Operis minueretur utilitas; quod apud omnes suspecta res sit liber ἀνώμυμος.*¹⁸

Az írói alázatosságnak a hírnév megvetésén kívül még három főtípusa található 1. a maga-kicsinyítés és a munka lekicsinylése, 2. a rosszindulatú kritikától való félelem és 3. a könyvkiadástól való félelem.

A maga-kicsinyítés formáiban az író nem talál önmagában semmi kiválót, sem tehetséget, sem tudást:

*Quod proximis literis tuis me tantopere laudaris, debeo tibi tantum, quantum ab eo absum, ut merito lauder. Id enim debetur cuique, quod gratis dat non quod persolvit. Quare et ipse id totum tibi debeo, quod de me scribis, cum in me tale sit nihil... nihil invenies, nisi tenue, humile, angustum. Novitii sumus atque tyrunculi, qui ex inscitiae tenebris pedem modo movimus, promovimus fere nihil,*¹⁹ *parum...*

¹⁴ Platinae Op. dial. „De falso et vero bono l. III.“ Fo. XXXV.

¹⁵ Erasmi Opera. IX. 1 D. Ep. apologetica ad Martinum Dorpium.

¹⁶ U. o. III. 371 C. Ep. CCLVII. Er. Rhenano suo. Lovanio. 1518.

¹⁷ Filelfi Ep. fam. L. VIII. Andreae Alamanno. Mediolanum. 1450.

¹⁸ Erasmi Opera. VI. In annotatione Novi Testamenti praefatio. Er. pio lectori.

¹⁹ Picus Opera. Ep. Pici A. Politiano és A. Politiani Opera. 6. Ep. L. I.

*aut ingenio aut doctrina valeo;*²⁰ *ego sane... nec eloquentiam mihi vindico, nec doctrinam agnosco.*²¹

Szerénykedve libával hasonlítják össze magukat, amely bele-
gágog a hattyúk énekébe:

*At frustra mendico procul, quis solus abundo,
Scilicet Ausonia clarus et ipse lyra,
Dicunt pastores; sed non ego credulus illis
Inter nam cygnos anseris ore crepo.*²²

*Verum cum tu Politianusque noster pulcherrimum quoddam inter
vos literarum commercium exerceretis, nolui musis importuna Pica
obstrepere, quamsique male vocalis anser alterne sibi concinentes olores
interturbare;*²³ *modestissima... summae nobilitatis tuae virtus patia-
tur quaeso, se his meis ineptiis impeti, feratque ut vilis anser inter olo-
res, quos multa sublimes evehit aura, raucus interstrepam.*²⁴

Erasmus csak annyit tud magáról, hogy nem tud semmit,
költeményeit csak azért írja, hogy új tollat próbáljon ki,
vagy mert nem tud aludni.²⁵

Nagy költői feladatokat, mint hősköltemények írására
való felhívást szerényen visszautasítanak, de mindjárt hoz-
záfűzik, hogy más téren azonban kiválót alkotnak:

*Non mihi Maeoniden, Luci, non cura Maronem
Vincere: si fiam notus amore, sat est.*²⁶
*Me mea sors tenero voluit succumbere amori,
Bella canant alii Martis, Amoris ego.*²⁷

Még gyakoribb a mű lekicsinylése. Ilyen kifejezések:
*haec qualiacunque scripta nostra;*²⁸ *cogitabam libellum qua-
lemcunque hunc nostrum publicare;*²⁹ *hoc opusculum sic acci-*

²⁰ Cortesii De Matthiae Corvini... Laudibus bellicis carmen.
Bonfinii Rer. Ung. Dec. 891. és Irod. tört. emlékek. II. 500.

²¹ Politiani Opera. 37. Ep. L. III. Lucio Phosphoro. Flor. 1491.

²² Iani Pannonii Poemata. I. 480—81; Epigr. I. 49. „Ad Tribrachum
poetam.”

²³ Joh. Picus, Opera. Picus Jacobo Antiquario. Ferrara. 1484.

²⁴ A. Parmet, Rudolf von Langen. Leben und gesammelte Ge-
dichte. Münster. 1869., 172. Langen Roperto Bavariae duci. Monasterio.
1486.

²⁵ Erasmi Opera. III. 172. Ep. CC. Gulielmo Budaeo. L. Huizinga-
Kaegi, id. m. 130.

²⁶ Sannazarii Poemata. 77. Eleg. I. 1. Ad Lucium Crassum.

²⁷ Hier. Balbi Opera. I. 154. Eleg. 20. Ad Franciscum Quirinum.

²⁸ Janottii Manetti Praefatio in Hist. Pistoriensem. 992 A. Mura-
tori XIX.

²⁹ Politiani Opera. 68. Ep. L. V. Codro Urceo.

*pias, ut studiorum meorum qualiacumque sint, degustationem quandam,*³⁰ *etsi vos tenues, rudes, inepti estis versiculi minusque culti.*³¹ Erasmus a Moriáról pl. azt írja, hogy oly kevésre becsülte, hogy kiadásra sem tartotta érdemesnek. Adagiájáról így nyilatkozik: *ut est majusculum Adagiorum volumen, ita argumento quid esse potest humilius?*³²

Ez az alázatosság azonban legtöbbször csak konvencionális formaság, az önérzetnek burkolt formája. Az író gyakran azért mutatkozik csak szerénynek, hogy még nagyobb elismerésben legyen része, s azért kicsinyíti munkáját, mert úgy érzi, hogy nem méltó hozzá, mert nagyobb és jobb munkákat is tud és kell is alkotnia. Ezek az írók soha nincsenek munkáikkal megelégedve, éppen mert érzik saját értéküket.

Az alázatos szerénységet főleg a mecénásokkal szemben hangoztatják, persze önérzetes kijelentésekkel vegyítve. Ennek az alázatosságnak egyik leggyakoribb megnyilvánulása, hogy a szerző kicsinylőleg emlékezik meg művéről: hogy nem méltó a mecénáshoz, de ha a mecénás kegyesen fogadja, más nagyobb és jobb műveket fog neki ajánlani:

*Suscipe quaeso, quicquid hoc est mei foetus, qua me quoque ipsum soles humanitate. Deinceps autem plura, melioraque forsitan accipies, modo hunc primum quasi gustum non asperneris;*³³ *Suscipe igitur vultu, quo te decet, hoc est, hilari et sereno, quidquid est hoc mei foetus; plura deinceps et forsitan meliora suscepturus si modo hoc primum quasi specimen et gustum Musarum mearum non aspernaberis;*³⁴ *incredibiliter ardeo, pro mea virili conferre aliquid rectissimo laudatissimoque consilio, Bibliothecae et studii publicandi. Itaque quod nunc potui pro angustia temporis Tadeum (Ugoletti) cum quibusdam meis opusculis ad te misi. Quem non longo post tempore subsequenter maiora nostra in Valerium Flaccum nomini tuo dedicata volumina, et tua Celsitudine digniora. Interim hunc oro, benignus excipe.*³⁵

³⁰ Barth. Faccii De excellentia ac praestantia hominis ad Pium Papam II. 149.

³¹ Parmet, id. m. 230. „Langen in versus de sancta cruce Joanni Rinco dedicatos.

³² Erasmi Opera. III. 212 C. Ep. CCXXI. Budaeo suo.

³³ Politiani Opera. 110. Ep. L. VIII. Antoniotto Gentili Card. Florentinae. 1481.

³⁴ Balbi Opera. I. 63. Ep. 28. Balbus Ioanni de Sselnberg Regni Bohemiae Cancellario.

³⁵ Bart. Fontius Mathiae Corvino Regi Pannonio, Ábel-Hegedűs, Analecta nova. 17.

A jobb munkák ígérese néha el is marad, különösen azoknál, akik némileg udvari költőknek tekinthetők; Ariosto pl. a következő szavakkal ajánlja az Orlando Furiosot Ippolito d' Estének:

*Piacciavi, generosa Erculea prole
Ornamento e splendor de secol nostro
Ippolito, aggradir questo che vuole
E darvi sol può l'umil servo vostro.
Quel ch' io vi debbo, posso di parole
Pagare in parte e d' opera d' inchiostro:
Nè che poco io vi dia da imputar sono
Che quanto io posso dar, tutto vi dono.*³⁶

Mecenásokkal és híres barátokkal szemben gyakori a dicsőségosztó szerepének megfordítása is: nem a szerző teszi barátját vagy pártfogóját műve által halhatatlanná, hanem ő várja a halhatatlanságot a mecénás nevétől és tekintélyétől, vagy barátja művétől.³⁷ Bonfini azért ajánlja Hermogenes fordítását Mátyás királynak, mert mint írja: *meum humile nomen, si his quae edidimus, tuo nomini, monumentis per operis indicem apponatur, poterimus fortasse per divinitatem Maiestatis tuae quam nulla secula conticescent nos quoque fieri immortales.*³⁸ Hassenstein Balbo műveitől várja a halhatatlanságot: *libellum tuum... cupio quam primum ad me mitti, ut vivus mendaci saltem gloria fruar, et tuo studio tuisque lucubrationibus per ora virorum volitem.*³⁹

A kritikától való félelem az „In obtrectatores“, „Zoiolo“ c. tehát az irigyekhez és rágalmazókhoz intézett versekben jelenik meg, amelyek azonban legtöbbször a szerző barátaitól származnak. Ez a félelem ösztönzi néha arra is a szerzőt, hogy művének kiadása előtt barátaikhoz forduljon azzal a kéréssel: nézzék át művét, de ne helyeseljenek mindent kritika nélkül, hanem javítsák ki hibáit, hogy a munka hibátlan és értékesebb legyen:

³⁶ L. Ariosto, Orlando Furioso. Note di Filippo Ermini. Torino. 1923. I. 18.

³⁷ Gyakran reklámból történik. V. ö. Máté: A könyv morfológiája. Budapest. 1930., 40. Minerva Kvtár. 30.

³⁸ Ad Mathiam Regem Ung. Boem. A. Bonfinii in Traductionem Hermogenis Praefatio. Ábel-Hegedűs, Analecta nova. 52.

³⁹ Balbi Opera. I. 52. Ep. 23. Hassensteinus Hier. Balbo. 1500.

*Commodum recognoveram — írja Sadoletto Bembonak — librum de liberis recte instituendis, daturus illum librariis describendum, ad teque postea missurus, ut antequam exiret in manus hominum tuo imprimis iudicio penderetur... Hoc ego vellem, et hoc te etiam rogo, ut ad meam hanc lucubratiunculam perlegendam, eo animo accedas, quasi mihi studeas obtrectare potius, quam plaudere. Non enim dubito, si talem curam adhibueris, quin aliquot depraehensis sublatisque erroribus, liber splendidior et limatior prodeat.*⁴⁰

Néha valamely mű ajánlását a mecénáshoz is a rosszindulatú kritika ellenszerének tekintik: a mecénás neve és tekintélye védje meg a művet az irigyektől: — Trithemius írja Johann Dalburgnak a „De Scriptoribus Ecclesiasticis” c. műve ajánlásában: *laborem meum alicui viro doctissimo et ecclesiastica dignitate praelato, submittere decrevi, cuius autoritate et benevolentia dentes invidorum sine morsu transiret.*⁴¹

A nyilvánosságtól való félelem főleg a könyvnyomtatás elterjedése óta tűnik fel gyakran, amikor a mű többé már nemcsak kéziratban és kevés példányszámban jelent meg szűkkörű, hanem a könyvnyomtatás következtében óriásira növekedett közönség számára. A terjesztésnek ez a szinte korlátlan lehetősége váltja ki a szerzőből a könyvkiadás felelősségétől való félelmet, amely csak a publikálásra vonatkozik,⁴² és abban nyilvánul meg, hogy a szerző szükségesnek tartja megokolni és igazolni a kiadást és másra hárítani a felelősséget; vagy a mű hasznos voltára hivatkoznak, vagy a mecénásra és barátokra, akik őket a mű írására és kiadására rábirták, vagy felszólították. Matteo Villani így ír: *Esaminando nell'animo la vostra eshortatione carissimi amici, di mettere opera a scrivere le Storie, et le novità, che a' nostri tempi avverranno, pensai la mia piccola facultà essere debole a tanta et tale opera seguire. Ma poi che la vostra richiesta mi rende per debito pronto a ubidire, e il vostro consiglio*

⁴⁰ Jac. Sadoleti Opera. Moguntiae. 1607., 33. Ep. L. II. 6. Sadoletus Bembo. 1532.

⁴¹ Trithemius, De scriptoribus ecclesiasticis. Coloniae. 1546. Ep. ad Rev. Joh. de Dalburg. Spanheim. 1492.

⁴² „A nyomtatott mű szokatlan új és éles világításba állította ki az... embert a nyilvánosság szinpadára: az író érthetően mentegeti magát... Az alázatos mentegetés nem a munka megírására vonatkozik, hanem a nyomtatás által való publikálásra.” Thienemann, id. m. 142—143.

aggiunge vigore alla stanca mente.⁴³ Bembo: *Asculanos enim meis habebis cum his literis. Qui... libri amicorum meorum assiduis postulationibus ac prope etiam impulsu, exire jam in vulgus atque haberi coeperint;*⁴⁴ Agricola: *Absolvi tandem libros, quos de inventione dialectica tuo suasu rogatuque aggressus sum scribere.*⁴⁵ Pontano: *Hortante te, immo et iubente Princeps Roberte, ut quos de Obedientia scripsissem libros, tandem aliquando ederem, perdifficile visum est exhortationem aut parum sequi tuam, aut non obtemperare voluntati.*⁴⁶ Trithemius: *Antipalum maleficiorum, id est adversarium ut scriberem, tua, Serenissime Princeps, iussio fecit.*⁴⁷

Az alázatosság formulái különösen a korai renaissance-ban gyakoriak, mikor a középkori alázatosság még jobban él a lelkekben és a késői renaissanceban, mikor a hírnév elmélete értékét veszítette, de az egész korban tulajdonképpen nagyrészt az önérzet burkolt formái.⁴⁸

IX.

Összegezés.

A renaissance íróinak önérzetformáit a következőkben foglalhatjuk össze: büszkéek arra, 1. hogy tehetségben és különösen műveltségben felülmúlják embertársaikat; 2. hogy tehetségük és tudásuk következtében kiváló műveket tudnak

⁴³ *Istorie di Matteo Villani, Cittadino Fiorentino, che continua quella di Giov., suo fratello. Prologo. 9 A—B. Muratori XIV.*

⁴⁴ Bembo *Opera*. III. 191. Ep. IV. 8. I. Syncero Sannazaro. Venetiis. 1505.

⁴⁵ R. Agricola, *De inventione dialectica. Coloniae. 1525.*, 2^a R. Agricola Plinio.

⁴⁶ Pontani *Opera*. I. 1. Ad. Robertum Sanseverinum Principem Salernitanum in libros Obedientiae Prooemium.

⁴⁷ Antipalus Maleficiorum Ioannis Trithemii. Coloniae. 1624., 275. Trithemius Ioachim Brandenburgensi Marchioni. Peapolis. 1508.

⁴⁸ L. Petrarca, *Opera*. I. „De contemptu mundi“, amelyben azonban a szerző nyíltan bevallja földi hírnév után való vágyát, vagy Erasmus, „De contemptu mundi.“ *Opera*. V. 1239—62, amelyben Erasmus a legnagyobb lekiészinyléssel beszél erről az ifjúkori művéről. V. ö. Voigt, Enea Silvio de Piccolomini als Papst Pius II. u. sein Zeitalter. Berlin. 1856—63. II. 263.

alkotni, melyeknél 3. különösen a formális elemeket (nyelv, stílus) emelik ki, főleg büszkéek arra, 4. hogy műveik által halhatatlanokká lesznek és másokat is azzá tehetnek. Zilsel így jellemzi őket: Humanisten also sind Menschen, die mehr sind als die anderen, weil sie besser reden und schreiben können, weil sie mehr von der Vergangenheit wissen und in deren Stil und Wissen die Kraft innewohnt, seine Förderer und Besitzer berühmt zu machen.¹

Az írói önérzet formáinak kialakulása a renaissance lényegében leli magyarázatát; új, magasabb kultúra vágya, mely egybeesik az olasz nemzeti öntudat ébredésével és hatalmi állásra, Európa szellemi vezetésére való törekvésével.² A mozgalom úttörői és vezetői mindenekelőtt az ember egész belső életének gyökeres átalakítását tűzték ki célul a szellemi erők mindenoldalú kifejlesztése és az egyéni képességek kifejtése segítségével.

Az emberi érdeklődés középpontjába az egyén került, amely fejlődésében folytonosan előrehaladva, új fokot ért el. Ez a kor az egyéni létben nem az Istentől való elszakadást látja, mely a kicsiség és elhagyatottság érzését ébreszti fel, az ember nem „a Mindenség nagy összefüggéséből kitépett... egységnek”³ érzi magát, hanem önmagában zárt egységnek, mikrokosmosnak,⁴ mely szabad akarata szerint fejlődik, növekedik, alakul. E felfogásnak legtökéletesebb kifejezése Giovanni Pico della Mirandola sokat idézett, híres szavai:

¹ Zilsel, id. m. 313.

² K. Burdach, Dante u. das Problem der Ren., 137. — V. ö. Walter Pater, The Renaissance. Studies in art and poetry. London. 1913. — Wilh. Dilthey, Auffassung und Analyse des Menschen im XV. u. XVI. Jh.“ Ges. Schriften. II. 1—89. Leipzig—Berlin. 1923. R. Wolkan: „Über den Ursprung des Humanismus.“ Zeitschrift für österr. Gymn. 1916. Bd. 67., 241—268. K. Brandi, Das Werden der Renaissance. Göttingen. 1908. Giov. Pico della Mirandola, Ausgewählte Schriften, Übersetzt u. eingeleitet von A. Liebert. Jena—Leipzig. 1905. Einleitung. stb.

³ Thienemann, id. m. 109.

⁴ „Homo vero supra coelos etiam ascendit ad Deum ipsum, divina est ergo origo... Nec immerito illud fere placuit, hominem parvum quendam mundum appellari, cum vim naturamque rerum omnium sit complexus.“ L. Vives, Opera. I. De anima et vita l. III. 513. Cuesi Miklós szerint is „parvus mundus“ az ember. L. Burdach, Die deutsche Renaissance. 44. — E. Cassirer, Das Erkenntnisproblem der neueren Zeit. 63—72.

(Deus igitur) hominem accepit indiscrete opus imaginis, atque in mundi positum meditullio, sic est alloquutus. Nec certam sedem, nec propriam faciem, nec munus ullum peculiare tibi dedimus o Adam, ut quam sedem, quam faciem, quae munera tute optaveris, ea pro voto, pro tua sententia habeas et possideas. Definita caeteris natura intra praescriptas a nobis leges coercetur. Tu nullis angustiiis coercitus pro tuo arbitrio, in cuius manu te posui tibi illam praeфинies. Medium te mundi posui, ut circumspiceres inde commodius quidquid est in mundo. Nec te caelestem, neque terrenum, neque mortalem, neque immortalem fecimus, tu tui ipsius quasi arbitrarius honorariusque plastes et fictor in quam malueris tute formam effingas. Poteris in inferiora quae sunt bruta degenerare. Poteris in superiora quae sunt divina ex tui animi sententia regenerari.⁵

Az egyén ezen a fokon arra törekszik, hogy az abszolútumot saját létének határain belül valósítsa meg, hogy összes egyéni erőit kifejlessze, kifejtse, míg eljut a kiteljesedéshez, a tökéletességhez, s ezt megteheti, mert: *la natura dell' ingegno nostro è tanto universale a qualunque cosa.*⁶ Az egyén különvalósága ekkor nem az alázat forrása lesz, hanem az erő tudatáé és az önérzeté.

⁵ Joh. Pici Mirandulae Opera. Oratio I. Pici. — Idézve: Burckhardt, id. m. 330. Monnier, id. m. II. 89. Fr. Strich, Renaissance und Reformation. 590, Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwiss. u. Geistesgesch. 1923. I. 583—612... L. Marsilio Ficino, Opera. I. 279, 311, 312. „Theologia Platonica“, „Per omne futurum Tempus in ore hominum restare contendit, doletque, neque potuisse etiam in omnibus praeteritis saeculis celebrari, neque posse in futuris ab omnibus tum hominum nationibus, tum brutorum generibus honorari. Non illi coelum videtur altissimum, non centrum terrae profundum... Ita nec superiorem vult homo, neque parem neque patitur superesse aliquid ab imperio eius exclusum. Solius Dei hic status est. Ubique studet imperare, ubique laudari. Atque ita conatur esse ut Deus ubique. Conatur quoque esse et semper, ut Deus... Cum igitur homo coelorum ordinem unde moveantur, quo progrediantur, et quibus mensuris, quidve pariant, viderit, quis neget eum esse ingenio (ut ita loquar) pene eodem, quo et auctor ille coelorum ac posse quodammodo coelos facere, si instrumenta nactus fuerit materiamque coelestem.“ V. ö. E. Rocholl, Der Platonismus der Renaissancezeit. Zschrift für Kirchengeschichte. 1892. XIII. 47—106.

⁶ Matteo Palmieri, Della vita civile. Milano. 1825., 42.

A FIATAL DILTHEY.

KÜLÖNÖS SORS A DILTHEYÉ. Ama lelkek közé tartozik, akiket legmélyebben megérintett a történet szelme, mely ujjá alkotta a mult század tudományát. A résznek az Egészben, az embernek a fejlődésében való látványa bilincselte le képzeletét, s minden kortársánál jobban érezte a titokzatos szálak működését, melyekkel az egyén sorsa az emberiségéhez: nemzetéhez és kultúrájához van kötve. Fáradhatatlan kutató, aki hangyaszorgalommal gyűjtögette adatait, s ezeket át tudta itatni a szellem értelmével. Minden adottsága megvolt rá, hogy kora legnagyobb történetírójává lehessen, s mégis úgy halt meg 77 éves korában (1911), hogy elmúlása kevesekben keltette azt a gondolatot, hogy igazán nagy ember távozott el közülünk. Főművei torzókként merednek elénk, s mellettük csupa olyan írások hirdetik alkotó elméje emlékezetét, amelyek szemmel láthatóan nem kívántak egyebek lenni, mint előtanulmányok később megírandó, de soha meg nem írt nagyobb alkotásokhoz.

E mostoha sors oka bizonyosan abban keresendő, hogy Dilthey filozófus is volt, meg történetíró is. Bölcsellete azonban egészen más fajta, mint akár a fiatalsága idején felszínre került materializmus, akár a java férfikorában uralkodó újkantiánizmus. A szellem javait meghódító és átélő lélek élete volt tanulmányainak szünetlen tárgya, s amit ennek a segítségével megírni akart, az a német géniusz története, ahogyan ez a magáévá tette és kifejlesztette a szellemi világ ismeretét. Ezért aztán a történetírók szívesen tolták át őt a filozófusok közé, a filozófusok pedig — mivel felfogása más vizeken evezett — szerették őt a történészek osztályában elskatulyázni.

Szűk baráti kör és hűséges tanítványok kicsiny csoportja látta csupán, hogy a finom lelkű és tartózkodó berlini professzorban korunk egyik legérdekesebb tudós fője rejlik. S csakugyan, amint halála után megnyitlak rejtegetett kézíratainak szekrényei, s gondos baráti és rokon kezek sajtó

alá rendezték a világ elé tárható hagyatékot,¹ az utókor ráeszmélt Dilthey jelentőségére, s ma úgy tekint feléje, mint a huszadik század filozófiája egyik előkészítőjére, az emberi lélek és szellem nagy megértőjére és magyarázójára, akinek alakja évről-évre nő a szemünkben. Az egzisztenciális filozófia, e tépett lelkű kor bölcséleti vetülete és megértetője Diltheyben keresi egyik őst, mint aki először mutatott rá kellő határozottsággal, hogy az élményben az ember számára a létnek olyan ősi formája tárul fel, amelyet valami az egyénnél magasabb rendű értelemre irányultságával együtt magából az életből kell megérteni, nem pedig valami fölöttébelegő időtlen és a valóságtól idegen ideális szférából.

Érthető tehát, hogy Dilthey tanulmányozása mellett, hogy mind szélesebb körökben folyik, egyre jobban elmélyül. Sok olyan indítékot kapunk tőle, mely közelebb visz bennünket az önmagunk megértéséhez, minden filozófálás legősibb céljához.

A művek, melyeknek kiadása éppen vége felé jár, érdekes kiegészítést nyertek most Dilthey ifjúkori leveleinek és naplófeljegyzéseinek publikálásával, melyeket az elhunyt születése (1833) századik évfordulója alkalmából a mult esztendőben leánya, Klára, a művek kiadójának, Georg Misch göttingai professzornak felesége, adott elénk egy csinosan kiállított kötetben.²

Ezért a kiadványért bölcselőnk szellemének tanulmányozói valóban hálásak lehetnek, mert a levelek és a naplójegyzések érdekesen világítják meg a fiatal Dilthey elméjének alakulását és felfogásának forrongását. Ennek ismerete annyival fontosabb, mert ő azon gondolkodók közé tartozik, akiknek férfikora ifjúságuk eszméinek a kifejtése. Találóan mutat rá a kiadó, hogy művei igazában azt szerették volna valósággá tenni, amiről az ifjú álmodozott és tervezgetett. „S éppen az volt életének tragikuma, teszi hozzá (III. lapon), hogy műve kiviteléhez olyan időtartamra lett volna szüksége, amilyen nem szokott embernek osztályrészül jutni, s így

¹ *Wilhelm Dilthey's gesammelte Schriften.* (B. G. Teubner). Májig 8 kötet 9 részben. — Továbbá: *Das Erlebnis und die Dichtung* és *Von deutscher Dichtung und Musik* című kötetek.

² *Der junge Dilthey, Ein Lebensbild in Briefen und Tagebüchern 1852—1870.* B. G. Teubner, 1935. V + 317 lap.

folyton több és több befejezetlen mű tornyosult körülötte, ami sokszor súlyos gondokat okozott neki, sőt éjjelenként még aludni sem hagyta." Ezért öreg korában nem is szívesen beszélt önmagáról. Érezte a befejezetlenség fájdalmát, s élete művéről inkább másfelé fordította tekintetét.

Nekiünk azonban a tudomány és az egész európai kultúra mai válságos idején sok tanulságul és vigaszul szolgálhat, ha e levelek kapcsán beletekinthetünk Dilthey előkelő lelkének és tudós egyéniségének fejlődő formáiba. A szellem élete, mely kiváló elmékben jut napvilágra, új kilátást nyújt akkor is, ha elmúlt alakjait tanulmányozzuk.

*

A szellem dolgaival való foglalkozás hagyományos kötelesség volt abban a családban, melyből Wilhelm Dilthey született. Néhány tagja Orániai Vilmost fegyveresen követte Angliába, bölcselőnk egyenes ági ősei pedig századokon át éltek a Lahn völgyében, mint jó eszű jogászok és a reformált hitnek lelkes papjai. Atyja, Maximilian (1804—1867) a Rajna menti Mosbach-Biebrich esperes-lelkésze volt. Komoly és tekintélyt tartó paterfamilias, aki gyermekeit nagy gonddal nevelte. Két fia, Wilhelm és Karl, egyetemi tanárok lettek, két leánya közül pedig a fiatalabbik, Lilli, Hermann Usenernek, a klasszika-filologia nagyhírű professzorának volt felesége, míg az idősebbik, Marie, egy építésszel kötött házasságot. A légkör tehát, mely a családban uralkodott, a teológiának és a történettudományoknak hangulatával volt átítatva, s ez alól Wilhelm még akarva se vonhatta volna ki magát. Egyszer próbált meg elszakadni tőle, mikor bázeli tanár korában a kor hangulatának engedve, belemerült a természettudományokba, de ez a kirándulás nem volt tartós, csakhamar annál nagyobb hévvel tért vissza a filozófia és a történet tájaira.

A nassauai herceg udvari papjának fia a maga számára sem álmodhatott más jövőről, mint amilyen helyzetben ősei évszázadok óta éltek. Azzal a szándékkal iratkozott be a heidelbergi egyetemre, hogy teológiát tanul, s így mintegy folytatja azt a munkát, amit már a gimnáziumban megkezdett. Volt azonban életében egy új mozzanat, egy zsenge csira a lélekben, mely kifejlődésében elegendő volt arra,

hogy eltérítse őt a papi pályától. Hetedik gimnazista korában atyja könyvei közt ráakadt Kant Logikájára, s ez a száraz könyvecske, a königsbergi bölcs egyetemi előadásainak rövid foglalata, érdeklődést ébresztett benne a filozófia kérdései iránt. Mintegy előkészület volt ez a könyv arra, hogy csakhamar élvezettel követhette Lessing *Antigötze*-nek logikai fonalát, s fogékonyvá vált az elme fordulatai iránt. Majd Gervinus műveit olvasta, s tetszetek neki a historikus analógiái, amelyek rásegítették, hogy a kultúra története és a filozófia között kapcsolatot találjon.

Ilyen lelki beállítottsággal került az egyetemre, ahol csakhamar észrevette, hogy a tudós hajlam ugyan megvan benne, de hiányzik hozzá a gyakorló lelkészi pályához feltétlenül kívánatos hit. A vallás dolgait is a tudomány hűvös objektivitásával nézte, s szíve nem melegedett föl a velük való találkozáskor. Mégsem szakított a theológiával. Főleg atyja akaratának hatása alatt, mert ez a tudomány olyan problémákat tárt eléje, melyek izgatóan érdekesek annak, aki a szellem történetének egyes állomásait látja bennük. Ezért arra az elhatározásra jutott, hogy az egyház- és dogmatörténetet tanulmányai során a nyugati keresztyén világ-felfogás történetévé bővíti ki és ezzel a papság helyett egyetemi karrierre törekszik.

Mindez valami sajátságos alaktalan vágyakkal töltötte el a 18 éves ifjú lelkét, aki szenvedélyes hévvel kereste egy határozott életterv útját, de még nem látta azt tisztán. Lelke nagy dolgokra vágyott, s pantheisztikus érzelmek feszítettek. Zsebében kedves Hölderlinjének verseivel bejárta a Heidelberg fölött emelkedő dombokat. Szinte misztikus mámorban egynek érezte magát a zöldelő fákkal és az ég felé törő hegyormokkal. Alig ismerte még valamit a világból, emberek és történet csupa titkokat zártak előtte magukba, de mindenből kiérezte a természetnek azt a csodás erejét, amely úgy hat, mintha általa a világlélek mutatná meg magát a dolgokban: az általa énekelt csodálatos költeményben. Soha többé vissza nem tértek Diltthey életében ezek a mámoros órák, de emlékezetüket híven őrizi egyfelől a gyönyörű Hölderlin-tanulmány (*Erlebnis u. Dichtung*), másfelől pedig a pantheizmus problémájának sokszor fölmerülő és mindig szeretettel rajzolt variációi Diltthey írásai során.

Napról-napra tisztábban emelkedik föl előtte a tiszta tudás eszméje, mely Kant olvasása óta nem hagyja nyugton. Minthogy a theologia foglalkozik a legmagasabb dolgokkal, eleinte ebben keresi a kielégülést, de amint az egyetemen az életviszonyokba és a tudományokba mélyebben van alkalma betekinteni, ez a véleménye megváltozik. A jelenségek mögött megpillantja az emberi szellemet, s theologia, philologia, történet és természettudomány mind ehhez vezetik el, amelynek megismerése szemében a legmagasabbrendű értékévé válik. Ő maga a történeten át véli ezt legjobban elérhetőnek, s ezért arra törekszik, hogy az egyetemen főleg a történetben szerezzon kellő jártasságot. Elragadtatással hallgatja Kúnó Fischer előadásait, aki egy-egy bölcséleti rendszeren vagy költői alkotáson át a kor szellemébe segíti bepillantani hallgatóit. A kiváló professzornak nagy része van abban, hogy Dilthey a filozófia felé fordult, s ezt a hatást fokozza aztán Berlinben Trendelenburg, akiben később igazi mesterét találja fel.

Érthető tehát, ha nagyon fáj neki Fischer heidelbergi elnémítása, mikor a theológusok pantheizmus vádjával illetik és kieszközlik venia legendijének megsemmisítését. Fischer nélkül üressé válik előtte Heidelberg, s egy évi tanulás után Berlinbe távozik. Az a meggondolás vonzza ide, hogy nagy hasznára van az ember életfelfogásának kialakulására, ha legalább egy ideig nagy városban élhet, mert a nagystilű életet és átfogó tevékenységet csak ott tanulmányozhatja. Atyjához írt levelében (1853 nyarán) említett indokai közt nem hallgatja el azt sem, hogy érzése szerint különösen szüksége van valami berlini csiszoltságra és mozgékonyságra. Ide vonzza továbbá az a sok ígéret, amelyet Berlin művészete, színházi és zenei élete rejteget a számára, hiszen kevésnél is kevesebbnek tartja azt, amit a művészetből ismer. Alig várja, hogy a drámai irodalom nagy alkotásait a színpadon is láthassa. A zenéhez pedig gyermekkorától vonzódik, hiszen kevés olyan művészi gyönyörűség van, amely fölérne egy Beethoven-symphonia hallásával. Igazat ad Luthernek és Schleiermachernek, hogy az igazi zene a vallás édes testvére, s hallgatása vallási aktus.

Berlin valóban beváltotta Dilthey életében a hozzáfűzött reményeket. Olyan környezetbe került, amelyben elevenen élt

a történeti tudat, s amelynek tagjai életük programját ennek a tudománynak, de általában a szellemi tudományok autonómiájának kiépítésében látták. Az a mozgalom, mely Schleiermacher és W. Humboldt, Savigny és Grimm nevéhez fűződik, tetőpontján állott. S ennek Berlin volt a melegágya. E férfiak és tanítványaik fáradhatatlanul kutatták azokat a nagy objektivitásokat, melyeket a történeti fejlődés hozott létre: nyelvet, jogot, mythost és vallást, költészetet és filozófiát annak a benső törvényszerűségnek világánál vizsgáltak, mely egységes összefüggést, fejlődést adott nekik. A kultúrák, nemzetek, államok és az egész emberiség életében organizált erők működését látták, s ezeknek a küzdelemből pattant ki a történet. Az emberi szellemnek ezeket a nagy megnyilvánulásait összehasonlító eljárással és fejlődésükben fogták fel: így lettek Hegel és Schleiermacher elvont systematikája után a történeti világmagyarázat úttörői.

E mozgalom hősei közül személyesen Trendelenburg, a berlini egyetem filozófiaprofesszora állott Diltheyhez legközelebb, aki az ifjúnak tanára, majd csakhamar barátja lett. Bölseleti felfogása Platonból és Aristotelesből táplálkozott, de igazán elsőrangú a történetben volt. Az egész történet az ő szemében annak igazolására szolgált, hogy a dolgoknak van ideális összefüggésük. A maga idejében Trendelenburg férfias egyénisége igazi tudományos hatalom volt, tekintélyéhez kétség nem fért, s Dilthey az ő árnyékában indult el egyetemi pályáján.

Arra vállalkozott, hogy a szellem egyetememes történetének fényében vizsgál irodalmi és filozófiai jelenségeket. Már 19 éves korában meglátja a világnézetek alapvető különbségeit, s észreveszi érzelmi motivumaikat és benső dialektikájukat. Felvillan előtte a pszichológia fontossága is a történet megértésében. De a pszichológiát a konkrét ember megismerésének tartja, s erre akarja alapítani a történetet: az ember megértését. Diltheynek ebben a törekvésében már benne rejlik a szellemtörténeti módszer, melynek világos kidolgozásáért küzd aztán egész életében. Senki nála tisztábban nem vette észre, hogy az elvonásból élő természettudományok nem adhatják a történetnek igazi megértését, s módszerük teljességgel alkalmatlan a történeti tudományok felépítésére. A természettudomány tárgya ugyanis az állandó tényezők

kiemelése a változásból, az örök egyformaság, míg egy történeti mozgalom egy generáció műve a következő számára, az egyén feloldódása azokban a tartalmas társadalmi vonatkozásokban, amelyeknek szolgálatában áll. Itt tehát éppen a folytonos változás érdekel bennünket.

A fiatal Dilthey azonban meg van róla győződve, hogy ennek a mozgalomnak is vannak törvényei, épp úgy, mint a természet változásainak, s ezek fel is ismerhetők. Izgatják tehát a történeti szemlélet módszerei, s éppen ebből az érdeklődéséből fakad Schleiermacher alakja iránt támadó vonzalma. Egyfelől e nagy történeti magyarázó jelentőségét és életművét kívánja megvilágítani, másfelől pedig fölmerül gondolatában egy műnek az eszméje, mely a történeti tudatnak olyatén analízise volna, mint a *Tiszta Ész Kritikája* a természettudományos észre nézve. Így születik meg élete két főművének ideája: *Schleiermacher életrajzáé* és a *Szellemtudományi Bevezetése*. Amaz a történeti tudatot mintegy konkrét valóságában, emez pedig elvont egyetemességében mutatta volna be. Diltheyre jellemző, hogy mind a két mű csonkán maradt: elakadt az első kötetnél, s a többiből csupán töredékek készültek el.

24 éves korában tudatosan elindul az egyetemi karrier útján és magántanárságra készül. Olyan problémakört tanulmányoz, amelyben teológia és filozófia találkozik: az újplatonizmus történetébe mélyed el. Nincs ennél fontosabb mozzanata a keresztyénség kialakulásában a régi és az új szellem találkozásának. Itt születik meg az a szintézis, mely eldönti az európai kultúra sorsát. De éppen azért, mert ez a kor szellemi áramlatok kereszteződése, tele van homállyal és bizonytalansággal. Óriási az a fáradtság, melyet a fiatal tudósjelöltnek okoz. Panaszkodik is (1859 újkor), micsoda kásahegyen és mechanikus munkán kell áttörnie magát a modern embernek, míg szóhoz juthat az életben! A tudományos munka különösen hosszú. A középkorban nagy filozófusok életük huszas éveinek első felében kimondták korszakalkotó gondolataikat, s császárok ugyancsak ily fiatalon ragadták kezükbe az állam gyeplőit. Ma azonban harminc éves kora előtt alig érhet el valaki megnyugtató helyzetet és munkakört. De megvigasztalódik, mert — mint mondja — a gondolatok benső alakulásának és forrongásának kimond-

hatalatlan gyönyöre, a szellem önmagában kielégülő öröme egészen modern vonás és Dilthey benne látja a modern élet legszebb gyümölcsét.

Igazi *consolatio philosophiae* rejlik ebben a szempontban: a modern tudós lelkisége ütközik ki belőle. Azért Diltheyt is elfogja néha a türelmetlenség és a csüggedés, mikor kutatásai szinte a végtelenbe vesznek. De elszánja magát, hogy nem áll meg addig, míg partot nem ér: míg az egész mozgalom értelmét meg nem találja.

Élete állandó küzdelem, hogy miképen tudná e történet ezer szálát összefogni, mozgásának jelentését megragadni. Hogy e közben mily korán rátalál arra az útra, melyen később egész életében járni fog, szépen mutatja 1859. március 26-án kelt naplójegyzete, ahol a filozófia és vallás viszonyáról elmélkedik. Itt már határozottan felbukkan későbbi kedves gondolatának: a filozófia filozófiájának eszméje. Az emberi ész homályos, de ösztönös mozgásainak kifürkészése izgatja. A bölcsekedésnek azok a kezdetei érdeklik, mikor filozófia és vallás az emberi kedélyben még nem különülnek el. Szükségét látja tehát, az ész egy újabb kritikájának, melynek kiindulópontjai volnának:

1. azon törvények és hajlamok lélektani ismerete, melyekből művészet, vallás és tudomány egyformán fakadnak;

2. a rendszereket ennek az új kritikának természeti termékeként kellene analizálni, mint kristályosodási jelenségeket, melyeknek ősforrásai sémák. Azok a sémák, melyek a fenti (1) vizsgálódásokból következnek;

3. ez a kritika nem a kétségben végződne, hanem megmutatná, hogy az emberi szellemnek ezek a szükségszerű és egyetemes megnyilatkozási formái alkotják azt az alapot, amelyen még az érzéki adottságok is tudományosan tárgyalhatók.

Van ebben a programban ideálizmus is, meg pozitívizmus is. Általában Dilthey igen korán kinő ezeknek az ellentéteknek a köréből. Átfogó értelme és szintetikus hajlamai mind a kettőnek igazságát elismerik és szeretne éppen ezzel az új kritikával föléjük emelkedni. Nem csoda tehát, ha már ebben az időben (1859) felbukkan előtte a mai fogalmak szerint értett egzisztenciális filozófia eszméje, mikor azt a követelményt állítja föl, hogy az emberi világnézeteket a gon-

dolatnak és szemléletnek végső nagy vonásaiból kell magyarázni. Nem helyes, ha ezeket akár a motívumok atomisztikus mozgásából, akár a fejlődő eszmék dialektikájából próbáljuk megérteni. „Az eszmék történetének vannak szükség-szerűségei: egyiket se lehet megérteni a szubstanciájukból, hanem az ember lényéből.” Legjobb tehát a gondolatok gyűrűzését bizonyos benső kezdetekből származtatni. Meg kell keresni a kompozíció eredtető pontját, s akkor a történeti kutatást sikerrel zárhatjuk le. Ebből a törekvésből fakad aztán, hogy Dilthey egy gondolkodót mindig valamely kultúra benső lényeges irányvonalába igyekszik beállítani, s ott exakt módon törekszik fejlődése állomásait felderíteni, majd tudományosan értékeli élet- és világnézetét, s meghatározza, micsoda jelentősége van ennek az európai kultúra egészének szemszögéből a kor akarati és kedélyvilágának keretében.

Kétségtelen, hogy ebben a törekvésében van valami a természettudományok indításából. Dilthey is a szellem természettörvényeinek nagy stíli meglátására vágyik, amelynek gondolatára aligha ébredt volna rá, ha nem látja, hogy a mechanika következetes alkalmazása mennyire fölvirágoztatta a természettudományt. Az ő célja is ilyesféle lelki mechanika fölfedezése, de mindig tisztában van vele, hogy a történet, a szellem mozgása más, mint az anyagé, s ezért másféle törvényszerűségekről lehet benne szó.

Ezzel a felfogással akar hozzálátni két nagy téma kidolgozásához, melyeket 1860. április 1-én így jelöl meg: meg akarja írni a nyugati keresztyén világnézet történetét — *deinóvnt* — és kritikai vizsgálatát kívánja adni a bölcselkedő és a vallási (költői) szellemnek a rendszerek eredetének és systematikájának történeti (pszichológiai) kutatása alapján. S e feladat mintegy két ember alakjában ölt testet előtte: az egyik Schleiermacher, a másik Hegel. Az elsőben a modern ember vallásos élményének és a szellem életének nagy megértőjét, a hermeneutika mesterét tiszteli, a második pedig az ő szemében a szubjektív idealizmus elvont formájának legyőzője, s a konkrét fogalom meghódítója. Hegelben Dilthey nem az absztrakciókat látja, hanem megérzi, milyen hatalmas realizmus és tárgyi vonás él benne. Nagysága nem annyira abban rejlik, ahogyan a dolgok törvényszerűségét

keresi, hanem hogy minden jelenség mélyébe bele tud hatolni, önmagában és önmagáért tudja azt vizsgálni. Bölcselők szívesen hivatkozik arra a Hegelre, aki a természet gazdagságát, ezer csodáját kiszáradtnak látja a természettudományok formuláiban és alaktalan általánosságaiiban, melyek északi ködként burkolják be a valóságot, Diltheyben is él az élet eleven valóságainak szeretete: egészen közel akar tehát hozzájuk férkőzni. S ebből a vágyból születik meg tolla alatt a fiatal Schleiermacher és a fiatal Hegel életrajza. Mindkét művét folytatni szerette volna, de mély és egészen benső oka van annak, hogy ez Diltheynek nem sikerült: addig érdekelte őt egy élet, míg duzzadó életerőt és fejlődő életcsirákat talált benne. Amint ezek kiteljesedtek, megértek, elvesztették varázsukat a történetíróra, aki a fejlődésért, az ígéretért hajolt érdeklődve föléjük.

Az ifjú historikus és filozófus annyira átadja magát műve formálásának, hogy irtózik minden olyan foglalkozástól, ami kilendítené gondolatköréből. A kenyér gondja rövid időre egyik berlini gimnázium segédtanárává teszi, de örül, mikor szabadulhat innen, hogy teljes lélekkel a tudománynak éljen. Barátai unszolják a lapszerkesztésre. Egy lap tudományos mellékletének a szerkesztéséről van szó, s igen kecsegtető tiszteletdíjról, de ezt is elhárítja magától (1860. október), mert úgy érzi, hogy ez a tevékenység szétszórná a figyelmét, felszínessé tenné a gondolkodását, s ezzel széttrombolná azt a tudományos pályafutást, melyről álmodozik. Atyjának is azt írja (1860. nov.), hogy tudományos terveihez sohasem lesz hűtelen, mert jobbik énje rejlik ezekben. Világosan látja, hogy lényének súlypontja a filozófiának és a történetnek összekapcsolásában van, s ezen a téren várhat életében igazi alkotásokat. Ide vágó első gondolatainak ébredése visszanyúlik gimnázista idejére, s később a theologia lett számára az a forma, melyben ezt a két tudományt összekapcsolhatta. 27 éves korában azonban kénytelen elismerni, hogy már évek óta úgy dolgozik, olyan stílusban, mintha nem a theológiai, hanem a filozófiai fakultáshoz tartoznék. Ebből persze nem következik, hogy a theológiai tudományoknak okvetlenül búcsút mond, csupán a filozófiai karon való habilitáció terve nyomul előtérbe. Trendelenburg barátságos indulattal fogadja a tervet, s Dilthey Schleiermacherről szán-

dékozik habilitációs iratot írni. A nagy theologus-filozófus ethikájába mélyed el és szigoruan tartja magát azokhoz a szinte kolostori komolyságú életelvekhez, melyeket 1861. április 16-án jegyez föl naplójába. Olvasmányaiban a legszükségesebbekre korlátozza magát, hogy időt ne veszítsen. Úgy pihen, hogy egyik munkát a másikkal váltogatja. Minden dolgát egész lélekkel kívánja végezni és lankadást nem ismer. Állandóan figyelő állásban van, mint az őrtálló katona. Biztató jelnek veszi, hogy a más emberek dolgain való rá-gódás untatja, valamint a haszontalan ujságolvasás se érdeklí. Az esztétikai mozzanatokat hosszú időre kiűzi az életéből, politizálni hideg fővel és szélsőségtől menten óhajt. Mérsékli paradoxonokat kedvelő és irónikus hajlamát, hogy embertársai félre ne értsék. Tisztában van vele, milyen fontos az a benyomás, melyet embertársainkban keltünk, s melynek meg kellene közelítenie azt az ideált, amit magunk elé tűztünk. De mindez — úgymond — mellékes az időnek és erőnek ahhoz a koncentrációjához hasonlítva, amelyre most szüksége lesz. *Sic volo et jubeo*, — írja az ifjú akarnok, aki jókor észreveszi, hogy a tudományos pályán való érvényesülés útja öntudatos erőfeszítésekkel van kikövezeve.

Diltheyt valóban tudatos becsvágy hevíti. Ez teszi őt kitartóvá a hosszú úton. Micsoda önbizalom szól pl. belőle, mikor 1862 karácsonya előtt azt írja Károly öccsének: „Bár fel tudnád vidítani atyánkat ezekben a rossz időkben! S vigyázz az egészségedre, kedves fiú, minden erőddel, mert erre nekünk még szükségünk lesz, ha a „Dilthey-testvérek“-cég a magasba akar jutni. Már pedig ennek feltétlenül meg kell történnie, ha Isten éltet bennünket.”

Az emelkedés azonban nem volt túlságosan gyors lendületű. Méltó ahhoz a tudóshoz, aki születése századik fordulóján nagyobb, mint életében bármikor. Dilthey makacs és szinte a végtelenbe nyúló munkamódszeréhez se talált volna a korai feltűnés. A magántanárságot élete harmincadik évében éri el, s örömmel ujságolja atyjának (1864. nov.), hogy logikai kollégiumán 5, s a Schleiermacherről szólón 40 hallgatója van. Első előadásán nagyon elfogult volt, de el van rá szánva, hogy a folyamatos és eleven előadási technikát török-szakad megtanulja. Büszke rá, hogy Schleiermacher-kollégiumát magántanárok is hallgatják. Becsvágyát ez még

jobban növeli és csaknem emberfeletti tempóban dolgozik. Társaságba alig megy. Reggel félhétkor kel és éjjel 12 vagy 1 előtt nem igen fekszik. A közeli évek erőfeszítéséért mégis kárpótolva érzi magát. Most minden vágya, hogy első könyvével — Schleiermacher életével — mielőbb kijöhessen és hogy jó tanárként emlegessék. A várt könyv megjelenéséig azonban még hat év fog eltelni, s az első kötet akkor is egyúttal az utolsó lesz erről a témáról. A kathedrai remények valamivel előbb teljesednek, ami azt mutatja, hogy tudós körökben bölcselőnk tanári képességeit korán megbecsülték.

Vágyai a bonni filozófiai katedra felé vonják, ahol mély családias érzésével rokoni és baráti körbe jutna: ott találná legjobb barátját, Usenert és feleségét, aki bölcselőnk nővére. De talán éppen ez a kapcsolat bizalmatlanná tette iránta a kart, s bonni professzor a szürke J. B. Meyer lett.

Szinte ugyanaz időben, 1866 decemberében Trendelenburg ajánlására a bázeli egyetem hívja meg Diltheyt a filozófiai tanszékre. Egyelőre csak rendkívüli tanárnak, pedig — mint tréfásan mondja — alig várja, hogy rendes tanárkénti rendesen kipihenhesse magát. Komolyan azonban másért ragaszkodik az ordinariussághoz: azt hiszi, ilyen módon könnyebben kerülhet vissza Svájcból Poroszországba. Bazel anyagi szempontból minden vágyát kielégíti ugyan (pénzügyeit „brilliáns“-nak nevezi egyik öccséhez írt levelében), de lelkét nem tudja megnyerni. A város fekvése kellemes. Lakói szeretik egyetemüket. A kollégák közt is vannak, akikkel szívesen találkozik. A fiziológus Histól pl. élettant tanul, s indítása nyomán szokatlanul melegen vonzódik a természettudományok felé. Nagyon tetszik neki Burekhardt, aki annyira szereti Bázelt, hogy hiába hívták Tübingába is meg Heidelbergbe is. De valami hiányzik ebben a környezetben, ami miatt Dilthey nem tud fölmelegedni: az életük, a gondolkodásuk, az egész lényük igen szűkös az embereknek. Nincs bennük életkedv és magabízó optimizmus, melyet Berlinben tapasztalt. Még az olyan jelentékeny egyéniségek is, mint Burekhardt, tele vannak pesszimizmussal, nem bíznak az európai kultúra jövőjében. Ezért kihalt belőlük az aktivitás: szemlélődők és kicsinyesek. A bázeli professzorok nem szeretnek írni: minek az!? Egyedül az egyetemi előadás foglalja el őket, mintha ezen túl nem is volna más életfeladatuk.

Dilthey, aki tele van a jövő irodalmi terveivel, nem bírja ezt a szűk látókörű, lemondó hangulatú életet, s csakhamar elvágjuk a régi svájci egyetemről. A szünidőkben rohan Berlinbe — dolgozni. A munka kimeríti, s 1868 őszén Itáliába kell utaznia, hogy kipihenje magát. 1869-ben pedig Kielbe nyer meghívást, s örömmel tér vissza erre a Berlinhez közelebb eső porosz egyetemre.

Maga az egyetemi munka itt se túlságosan gyönyörűsleges. A „vidéki“ egyetem bajaival kell küzdeni. A derék holsteini ifjúság, mióta ez a tartomány része lett Poroszországnak, nem rajong a hazai főiskolaért. Inkább idegenbe megy, pedig Kiel igen jó professzorokkal dicsekedhetik. Alig 8—10 jogász lézeng a tantermekben, orvostanhallgató a klinikákon gyakorlókon kívül kb. 90 van beiratkozva, s a filozófia iránt sincs érdeklődés. A legnépesebb kollégium 29 hallgatót számlál. A tanároknak emberfeletti erőfeszítést kell kifejteniök, hogy előadásait az ifjúság látogassa és hogy mégse szálljanak le a tudományos színvonalról. Dilthey nyíltan ennek a kihasználatlan intézménynek a megszüntetése mellett van. Fölöslegesnek véli, hogy ennyi szellemi energiát és ily sok pénzt pazaroljon az állam 90 holsteini diák kedvéért, akik ugyanezeket, sőt még jobb professzorokat máshol olcsóbban hallgathatnának. Úgy képzei, hogy a klinikák meghagyása mellett a többit meg lehetne szüntetni a köznek minden kára nélkül. Ime, a „sok egyetem“ problémája a hatvanas években német földön! Az idő azonban itt nem Diltheyt igazolta, mert Kiel ma egyik legvirágzóbb német főiskola.

A külső eseményeknél érdekesebb ezekben az években böleselőnk filozófiai fejlődésének alakulása. A theológiától elhódítja őt a történet adottságainak elmélyedő szemlélete, de eleven marad benne az örök és változatlan ideavilág tisztelete. Bázeli tanárságától kezdve pedig mind jobban megragadja elméjét a természettudományok pozitív realitása: fiziológiát tanul, s Kielben ezt már matematikával bővíti ki. Elégedetlen az új életre kelt kantizmussal és metafizikai felfogása a realizmus felé hajlik. Mindenben tipikus jelensége a maga korának, mely szintén ezt a kettősséget mutatja: Dilthey is ingadozik a pozitívizmus és idealizmus között. S ezt az ingadozást egész életén át nem sikerült teljesen meg-

szüntetnie. Sejtette, de nem látta világosan, hogy mindkét iránynak gyökerei a gondolkodó ember életében rejlenek, s ez az oka, hogy később egy sajátzerű pszichológia megalkotása foglalkoztatta elméjét. Az ő „életfilozófiája“ mélyén már egy új metafizika körvonalai bontakoznak ki, amelyhez inkább a megérző intuíció, mint a logikus diszkurzív elmélkedés vezette el. Mert bölcselőnk izig-vérig német lélek és német gondolkodó, aki még legjózanabb pillanataiban is a tudattalanból és a misztika mély tartalékaiból merít ihletet. A világirodalomból csak az hat rá, ami szinte németté vált: Sophokles, Aristophanes, Platon, Shakespeare és Cervantes. Filozófiája sohasem tud egészen szabadulni a költészettől, mert alapjában passzív lélek, aki nem a teremtésben, hanem az újraélésben, a megelevenítésben éri el a nagyság fokát.

S igazi német a tárgyiassága, a családi érzésének melegsége, törhetetlen munkakedve. Humboldt Vilmos az ideálja és lelki rokona, a német tudósnek ez a feledhetetlen prototípusa, aki benső megérzéssel szinte egygyé tud válni a tárggyal, melyet kutat. Dilthey kongeniális megértésének, mely legjellemzőbb lelki tulajdonsága, szintén ez a forrása. A költői produkció és a reflektáló reprodukció szintézise az, amit kora ifjúságától késő öregségéig csinál. Az egyesben, a történeti jelenségek egyszeri formájában mindig meglátja az általánost, az egyetemet: a tényben az eszmét. Senki se multa őt felül ebben, s itt keresendő Dilthey igazi, maradandó értéke.

Örülünk, hogy születése százados évfordulóján ifjúkora levelei és naplójegyzetei közelebb vittek bennünket e nagy megértő lélek megértéséhez.

Halasy-Nagy József.

TUDOMÁNYOS IRODALOM

Apollo

Irodalmi és tudományos folyóirat. Szerk. Gál István. Felelős szerk. Dénes Béla. Budapest, I. évf. 1954.

Válasz

Szerkeszti: Fülep Lajos, Gulyás Pál, Németh László. I. évf. 1954.

Theológia

Hittudományi folyóirat. Szerk.: Iványi János. Budapest, 1954. I. kötet.

Vasi Szemle

Folia Sabariensa. Szerkeszti: Pável Ágoston. Szombathely, I. évf. 1954.

Szegedi Füzetek

Nyelv-, irodalom- és néptudományi folyóirat. Szerk. Mészöly Gedeon. Szeged, I. évf. 1954.

Új Élet

Az ifjú katolicizmus szociális és világnézeti folyóirata. Szerk. Rády Elemér. Košice—Kassa. III. évf. 1954.

Izenet

Szegedi folyóirat az új magyar szellemiség szolgálatára. Szerkeszti: Berczeli A. Károly. I. évf. 1954.

Irodalomtörténeti — dolgozatok

Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. Szerk. Gálos Rezső. Bpest, 1954. 292 l.

Hankiss János

Az együttműködés szerepe és értéke az irodalomtudományban. Debreceni Szemle, 1954. 8 l.

Horváth Henrik

Esz­té­tika és művészettörténet. Magyar Psychologiai Szemle, 1953. 10 l.

Baránszky-Jób László

Teremtő egyéniség, belső forma (Rudolf Odebrecht esztétikája). Az Athenaeum 1954. 1—3. füzetéből. 14 l.

Hankiss János

Irodalomszemlélet. Új frók. 9. sz. H. n. 1954. Kis 8-r. 80 l.

Kondor Imre

A tragikum metafizikájához. Debreceni Bethlen Gábor Kör, Debrecen, 1954. 8-r. 48 l.

Oswald Spengler

Gép és ember. Bevezette: Nagy József. Fordította: sz. Mátray Sándor. Bpest, 1952. 8-r. 102 l.

Fekete Miklós

Kölcsény művészetelméleti fejtegetései a rendszeres művészetfilozófia szempontjából. Dolgozatok a Pázmány Péter Tudományegyetem Philosophiai semináriumából 5. Miskolc, 1954. 8-r. 59 l.

Varga Sándor

Az ismeretelmélet fogalma és funkciója a filozófia életében. Athenaeum. Bpest, 1954. 16 l.

Etienne Hajnal

Le Rôle social de l'Écriture et l'Évolution européenne. Revue de l'Institut de Sociologie 1954. Bruxelles. 1954. 64 l.

Jánosi József S. J.

Világnézeti típusalkotás és filozófiai megalapozása. Bpest, Pázmány P. Irod. Társ. 1954. 96 l.

Kováts J. István

A keresztyénség és a társadalmi kérdések. Református Egyházi Könyvtár. XVII. Bpest, 1953. VII + 620 l.

Várkonyi Hildebrand
Közlemények a szegedi Ferenc József-tudományegyetem pedagógiai-
lélektani intézetéből. Szeged, 1934.
117 l.

Marót Károly
Az eleven antikvitás. A Parthenon
V. füzetéből. 1932. 10 l.

Husztai József
Humanista kézirati tanulmányok.
Szeged, 1934. 79 l.

Klimes Péter
Bécs és a magyar humanizmus.
Palaestra Calasactiana 5. Bpest,
1934. 110 l.

Waldapfel József
Heltai Gáspár forrásai. Irodalom-
történeti füzetek. Bpest, 1934. 29 l.

Gerevich Tibor
Pasteiner Gyula emlékezete. Aka-
démiai Emlékbeszédék XXI. köt.
17. szám. Bpest, 1933. 8-r. 34 l.

Kastner Jenő
A Jókai-kódex és az obszervans-
kódexirodalom. Különlenyomat az
Egyetemes Philologiai Közlöny
1932. évi 10. és az 1933. évi 3—4.
füzetéből. 19 l.

Viszota Gyula
Széchenyi utolsó négy éve Döbling-
ben. Budapesti Szemle, 1934. 18 l.

Németh Antal
Az Ember Tragédiája a színpadon.
Budapest Székesőváros kiadása,
1933. 8-r. VIII + 160 l. mellékletek-
kel.

Madách Imre
levelezéséből. Magyar Irodalmi
Ritkaságok. 27. szám. Év és h. n.
(Bpest, 1933.) 8-r. 142 l.

Horváth János
Vargha Gyula emlékezete. Akadé-
miai emlékbeszéd. Bpest, 1932. 8-r.
40 l.

György Lajos
Kónyi János Demokritusa. M. T.
Akadémia, Bpest, 1932. 8-r. 175 l.

Ferenczi Miklós
Az erdélyi magyar irodalom biblio-
grafiája. 1932. év. Erdélyi Tudomá-
nyos Füzetek 64. Cluj—Kolozsvár,
1933. 8-r. 19 l.

Dezső v. Keresztúry
Die neueste ungarische Literatur
(1914—1933). II. Ungarische Jahr-
bücher 1933. Heft 3/4. S. 310—344.

Solt S. Andor
A magyar dráma színpadi műfor-
máinak kialakulása a XIX. század
első harmadában. (Drámai irodal-
munk német kapcsolatai 1792-től
1857-ig). Irodalomtörténeti Füzetek
49. Bpest, Pallas, 1933. 8-r. 43 l.

Puder Sándor
Szépirodalom és orvostudomány.
Győry Tibor előszavával. Novák R.
és Tsa Bpest, (1933). 8-r. 138 l.

Császár Elemér
Szabolcska Mihály emlékezete.
Akadémiai Emlékbeszédék XXII.
köt. 1. sz. Bpest, 1934. 8-r. 73 l.

Nagyivánné
Barhó Margit
A francia irodalom a magyar-
országi német folyóiratokban 1767
—1852. Német Phil. Dolgozatok.
Bpest, 1934. 140 l.

Jolán Gedeon
La fortune intellectuelle de Verlaine.
Études Françaises. Szeged, 1933.
108 l.

Catherine Barna

Une femme de lettre du seconde Empire: La comtesse Julie Apraxin, Sa vie, ses oeuvres. Études Françaises, Szeged, 1934. 206 l.

Géza Birkás

La Hongrie vue par un savant français en 1818. Le voyage de F.—S. Beudant. Revue des Études Hongroises. Paris, 1934. 32 l.

Krisztics Sándor

Társadalomtudományi bibliographia budapesti közönyvtáraink 1928-ik évi szerzeményei alapján. Magyar Szociográfiai Intézet kiadványai 7. sz. V. évfolyam. Bpest, év n. (1935). 8-r. XVI + 1277 l.

Finkey Ferenc

Büntetéstan problémák. A M. Tud. Akadémia Jogtudományi Bizottságának kiadványsorozata 4. sz. Bpest, 1935. 8-r. 312 l.

Balás P. Elemér

Funkcionális felelősség a büntetőjogban. Különlenyomat az Angyal Pál Emlékkönyvből. Bpest, 1935. 8-r. 27 l.

Jakubovich Emil

I. Endre király törvénybeidéző ércbilloga. Különlenyomat a Turul 1935. évi XLVII. kötetéből. 20 l.

Váczy Péter

A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. Különnyomat a Károlyi Árpád Emlékkönyvből. Budapest, 1935. 20 l.

Irk Albert

Az individualizmus és kollektivizmus gondolköre a büntetőjogban. Szent István akadémiai székfoglaló. Pécs, 1935. 8-r. 28 l.

Fest Sándor

Magna Carta — Aranybulla. Budapesti Szemle, 1934. 41 l.

Tóth László

Tanulmány a szegénységi vita forrásainak történetéhez XXII. János pápa korában. Bpest, 1934. 63 l.

Ernst Kornemann

Die unsichtbaren Grenzen des römischen Kaiserreiches. Veröffentlichungen des Ungarischen Nationalen Ausschusses für internationale geistige Zusammenarbeit 2. Ung. Akademie der Wiss. Bpest, 1934. 8-r. 14 l.

Gillemot Katalin

Gróf Széchenyi Ferenc és bécsi köre. Bpest, 1935. 73 l.

Imre Lajos

A falunevelés irányelvei. Erdélyi Tudományos Füzetek. 59. sz. Cluj—Kolozsvár, 1935. 8-r. 30 l.

Kántor Lajos

Magyarok a román népköltészetben. Erdélyi Tudományos Füzetek. 53. sz. Cluj—Kolozsvár, 1935. 8-r. 21 l.

Veégh Sándor

Petőfi a románoknál. Diss. Mercurea—Ciuc. Csikszereda, 1934. 72 l.

Stein Aurél

Ősi ösvényeken Ázsiában. Három kutató utam Ázsia szívében és Kína északnyugati tájain. Ford.: Halász Gyula. M. Tud. Akadémia, Bpest, 1934. 8-r. 247 l.

Ligeti Lajos

Sárga istenek, sárga emberek. Egy év Belső-Mongólia lámakolostoraiban. K. M. Egyetemi Nyomda (1934), 497 l.

TARTALOM

	Lap
Halasy-Nagy József: A fiatal Dilthey	135
Mayer Erzsébet: Az írói önérzet a renaissance korában	64
I. Az irodalom értékelése	65
II. Hírnév és halhatatlanság	73
III. A koszorú	89
IV. Az öndícséret	95
V. A maecenás	102
VI. Szerző és mű	111
VII. Nyelv és stílus	116
VIII. Alázatossági formák	125
IX. Összegezés	132
Prohászka-Lajos: A Vándor és a Bújdosó	3
Preludium	(Az 1932. évfolyamban) 72
A Vándor	(„ „ „ „) 210
A Bújdosó	(Az 1933. évfolyamban) 3
1. Hungaria abscondita	(„ „ „ „) 10
2. Furor hungaricus	(„ „ „ „) 219
3. Corpus Sacri Doloris	(„ „ „ „) 235
4. Gens sui prodiga	3
Zolnai Béla: A gallikanizmus magyarországi vissz- hangja	21
I. A gallikán szabadságtörekvések	21
II. Szelepcsényi pástörlevele	26
III. A Sorbonne a magyar papság ellen	31
IV. A kölni cenzura	37
V. Petitdidier és a pápai abszolutizmus	42
VI. Bossuet válasza Szelepcsényinek	49
VII. Nagyszombati hangok	50
VIII. A zágrábi iskola	53
XI. Szaicz Leó a gallikán pontok ellen	60

MINERVA - KÖNYVTÁR

1. Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. 1924. (Elfogyott.)
2. Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. 1925. (Elfogyott.)
3. Zolnai Béla: A látható nyelv. 1926. 2.— P.
4. Becker, C. H. porosz kultuszminiszter és Szekfü Gyula: Gragger Róbert emlékezete. 1927. 2.— P.
5. Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. 1927. (Elfogyott.)
6. Máté Károly: A magyar önéletírás kezdetei 1927. 2.— P.
7. Szerb Antal: Az udvari ember. 1927. 2.— P.
8. Fábián István: A francia konzervatívizmus filozófiai alapvetői. 1927. 1.— P.
9. Eckhardt Sándor: Sicambria. 1927. 2.— P.
10. Faludi János: Dudith András és a francia humanisták. 1928. 2.— P.
11. Máté Károly: Irodalomtörténetírásunk kialakulása. 1928. 2.— P.
12. Nagy József: Kornis Gyula, mint kulturpolitikus. 1928. 2.— P.
13. Prohászka Lajos: Vallás és kultúra. 1928. 2.— P.
14. Zolnai Béla: Balassi és a platonizmus. 1928. 2.— P.
15. Tóth Béla: Rousseauista politikusok. 1928. 2.— P.
16. Keresztúry Dezső: A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. 1928. 2.— P.
17. Weszely Üdön: Pedagógiai alapfogalmak változása. 1928. 2.— P.
18. Szerb Antal: Magyar preromantika. 1929. 2.— P.
19. Eckhardt Sándor: Magyar humanisták Párizsban. 1929. 2.— P.
20. Zolnai Béla: Körmondat és tiráda. 1929. 2.— P.
21. Weszely Üdön: Az egyetem eszméje és típusai. 1929. 2.— P.
22. Farkas Gyula: Romános-romántos-romantikus. 1929. 2.— P.
23. Huszti József: Janus Pannonius és Anjou René 1929. 2.— P.

24. Máté Károly: Sajtó és tudomány. 1929. 2.— P.
25. Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. II. kiadás, 1931. Vázonkötésben 10.— P.
26. Kastner Jenő: Együgyű lelkek tüköre. 1929. 2.— P.
27. Eckhardt Sándor: Az utolsó virágének. 1930. 2.— P.
28. Nagy József: Gróf Klebelsberg Kuno mint publicista. 1930. 2.— P.
29. Zolnai Béla: Mikes Kelemen. 1930. 2.— P.
30. Máté Károly: A könyv morfológiája. 1930. 2.— P.
31. Szerb Antal: Vörösmarty-tanulmányok. 1930. 2.— P.
32. Turóczi-Trostler József: Az országokban való sok romlásoknak okairól. 1930. 2.— P.
33. Becker, C. H. volt porosz kultuszminiszter: Nemzeti öntudat és a nemzetközi megértés. 1931. 2.— P.
34. Farkas Gyula: Táj- és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban. 1931. 2.— P.
35. Kardos Tibor: A laikus mozgalom magyar bibliája. 1931. 2.— P.
36. Kardos Tibor: Callimachus. 1931. 2.— P.
37. Eckhardt Sándor: Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában. 1932. 2.— P.
38. Pukánszky Béla: Hegel és magyar közönsége. 1932. 2.— P.
39. Ligeti Lajos: A magyarság keleti kapcsolatai. 1932. 2.— P.
40. Váczy Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. 1932. 2.— P.
41. Hankiss János: Nemzetkép és irodalomkutatás. 1932. 2.— P.
42. Győry János: A kereszténység védőbástyája. 1933. 2.— P.
43. Turóczi-Trostler József: Magyar cartesianusok. 1933. 2.— P.
44. Halasy-Nagy József: Pauler Ákos 1876—1933. 1933. 2.— P.
45. Zolnai Béla: A janzenizmus európai útja. 1933. 2.— P.
46. Birkás Géza: Mistral és a magyarok. 1933. 2.— P.
47. Mayer Erzsébet: Az írói önérzet a renaissance korában. 1933. 2.— P.
48. Juhász Gergely: Klopstock magyar utókor. 1933. 2.— P.